

M. Irod.

12311/

59.

Magyar

I R O D A L M I  
R I T K A S Á G O K

*Szerkeszti Vajthó László*

59.

**A TÁRSASÁGNAK EREDETE  
ÉS ORSZÁGLÁSA**



# A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. Ára 1— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Ára 2— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskola-dráma, 1770. Ára 150 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. Ára 150 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Ára 2— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Ára 150 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Ára 1— P.
9. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. Ára 1— P.
10. Kazinezy világa. Ára 3— P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. Ára 1— P.
12. Siralmas panasz. Ára 150 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. Ára 150 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. Ára 150 P.
15. Bessenyei György: Anyai oktatás. Ára 1— P.
16. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző. Ára 1— P.
17. Hajnal Mátyás: Az Jesus szívét szerető szíveknek ájtatosságára. 1629. Ára 2— P.



MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK  
SZERKESZTI VAJTHÓ LASZLÓ

LIX. SZÁM

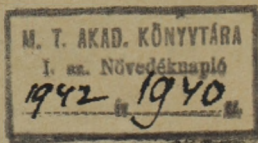
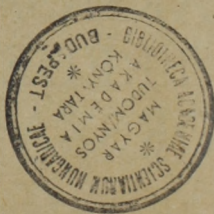
# A TÁRSASÁGNAK EREDETE ÉS ORSZÁGLÁSA

KÉSZÍTETTE:  
BESSENYEY GYÖRGY

Pusztá Kovátsiban MDCCCII<sup>dik</sup> esztendőben



KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA



A felszabadított Szatmárnémeti 400 éves református gimnáziumának tanulói kétszeres örömmel kapcsolódnak bele a „Magyar Irodalmi Ritkaságok“ kiadásának munkájába: egyrészt, mert porszemnyi munkájukkal alkalmuk nyílt a magyar irodalomtörténet ügyét szolgálni, másrészt pedig ezzel is jelét adhaták annak a ragaszkodásnak, amelyet ez a tanulóifjúság dr. Vajthó László, a sorozat szerkesztője iránt érez, aki úgyis mint az iskola öregdiákja, úgyis mint volt tanára, lélekben sohasem szakadt el innen.

Szatmárnémeti, 1942. február 27.

*Ligeti Imre*

a szatmárnémeti ref. gimnázium  
igazgatója.



Bessenyei Györgynek ez a munkája a Magyar Nemzeti Múzeum-i kézirat alapján most jelenik meg először nyomtatásban.

Pusztakovácsi remeteségének tizenhetedik évében veti papírra gondolatait a társaságnak eredetéről és országlásáról.

Az emberiség nagy kérdései tolulnak eléje:

*„Mi hát az ember születve?*

*Merre veszi útját?*

*Mi teszi jóvá?*

*Mi tartja fenn?*

*Mi az igazsága?*

*Hogy van szabadsága?*

*Miből ered rabsága, törvénye?*

*Miért köti meg magát, hogy úgy lehessen  
[szabad?]*“

Töprengő lelke ezekre a kérdésekre keresi s adja meg a feleleteket.

A kancellária éber szemekkel, ügyelet alatt tartotta a nagy egyedülvalóságában elmélkedő és bölcselkedő embert, munkáit megjeleníteni nem engedte, s így életében ez írásával sem tehetett le egy követ „a közboldogság templomának oszlopa alá“.

*„Az atyának munkája fiára marad.“*

Tegyük le mi az akkor le nem rakott követ, hátha a halálnak örök álmai közt is hevülésbe hozzuk hideg hamvait!

Szatmárnémeti, 1942. február 13.

*Nagy Béla*

*ref. gimn. tanár.*

## Iső SZAKASZ.

### *Természeti szabadság.*

A könyvek olvasásában elfáradva, a tudósok értelmétől megrészegeedve egymásra áradt okaiknak tengerében beleveszve, hogy menekedhessem, partra úszok ki; — minden könyvet beteszek, és a természetben rejtezem, ennek szavára figyelmezek, tanácskozáván lelkemben örök igazságával. — Nincs értelem, okosság, mely a világ bölcseinek, papjainak okaikat magába eligazítva egy húrra vehesse; mentül tovább hányod-veted azokat, benne, véllek annál inkább eltévedve, végtére magadnak kell magadtól kérdened: hol vagy? Valamennyi erős elmét olvasol, külön-külön mind igaznak látszik, de ha együtt nézed, zűrzavar, és örökös vetélkedés kavarg elötted. Oly szüntelen háborgó tenger, melynek révpártja látásódnak határából kitűnik. Ne futkossunk utánuk — térjünk vissza!

Mit láttak a bölcsek? Mit érzettek? Természetet. Mivel okoskodtak? Lélekkel. — Látom e világot, érzem magamat, van lelkem — menjünk a kútforráshoz és onnan induljunk le széjjel annak ágazatain. Ne mondd, hogy ez így,

amaz úgy ítélte; csak azt nézd, hogy a természet mire mutat, hogy határozza meg igazságát, útját, törvényét, szabadságát, józanokosságát. Valaki az emberi nemzetnek magára tartozó igazságairól írt, és a józanokosságnak határán túl ment, semmit se mondott, — abba keresett érdemet, amivel természete nem bírhat: csak álmodott és olyan szerencsével biztatott, melyet újjal mutatott, de meg nem adhatott; — úgy mint az a holdvilágra mászó kereskedő, ki nyereségét álomba kapja, s lehetővé nem teheti, következésképpen magát kopasz reménységgel táplálván, képzelődéssel hízik és beszédet eszik. Sem egy, sem más. — Ahol egy csecsemő! — Semmi tehetséggel nem bír, tehát kötelessége sincs még semmiféle; néki tartoznak mindennek, ő pedig senkinek semmivel; előre fizetnek neki, mely adót a természet parancsol iránta; — kölcsön vészen, — nem tudja, és akkor fizet, mikor gyengeségétől szabadulván arra visszanéz, és élete fenntartására, öreg szüleire többé szüksége nincs. Mi hát az ember születve? merre veszi útját? mi teszi jóvá? mi tartja fenn? mi az igazsága? hogy van szabadsága? miből ered rab-sága, törvénye? Miért köti meg magát, hogy úgy lehessen szabad?

Az emlékezet bölcsőjéhez vezeti, — látja nyugodalmát, hol a gondviselő kezek rengeték; — szájában érzi még anyja tejének erejét; véri, melyet édes atyjának ágyékából és anyjának testéből vett, ösztönei által erede-



tire forgatja vissza, származásának kútfejéhez kötven ifjúi életét. Így a gyermek magát atyjában, az atya életét fiaiban nézi és érzi, úgy hogy a gyermek eredetihez, — a szülék pedig gyermekekben életeknek utolsó gyönyörűségéhez vannak forrva. Míg a test ifjúságát és egész erejét viseli, számtalan kedvvel mulatja magát; de mikor csoportos esztendeinek ősz fejére szállott tábora örömet kezéből kiragadja és vérében hideg vért ereszt, — minden világi gyönyörűsége gyermekeire szorul, ha vannak. — Oh, bánatos emlékezet! az én életem pusztá, — minekutána az időnek ostroma belőlem, mellőlem ifiúságomat, örömemet elsodrotta, és az elmének száraz okaira szorultam, hogy gyermek nélkül való öregségben ahelyett gyönyörűségemért vágyódásomat csak képzelődéssel tápláljam. Hiába keresem örömemet szívemben, — minden kedvtől üres; — nem fakad gyökereiről egyéb elveszett gyönyörűségeinek szomorú emlékeztinél; — nincs kire tekinteni — nincs kihez szólani — nincs a hosszú élet miatt elfáradott szívet mivel élesztetni s nyugtatni. Kerüld a magános vénséget, oh boldog ifjú! mely veled a halálnak mord keservét elhunyasod előtt érezteti. — Bocsásd meg Olvasó! ezen elragadtatásomat; — nem tartozott ide, — de tartozott a szívemre, melynek mélységéből származik. Tovább!

Így hát az atyák gyermekeikre esdeklenek, mely által azokat ölelve önnön magokhoz ta-

padnak. A gyermek életének eredetit atyjában látván, nála minden világi boldogságát meg hiszi: hogy lehetne, úgymond, káromra az, aki szült és életének minden feltalálható erejével javával oltalmazott, táplált — ki testében, vérében szorongatott, melengetett, minkeelőtte még világosságot látnék? ki most is ha szenvedek, szenved, ha vígadok örül, — úgy, mintha nem magában, hanem bennem élne, — ki jóval nem élhet, ha belőle nem adhat. Következés hát, hogy még e két fél között sem alkú, sem kötés nincs a természetén kívül; — ennek ösztöneinél nincs erősebb contractus, egyezés, sem kötés; — ezek világi törvényektől nem függenek, hanem azokat húzzák magok után. Ezen kötelesség teljesítése nem királyi parancsolatra vár, hanem az Isten örök igazságának sugarló szavaira figyelmez. Ez által iratott meg az a törvény, mely a királyi hatalmat e világon sorjára állatta. Még itt *atyai vezérlésnek* mondom, mivel e szó: *uralkodás* sokféle egymással ellenkező dolgot foglal magába, melyek az atyai vezérlésnek természetivel nem egyeznek. Atyát, gyermeket, — szabadságot, rabságot, — kegyetlenséget, kegyelmet ugyanazon szónak értelmébe rekesztetni nem lehet; az uralkodásban pedig egyre-másra, időről-időre mind befoglaltathatik.

Már ezt feltéven, hogy az embert a természet minden külső-belső tehetségeivel együtt szüli a világra, — azt is meg kell engedned,

hogy elszólhatatlan személyének reá tartozó igazságait is azokban adja által. Ki-ki azok által tartja fenn magát, — élelmének keresésénél fogva senkitől sem függvén; — mivel kettős erő tehetség senkinek sem adatott, mellyel a maga szükségét megbírván élébb, azután másoknak is elégséges legyen. Így a természet — szükségével, tehetségével együtt kit-kit magának adván által, senki sem függ szomszédjától, mivel egyik sem élhet a másikon, sem egymásnak rabja nem lehet. — Soha sem lesz a világon olyan jó törvény, és boldog uralkodás módja, hogy a nép maga által ne legyen kénytelen élni, azaz enni, innya, ruházkodni, fedél alatt lakni és magát ellenségei ellen védelmezni. Minden lehető boldogsága magából telik, — az uralkodó hatalom pedig csak annyiba adhat valamit hozzá, ha el nem veszi tőle azt, amit neki a természet fáradsága után ad.

A legjobb királynak érdeme abból áll, ha nem erőszakos, de igaz, — elnézvén hogy uralkodása alatt népének sorsához szava legyen; mivel munkájából telik ki minden, amit természeti erő szül s ami egyenesen természetére tartozik. A népnek hát szava van életéhez és annak állapotjához, mert Isten teremtette; szava van kenyéréhez, mert verejtékében tenyészik. Hol volt olyan mindenhatósággal bíró fejedelem, ki magától országának minden szükségét megadta volna? Micsoda bölcs szabott olyan szent törvényeket, melyek-



nek védelmező szárnyai alatt a nép henyélve hízhatott volna? — Tarts fel bennünket igazsággal a magunk keresetiben: ne vedd el élelmünket a mértékletes szükség felett, — és jónak vallunk! Ezt kéri minden nemzet uralkodó hatalmától, — légyen az király, akár tanács. Így egy uralkodának jóságára nem kívátnak meg más különös érdemek, csak az, hogy rossz ne légyen. Milyen könnyű, milyen nehéz!

Már mindezeknek meghatározására tudni kell, hogy mi az embernek személyére tartozó igazsága, mely természetiből ered egyenesen és az egész emberi nemzetre terjedvén ki, világtörvényyé válik. Megmondottuk már, hogy minden léleknek tulajdona az, amit természeti tehetségével magának szerez, mivel ezen erő egyenesen Istenétől jön, ki egyedül teremthetett. Hogy dolgozhatunk és okosságnak van, azért nem földi királyunknak, hanem istenünknek tartozunk háládatossággal. Már valaki erővel veszen tőled abból, amit magadnak erőd által szerzettél, rabi szolgálatra ver általa. Ha megnyugszol ebben, hogy valaki rajtad erőszakot űz, reád nézve gonosz; abban is meg kell győztetni, hogy ha Te űzöl másen, — erőszakos vagy. Magadból származik hát az igazság mások eránt.

Már ki-ki magára születvén, élvén, halván, keresvén, határozván, idvezülvén, — kinek légyen az az igazságai, hogy neki szomszédai tartozás nélkül tartozzanak mindennel? Ki lé-

gyen embertársának rabja csak azért, hogy amannak kettő hatalmat adjon, magában semmivé lévén? Ki légyen feletted több, mint Istened, hogy attól megfosszon, amire teremted érdemesnek esmért és vele megajándékozott. Miért estek hát az emberek egymásnak közelében? Miért születik szabadsággal szolgálatra? Hogy harácsolhat a heverő a verejtékezőnek keresetiben? Hogy esik meg, hogy akinek kilencvenkilenc kenyere van egy napra — elvegye századiknak attól az övét, akinek három napra jut egy? Oly terhes kérdések, melyekre rövidesen felelni nem lehet.

## II. dik SZAKASZ.

### *Atyai vezérlés. Fiúi engedelmesség.*

Az emberi származásnak rendi minden vezérlő hatalom egyenesen atyákra tartozik. Míg még az ember eredetihez oly közel van és vérében magától messze el nem származott, — atyai vezérlésnél egyebet nála feltenni nem lehet. Mi ez? merre megyen? hogy terjed el? — Az atyák, míg kötésbe nem állanak, egymástól nem függenek; — de külön-külön mindenik elégtelen azon dolgokra, melyeknek megszerzésére szüksége kényszeríti; — azonba hová társaságra van teremtve, annak beszédénél ellene állhatatlanabb bizonyysága nincs. Miért adta volna a természet szavait, ha mint medvét külön barlangokra akarta volna életé-

vel zárni? Az ember ezenkívül egyenként mind gyenge, úgy hogy magára maradván, élete a fenevadak közt bátorságba se lehet. Csoporton van ereje, és együtt tehet mindent — magába pedig semmit se. Megmutatja erkölcsi tehetsége, hogy sokasága összeköttetésre, gyülekezetre van teremtve, mivel tulajdonságait társaságba fedezheti fel, magába pedig külön külön magának isméretlen marad örökké. Nézz meg egy fényes várost épületeiben, kincseiben, — micsoda emberi értelmet, erőt, mesterséget mutat? Gyülekezet által készül meg. Soha egy ember magába semmi emberi méltóságához illendő dolgot nem csinál, ott állván meg testi tehetségeivel csak, hol az állatok.

No hát az embereknek egymással egyezni, ismerkedni, barátkozni kell, — mivel egymásnak kölcsön segedelmével használhatja mindenik a maga erejét magára nézve is; melynél fogva világos, hogy az ember embermásának rajta elkövetett segedelve nélkül soha baromi állapotjából ki nem szabadulhat, és hogy valaki emberi méltóságra mehessen, arra emberi segedelem nélkül nem juthat. Minden tudomány, mesterség nélkül ő is csak vadállat. Hogy légyen tanult magában? hogy tégyen szert mesterségre? — Azt látod, hogy az Isten az embereket csak annyiba teremtette embereknek, amennyibe társaságok lehet, mivel meg nem engedte természetének, hogy magát társaságon kívül felfedezhesse. Szorgalmatos



kezek által kincseit magából kikeresni, úgy, mint az aranyat a hegyeknek elrejtett gyomrából.

Eszerént összeáll az ember; — békességet köt maga közt, barátkozik, házasodik: — különben szüntelen tartó félelemben, verekedésben kell neki lenni, mely dolog az életnek csaknem elviselhetetlen terhe. A nemzetségek mindég többre-többre terjednek és eltávoznak egymástól; de a szüntelen való házasság ugyanazon vidékben, nemzetben őket mindég összeveszi és fejenként összezsátolja, mivel mindég eltávozott vérben keresi az ember inkább gyönyörűségét. A testvérrel való házasságtól együtt nevelkedett gyermekek közt a természet mindég idegen. Ennek ugyan találhatik példája, de oly szűkön, hogy tekintetben is alig vétethetik. Megtartja a természet azon szemérmességét, hogy az ember oly közel a maga vériben nem bujálkodhassék, — csömörrel keveri gyönyörűségét, hogy elűzze magától azt, ki vele élni kíván. A zsidóknál nem volt idegen dolog. Támár bátyjának, Amnonnak, ki erőszakkal kényszeríti, így szól: *Ne cselekedd e gonosztságot; kérjél az atyámtól és nem tagad meg tőled.* Egyenesen házasságra mutat. Amerikának vad nemzetségei közt jegyzik meg a karabaitákról, hogy összekötésekben semmiféle vérséget nem tartanak. De valahol az egy atyától-anyától származott gyermekek egymás társaságába nevelkednek, nem hiszem, hogy idegent ne kívánjanak in-

kább, mint magokat. A persiai Despos Cambyses vette volt hűgát feleségül, hihető, hogy egymás társaságán kívül éltek. Talán Cambyses hűgát csak annyiba esmérte testvérjének, amennyibe szóval mondták neki, egyébaránt idegennek tetszvéen előtte. Az egyptombeliek legnevezetesebbek e részben, kik e rút dolgot törvénybe vették s megengedték; de sohasem hiszem, hogy ott is e szabadsággal sokan kívántak élni; — annyira idegen tőle a természet. Különben valamikor az asszony mással egybekel, — emberi nemzetének közönséges vérében mindenkor testvérjét veszi magának férjül; de csak minden tekintetben helyesebbnek látszott idegenekkel házasodni, azért is, hogy ez által egymásba erősödjének és a töllök elágazott magokat magokhoz mindig közelebb vihessék. Minden házasság egyegy nemzetséggel lett a férjhez ment vagy megházasodott személy csoportjának segedelmére. E szerént az idegen házasságot a társaságnak közboldogsága is parancsolta, melynek fundamentum oszlopa békességben, egyeségben és kölcsön segedelemben állott.

Végre a lesz, hogy az anyák magzatjaikkal együtt külön nemzetté változnak. Számok egész országra terjedvén ki, ennek egyik szélitől a másikig egymást nem láthatják; — nem társalkodhatván, nevekedhetvén együtt, csak szakaszonként atyafiasok, és idegenség támad köztök; — de mivel egy nyelvet beszélnek, egyforma viseletet viselnek, egymást mégis

ugyanazon házi nemzetségnek esmerik, minden más nemzettől megkülönböztetve, kiknek nyelveket nem értik. E szerint a haza változván már az egész egy vérben élő — magától elágazott nemzetnek atyjává, — az atyafit hazafinak nevezik, ami csak azt teszi, hogy távolról való vérség. Még itt az ifjúság mint gyermek, s a bíróság atyaság; de már a nemzetség szélesen kiterjedvén, az atyaság lassanlassan uralkodó tanácsná válik; innen érzéketlenül emelkedik fel hatalmára, melynél fogva országló tanácsná lesz, a gyermekek pedig néppé. Így lesz az atyaság királysággá, és a fiúság jobbagysággá.

A nép törvényekre szorul; ő az országnak teste, ereje, méltósága, jövedelme; csak ott kell hát megállni, hogy ez az ország. Ki rendeljen? Az, kire a rendelésnek jó vagy rossz következése tartozik; — akinek hatalma van, s ha akarja, minden tőle különvált akaratot eltöröl és törvényét fenntartani elégséges erővel bír. — Összekiáltják az ország népét, hogy tanácsot ülni jöjjön; de már otthon való házi gond nélkül senki se lehet, hol élélme keresésének szüksége életét mindennapi dologra szorgóztatja. Feleség, kisebb-nagyobb gyermekek kinyújtott karokkal kérik a segédelmet és atyjokra esdekelnének. A gyűlést hosszasan tartják, — távol esik. Nyűgös utazás, költség, ott való ügyelgés, zenebona, ácsorgás; ellenben a házi szükség, — szerelmes gyermekkel otthon maradt kedves feleség, a hazafiakat



unalomba hozzák. Menjenek, legyenek, végezenek! ezt mondja az elterjedt sokaság, és egynehányat küld maga helyett követségbe, kiknek hatalmát által adja. Ezek határozzák meg hazájának sorsát, kik a nemzet szabadságának őltalmazásánál fogva nyomják le annak hatalmát önnön hatalmával, — szabadon uralkodván rajta oly törvények által, melyeket közakarattal csinálnak, de osztán mindég különös tetszések szerint magyaráztak, és idő, alkalmatosság, szükség szerint változtattak, fogyasztottak vagy szaporítottak. — A nemzet csak hallgat, foglalatoskodik és életének gondjába mint tengerbe elsüllyedvén, azonkívül nem lát, sem hall. Végre veszi észre magát, hogy szorongattatik. Honnan, — merről? Széjjelnéz. Nagy lármával összeroshannak, hogy azt magok lássák, vizsgálják, rendeljék; — de hogy? A gyűlés tagjainak száma véghetetlen; ha mindent meghallgatnak, ki szól és szólani szabadsága van, az ország magának sem időt, sem békességes türeést elegendőt annyi esztelen beszédnek meghallgatására nem vehet. A lesz, hogy a meghallgathatatlan sokaság magához szólani nem tudván, jelenlétében és szemeláttára is csak azok végeznek, akik másszor. Törvényhozó s parancsoló hatalom mind a tanácsnál marad; a népnek nem marad egyéb a magában való morgásnál, dűnnyögésnél, melynek kinevetésére a hatalom mindenkor elég módot talál magának. E már szabad monarchia valóságába, mindég

tanácsot és szabadságot viselvén szívébe, mely által királytételre erőltet. Az országló tanácsnak más tekintetben még nagyobb sebe van annál, mely annál inkább orvosolhatatlan, hogy rúgója ösztön és természet által készül meg.

Valahol száz személyből álló tanács ítéel, — de legyen több vagy kevesebb — majdnem minden dolognak meghatározása felett küzdésbe jönnek magával. Egyik ennek veszi meg segedelmét, más másnak; ez ehez rokonság, az amához; — széjjelhúzás, titkos agyarkodás, szembevaló tettetés láttatik minden részen; hozzájárul a természetnek magába forró irígylése, melyet az állatokban is kimutat. Ezekhez tartozik az egymás ellenébe tétetett szerencsekeresésnek módja, kisebb-nagyobb erő, tekintet a tanácsbeli személyek közt. Honnan származik, hogy soha seregek titkos vonakodás nélkül nem lehet. Bosszúállás, tromf, túlzottság fúrják még mindezek közé magokat, és elég szegény találtatik, ki igazságában csak azért nem lel elégtételt, hogy Pétert találta magához hajtani a tanácsnak bírái közül, melyet Pál megtudott, ki Péternél hatalmasabb, s titkos ellensége is néki. Soha az irígységnek, bosszúállásnak, rejtekbe meglesett haszonélvezetnek szüntelen folyó áldozatja egy tanácsban sem szűnik meg a világon, — a falusi széktől fogva az országló tanácsig.

Továbbá legyen hivalkodás vagy ösztön, de csak látnod kell, hogy a sokaság közt minden ember előre kíván tolóskodni, és magát a főhelyre fúrja be, ha különben nagyravágyás az ott való nagyobbaknak kevélysége onnan vissza nem köpködi. Rang szerencse után vereset futnak, — kéznél-üstöknél fogva rángatják egymást vissza, gáncsot vetvén amannak, hogy fortéllyal eleibe mehessen. Némelyik a benne élő szemérmességet páncélba öltöztetvén, oly megsebheterlen orcátlansággal, hogy a gyeheennának tüze sem hozza elpirulásba. — Látod, hogy egy hivatalnak megnyerésében, mely ranggal, tekintettel különböztet, tizen, huszan is taszigálják egymást, szembeszóró köpökkel láttatván magokra ezeket mondani: Te tunya, tudatlan! hogy kérheted ezt? — Jönnek, mennek, súgnak, búgnak, nyilván dicsekszenek, titkon ígérnek, fogadnak, esküsznek, erőltetnek, ajándékoznak, végre pedig oly zörgetéssel kérnek, hogy a királyt széki-ből is majd aláhúzzák. Ha némelyik szerencsáját sorsának kezéből kihazudhatja, nevetve megyen haza, hogy bajnok társait lába alá tapodhatta. Esedező leveleiben magát vakmerőül dicsérni soha meg nem szünik, mely miatt helyette azok kéntelenítettnek magokat szégyenleni, kik hivataloktól arra vannak átkozva, hogy neki szerencsáját megcsinálják. Régi eleinek temetőjéhez megyen, kiknek hamvairól megavult érdemeiket felszedvén, — azokat magához ragassza — mintha azok nem



tartoztak volna hazájokat érdemmel szolgálni, vagy annyit szerezhettek volna magoknak kötelességeknek felül, hogy általa vérek-ből származott galád maradékaikat is örökre megérdemesítsék. Ha atyáid nagy emberek voltak, és te is jó vagy, — minden bizonnyal több tekintetet érdemelsz, — mivel régi véred megrögzött érdemet mutat, gyanuságot szolgáltatván arra az élőknel, hogy minden eleid jók voltak, melynél fogva töllök a társaság hosszas szolgálatot vett. De ha nincs erkölcsöd, érdemed, — miért tegyenek? Csak azért, hogy magad mondd, vagy hogy eleid érdemesek voltak, kiknek vérekben te megsavanyodtál? Ollyá venném, mintha erős érzéssel kívánnál itatni szomszúságomban azon okon, hogy mardosó savanyúsága azelőtt aszú szőlőbor volt.

Láttad hát, hogy a szemérmes erkölcsnek, becsületnek közepette — a keresztényi tudománynak kedvetlenségére, mely minden világi fénnel ellenkezik, — az ember micsoda ellene állhatatlan ösztönt mutat a felemelkedésre s uralkodásra; úgy hogy ha magát hazájába legelső személlyé, szabad uralkodóvá nem teheti, — örömet lesz rabja az hatalmasnak, csak engedjen néki is rabokat kisebb tehetsége alá, kiken uralkodhasson és hatalmával kevelységét mutathassa láncaid között.

Mindenféle törvény alá vett társaságot két dolog szül s tart fel: a törvényhozó és parancsoló hatalom. — Hijjába vagynak törvé-

nyeid, ha parancsoló hatalmad nincs, mely által igazsága azokat szófogadásra vegye, kiknek javokért készült, — benne minden lehető boldogság meghal. Az ember szab magának törvényt, de soha sem elégséges arra, hogy önként engedelmeskedjen neki, ha nem ütik. E szerint előbb arra nézve kell neki törvényt szabni, hogy közigazság legyen; — e pedig azután azt a törvényt húzza maga után, hogy ha az elsőt nem fogadja, magát a másikkal üsse. Magának kell az embernek magát büntetni, ölni, vágni, raboskodtatni, hogy az által a megismert felállított közigazságnak és javának engedelmeskedjen; — azaz bottal hajtja magát boldogsága után e világon, de soha se is fogja meg.

Már a parancsoló hatalmat, ha száz milliómból álló egész nemzet szerzi is egész voksával; de a törvényt csak ki kell kezeiből eresztetni, különben a törvénynek lelket nem adhatván, melyet parancsoló hatalom eleveníthet meg, — csak törvény nélkül volt állapotjára tér vissza. Itt támad a kérdés: hogy három vagy négy száz királyt tégy, hogy szabadabb légy, vagy egyet? — mert az ember emberi tulajdonságaiból, azaz erőtlenségeiből, vágyódásaiból ki nem vetkezhetik, ha száz trónra helyezteted is. Hasonlóul akármely uralkodó tanácsba tegyed ezeredik tagnak, csak ember marad hivatalában és királyrésznek esmeri magát. — Légyen tanácsod kisebb-nagyobb számmal, — de parancsoló hatalmad csak által kell

neki adnod, ha különben társaságbéli életeddel lenni kívánsz; — mihent é meglesz, — beszélj vele annakutána és lássad, ha nem királyod-é szintűgy a sokaság, mint az egy ember, kit azon hivatalra felszenteltél. Nevezz nekem egy tanácsot a föld kerektségén, ha olvasott ember vagy, mely a hatalma alatt való népét, országot kötve tartja és tartotta eleitől fogva? mely még személyes királysággá is által ne változott volna vagy egyszer vagy más-szor.

Így a parancsoló vagy uralkodó hatalom természetébe fogantatik a társaságnak, mely királyságnak neveztetik, és aki viseli, királynak mondatik. — Próbára maradt még, hogy király alatt-é boldogabb a nemzet, vagy királyok alatt? — Az uralkodás módját hasznodra nézve ítéled jobbnak, vagy rosszabbnak. A boldogságra kell hát tekinteni, hogy érdemét fontolhasd. Már ha meg akarsz érteni, a boldogságot is ne hírhez, névhez, hanem békességhez, igazsághoz kösd. A római nép dicsőségének idején vérzette magát halálra; és mikor az emberi nemzetnek vérét ontotta, soha olyan boldog nem volt, mint Augustus alatt. Itt már a köznép dicsőséges nem lehet, mert minden dicsőség a császáré. De minek a szegénységnek a dicsőség, ha éhen-szomjan kell azért a vérét ontani, mely nem az övé, hanem vagy Cesaré, vagy Pompejusé, ő pedig csak megszerzésének terhe alatt nyög, mely fáradsága mellett mindig elfelejtett semmiségébe marad, azokért lé-



vén szerencséje magát vesztegetni, kik jutalom fejébe jármát nyakába teszik. — Nézd, mire visz a tanács-király!!

Nem igaz tehát, hogy kezdetben egy tett volna magából erővel királyt, hanem a társaságbeli emberek rendelték, mivel őket reá csupán szükségek kényszerítette, nem tudtak magokban hogy lenni, mint most sem tudnak. Szája-tátott ostobaság feltenni, hogy kezdetben egy ember csupa szóval, beszéddel, magajánlásával százezer és milliom hozzá hasonló embereknek egyedülvalóságát urává tehesse, ha nem teszik önként; azért is, hogy egymást vérezték, mivel a fővebbek közt mindenik parancsolni kívánt, azért is, hogy a dolgok magok közt nem folyhattak, mivel senki sem engedett a maga ügyében, hatalmat kellett állítani a viszálykodó embereknek magok közt, mely által a közjót, bátorságot, igazságot fenntarthassák; — erre rendeltetett a király. Nézd meg a világ hírelt szabadságú nemzeteit! — mind független akar lenni, — de törvény alatt ez nem lehet, és csak azt cselekszi kínjában, hogy a parancsoló hatalom nevit, képit, formáját változtatja — egyik alatt sem szünnén meg attól függeni.

Rómának királya volt, elűzte; — consul, dictatorra szorult, kik Romulusnál jobban parancsoltak. Az ember úgy van teremtvé, hogy kötve legyen, és a hatalmas előtte lássa, mely véle parancsol, — különben mindég egymást szaggatja. Izraelnek népét Isten vezérli, mely

szerint annak maga méltóztatik üzengetni, parancsolni. De meg nem nyugosznak benne — király kell mégis. Némely nemzet a személyes királyságot megúnván, hatalmát visszaveszi és tanács-királyyá változtatja; de minden küzködésével is oda megyen vissza, ahonnan eljött. Csakugyan sokkal inkább megszenvedi emberi nemzetünk a királyságot egy személyben, mint százban. Az első tart, a második örökké változik. Hol láttál nagy országban örökké tartó királyságot? Láthattál eleget, — tanácsot egyszer sem. — Egyiptom örökös királyság. China úgy álmodik, hogy sok milliom esztendeje, mióta monarchia. Assyria hasonlóul örökké király alatt él. Media, Persia szint-úgy, hol a királyi uralkodásnak vége nincs. A mongol, a jappon egyenlőül mindég királyság. — Attica, Lacedamon, Róma minden emberi bölcseségből, erőből kifogyasztják magokat, hogy király nevű hatalom alatt ne legyenek, — melynél fogva egyet fordulnak az időben, és sok lárma, zenebona, fáradság után (mely időben életének mindenféle terhét viselvén, örökké parancsolnak néki) ismét királyság alá ül le. Minek futosod magad holtra a kerítésben, ha látod, hogy belőle sehol ki nem mehetsz? A monarchiák idejéhez képest mit teszen a respublicák ideje? Azonban itt is képzelt szabadságának közepette a legnagyobb rabi félelem közt reszket. Venezia király nélkül nagyobb rab tudott lenni, mint azzal lett volna. Törvénye úgy mutat, mintha mind a

gonosztevőkre célozna, olyan országnak számára készülvén, hol egy emberséges embert sem teszen fel. Végre bölcs tanácsának esztelensége minden reménységéhez való józan okosság nélkül, olyan erő ellen tör ki, mely reá tekint, s tanácsbeli királysága felfordul. A veneziái nemzetek polgárokká lévén, legalább a nemzet ezt nyerte, hogy nevetséges királyaitól megmenekedett. Bűn, szegénység, rettegő félelem borította el a várost, hol egynehány ház uralkodott fényben; a többi éhezett, sínlett. Az elnyomattatott szegénységnek szabadságánál való boldogsága ebben alapodott meg, hogy lárvát tévén képére, bírái-val előgyeledve, a vendégségekben táncolhatott, melyet amazok elnéztek, csak hogy ez különös medvéknek vashorgok orrokba lévén akasztva, pórázokon ugráljanak.

A lengyel nemesség tette volt magát minden tőle különböző forma felett legkülönösebb módba, — király alatt lévén határ nélkül való nemesi szabadságban és uralkodásban az országnak népén; — megtette a királynak képét minden valóság nélkül. Így él szabadságával vissza mindaddig, míg a király és nép alatt való igazságtalanságát a jármába fohászkozó hatalom alá nem zárta. Ők nem azért nem engedtek a királynak illendő hatalmat, hogy rajtok szabad uralkodóvá ne lehessen — hanem, hogy ők uralkodhassanak, — mely szerént választott királyoknak csak nevet adtak, magoknak tartván annak valóságát.



Franciaország most magán általesvén, a királyi hatalomra öt direktort választ; — ezeken kívül temérdek királyi tagokat teszen. Mi lesz? Zsákmányt vetnek az ország jövődelmére, minden fejedelmi udvart el akarván törölni, hogy annak színe alatt magok harácsolhassanak. Hazájoknak szerencsáját, vagyonát, dicsőségét, népét prédára teszik ki. Egész országnak sorsa egyetlen egy embernek fejéhez kötött, ki Egyiptomból megérkezvén, hazáját haldoklásából új életre teremtette, forró nyavalyájából egészségre hozván dicsőségének egeiben visszahelyeztesse, mely szerint boldognak állítja magát az ország, hogy egy királyi consultól függ és directori tanács alatt nem sínlik, kik ideig-óráig lévén hivatalokban, azon igyekeztek, hogy egész életekre való kincset lophassanak magoknak egy-két esztendő alatt, — mely igyekezetnek minden egyéb dolgot feláldoztak, ezt gondolván, hogy ha pénz van, mindenütt lehet hazát csinálni, a szabadság pedig szegénységben semmi. Nincsen olyan főtanács, kisebb-nagyobb legyen, hogy szabad uralkodásra ne törekedjen, teljes hatalma alá kívánván venni azokat, kiknek oltalmokra rendeltetett. Geneva kis város; — mintegy 24 ezer lelket fog magában, — mégis a XVI-dik században 25 személyekből álló tanácsa olyan teljes hatalomba bocsátkozott, hogy a közönséget maga ellen lázadásba hozván, fegyverbe öltöztette. Szomszéd fejedelmeknek közbenjárások által hozattak csendes-

ségre s új egészségre; — de azontúl is a nép csak teljes hatalma alatt feküdt. Az ilyen apró társaságok azzal tartják boldogságokat a monarchiák felett, hogy nem háborognak. Igen! mert nincs mivel. Az erős mellet a gyenge mindég szelíden viseli magát, de nem azért, mintha hatalmaskodni vágyódása neki is nem volna, hanem hogy erőtlensége miatt oda nem juthat. Az uralkodók sem hadakoznak, ha nem nagyok. A hassenburgi fejedelem senkinek sem üzen hadat, szinte úgy mint Luka, Vágás. Valahol az emberi vágyódást nincs minek késértésbe ejteni, — ott csendesség van.

A nagy emberek közt ki-ki parancsoló hatalomra kívánván vágyakozni, végre azt látod, hogy közülök engedelmességre, függésre nem jut ember, — honnan következik, hogy egyet kell parancsolónak választani. Valamennyi nemzet szolgálatra adta magát, mind kínjába cselekedte, nem találván más módot polgári létének fenntartására. Így a király hivatalt, személyt, rangot a társaságnak törvénye, igazsága, szüksége, boldogsága szüli. Magába változik a nemzetnek összevett hatalma királlyá, oly természet szerint, mint a rózsabokor felett annak virágja; — mely móddal a királyt az országban, az országot a királyban szemléled. Hadd járjon! Ha némelyek régen úgy hitték, hogy az uralkodók választása nem a népekre tartozik, hanem az Úr által kenettetnek fel, mint Saul felkenettetett. Honnan következik, hogy a gothusok, gvadesek, marko-

mannusok, a varesek, lombardusok királyai is mind különös postával hivattattak meg az Úrtól uralkodásokra az egekből, — rangjok, hatalmuk, méltóságok az emberekre sehogyse tartozván. E mind igen szépen van, — de csakugyan jó lesz ezen értelmet vén harangozókra bízni, kik a másvilági dolgokat a cinteremből hallgatják, vesszőcskével kaparászával előttök a porban.

Nem jobb lenne, ha így okoskodnánk a királyságról: hogy életed, kenyered oltalom alatt legyen, arra közigazság kell: a közigazság törvényt szül, — a törvény parancsol, a parancsolat hatalmat nemz, a hatalom élő személyt kíván, hogy magát gyakorolásban tehesse, — a személyt megteszik, és királlyá változik az által. E szerint a királyi hatalom és király a polgári társaság természetéhez van forrva, — azaz a szüli, azon tartózkodik s abban él; csak egy kevés várakozással, hogy Mózes szerint a világ két embertől szaporodván, addig míg meg nem sokasodik, valóságos királyságot nem mutathat. De Ádám mégis király volt, még pedig a leghatalmasabb, leggazdagabb e világon, mivel e földnek kerekségét bírta és senkitől meg nem győztethetett. Csakhogy már nagyon magános királynak tanálad az olyan halandót, kinek csak egy borotvássa sincs.



## IIIIdik SZAKASZ.

*Vezér. Kapitányság.*

Előre kölcsönöztem magamat a királysággal. Már itt menjünk ismét az útjára, hogy az uralkodó hatalom elébb mindég tanácson kezdődvén, micsoda eszközökkel hág fel a trónusra, egy személlyé változván sok személyre elosztott valósága.

Ádámtól vévén fel dolgunkat, atyák vezérlettek tehát elébb, azután uralkodó tanács, azaz bírák, — de emberi nemzet sebes szaporodáshoz fogván, a földnek színén széjjel elterjed; — különb-különbféle egek alatt születve természeti tulajdonsága elváltozik, nyelve széjjeloszlik, és egymást az emberek nem értik. Légyen, hogy a Bábel tornyának építése különböztette meg a nyelveket, mely szerént az Úr kinézte, hogy lehet az embereknek a csillagokig s azokon túl kőfalat emelni, — mely munkát oly módon akadályoztat, hogy a közönséges nyelvet összezavarja. Mindezeknek vizsgálása, látod, reánk nem tartozik. Az ilyen eseteket tiszteljük inkább, mint gyenge okoskodással kívánjuk feszegetni, — mely dolog csak világi elmékre tartozik. Elég az hozzá, hogy Ádámnak magzatjai egymástól eltávolzván magokat sem értik, sem esmérik, noha egy öreg atya kilencszáz esztendeig is élél pihenőbe háza népének közepette, mint a boldog Matusalem. Mi — látod — hatvan-hetven esztendőkre szorultunk legfeljebb életünkkel,

mintha nem is az az emberi nemzet véréből származnánk, melyben az ilyen idejű halandók fogantattak. Akkor szükség volt erre, hogy a világ szaporodjon, vagy csak az Úr kívánta Matusálemért a természetnek meghatározott rendit más útra venni. Most semmiféle szent életnek nincs szerencséje az Úrtól ilyen hosszú időt nyerni. — Legyen akárhogy: de a nemzetek egymástól Ádámnak vérében elidegenednek; természet, forma, erkölcs, nyelv, öltözet, szokás, vallás, istenség, étel, ital sat. mind különböz. E szerint uramöcsémék, urambátyámék, Ádámnak, Évának gyermekei összezavarodnak, — nemzetenként fognak fegyvert, csoportonként mennek, — seregekre oszlanak; mely munka rendet kívánván meg magában, hogy győzedelmeskedhessenek, vezért, kapitányt választanak, akinek tapasztalt erejéhez, legtöbbet bíznak.

A főkapitány seregeit egybegyűjti s magával viszi. Mivel vezér, már parancsol, rendel, biztat, előljár. A győzelem terhe, népének reménysége személyére nehezkedik; — ő lesz minden hadi szerencsének sugarló lelke, — a győzelem neki tulajdoníttatik; — katonái a hírből, dicsőségből részt kapván, vezéreket dícsérik, — mivel mentől nagyobbra emelik, a dicsőségből nekik is annál több jut. Mindég katonái közt forog, — velek fárad, velek nyugszik, — ott szenved, ott vérzik, nyereségét köztök felosztja, egy részében tartván azt csak meg magának, melynek egész elnyerését ve-

zésrségének köszönik; — így a nép vezérében él, a vezér pedig reménységét, erejét népébe keresi.

Az otthon élő s ülő tanácsot henye társaságnak nézik, mivel érdemét nem ott keresi, ahol ők. — E szerint az országló tanácsnak házi tisztelete, tekintete a hadi vezér nevének fel-emelkedésével mindég alább-alább száll. Az országlás érdemének megismerésére tudomány, reá gondolás, hosszas elmélkedés kell, mely dolgokkal a katona vesződni nem szokott. A győzelem, elosztott nyereség, préda szem-betűnőbb jóknak esmértetnek az otthon való peres ügyeknek folytatásánál; itt egész világ láttára nézőben kiált a győzelem, és dicsősége egekre emelkedik fel; — erre vezére viszi: ő az ember, úgymond, — a többi semmi! Az olyan munkát és cselekedetet szokták az emberek magasztalni, mely a közönséges álmélkodást, dícséretet magával ragadja, mint az ostrom az élő fákat. A szüntelen való foglalatosság, mint a bírákó, akármely szükséges és hasznos, csak azért is unalomba megyen, hogy mindennapi és olesó, melyet elmúlhatatlannak, szükségesnek esmérnek, de kevésre tartanak, mint a fakó szekeret. Ez is elmúlhatatlan és nagy haszon, de mit ér? Csekély pénz határozza meg az árát.

Az emberi nemzet eleitől fogva az első dicsőséget mindég hadi győzelemhez ragasztotta; azért valaki győzött, neve egész világra terjedett ki. Mit üt egy tanácsbeli embernek



híre oly vezérhez képest, ki ütközeteket nyer. — A testi erő előtte járt a lelki erőnek. Messze volt még az ember bölcseségétől, tudományától, mikor már vitézségével verekedett, dicsekedett. A hadi győzedelmet tudós, tudatlan egyenlőül látja, hallja, híreli; — de a bölcseséget, jó bírakat csak a tudósoknak némely része esmeri, ugyanazért dicsőségek a közönségre nézve dugaszba marad. Míg Theogenis, Hegemon, Agathon, Evenus, Lenus egyszer; — Nagy Sándor, Theodorik, Attila, Konde, Jüren e világnak emlékezetibe előfordulnak addig ezerszer.

A hadi sereg szerencsés vezérén kívül senkit sem tekint; — akármely méltóság, ha nem katona — parasztnak nézi. Hívsége is kapitányában határoztatik meg. Jussion eszedbe, hogy Caesarnak személyéért katonái hazájok ellen ostromnak mentek. Mindezeknél fogva a kapitány erejében, tekintetében mindaddig emelkedik, hogy vezérség, bíróság mind kezénél marad. Mikor már egy ember a többi közt oda jut, hogy ország bírāja is, kapitánya is legyen, közel van a királyi székhez, vagy benne is ül. — Némelyek úgy vélik, hogy az emberek legelsőbbben is kapitányság alatt éltek. Igen! ha egyszerre lett sokaságok is e földön, úgy mint a halak a vízben; — de Mózes két embert helyhez tet a föld színére. Micsoda fejedelmek magukban Robinzon Crusoe vagy Don Quichotte? Lehettek csakhamar kezdetek után a szerént, amint láttad Amerikában a

katzikákat és csoportnak vajdáit, mikor Paragvajba bejutottak a jezsuiták oktatni, uralkodni; — de míg egy nemzet meg nem sokasodik, és magát lábra nem állítja, királyság nem lehet.

Egyébaránt a társaságnak kezdetiről ezer jó okoskodik, — de mind csak lehetőséggel, gyanítással megyen. *Hihető. Lehető*, ebből állanak a próbák. Abban is nehéz igazodni, hogy egynehány emberről az özönvíz után, hogy terülhetett el az emberi nemzet e világnak esmeres részén, úgy hogy Amerikába is jusson, melyet nem látszik, hogy Noe fiai között felosztott volna, mivel nem tudta, hogy van. Kétségkívül négy fia lett volna, ha Amerika is tudott volna (már most ötödik is kellene, sőt hatodik is hírbe van). — De csakugyan oda is szuszakolt embereket a természet. Nem tudod, hogy tőlünk szakasztották el a tengerek. De nincsen emlékezetben, az esmeretes világ mikor vált kétfelé, hogy egymástól elbújdosson. Elég hozzá, hogy az emberek hamar szaporodtak kettőről-háromról. Most egynehány millió emberről tenyészik az ország ezer eszten-deig, mégis pusztá. Hihető, más volt akkor az ember, termett mint a gomba.

A társaságnak eredetét keresvén, innen indulok fel, hogy kezdetünket kitapogathassuk. A józan okosság világánál mégyünk ösztöneinktől vontattatva és mondjuk, mint lett. De melyikünk volt ott, mikor a bírák, királyok, kapitányok legelőször egymáshoz beszélni kez-

dettek. Egyiptomot örökké királyság alatt látod: — mikor kezdetett? Némelyek tízezer esztendőre is teszik uralkodásának idejét, — még Herodotus előtt már, mások pedig alig elégszenek meg egy milliom esztendővel is. Hadd legyenek álmok, mint mondani szokták, — nekünk is vannak. Assyriával csak úgy vagy. A chaldeai pap Berosz százötvenezer esztendőt teszen fel, miolta Babilon monarchia alatt van, melyre bizonyos jegyzéseket talált, — mint állítja. Manethon szinte ily régiséget teszen fel Egyiptomról. Csak ott kell megállapodnunk, hogy az Isten Ádámot teremtette, és mi vagyunk. — Mihént Mózesről elfordulsz, a világnak kezdete fejedből kitűnik. Hogy bizonyítod meg emberi érzelemmel, hogy a világnak örök teste valósága semmiből lett? De ha örökké volt, hogy nem találta fel az emberi értelem mesterségét, tudományát ez előtt egy milliom esztendőkkal? Életünk módjának nagy részét az örök időhöz képest csak ma találták. Ellenben a világ kezdetitől fogva egynehány esztendő alatt hogy lettek az emberek írástudók, mesterséggel bírók, mikor a természetnek csupa vad állapotjától fogva csak a varrásnak, töcsinálásnak idejéig az emberi tudatlanság, veleszületett restség, tunyaság ezer esztendőket mutat? Csak Mózesre kell visszatérned, ki úgy teszi, hogy Ádámnak unokái, már hegedűcsinálók, kovácsok, sátorkészítők voltak. Megjegyzésre való, hogy hamarább



csinálnak hegedűt, varrótőt, mint ekét és taligát.

Az embernek természetétől fogva az írás módjáig mennyi esztendőt kell látnod s feltenned. Hol vannak a világ emlékezetiben azok a viselt dolgok, melyek az embereket foglalatoskodtatták betűje és pennája előtt, mindaddig, míg írásba nem kapott? Az esetek emlékezete fiúról-fiúra jegyzések nélkül ezer esztendőkre meg nem maradhat. Eltörli a halál a dolgoknak emlékezetét, és ha Homerus nem írt volna, sehol se találnál élő görögöt olyat, ki írójának megszállását hallásból elő tudná adni; — megint Mózesre szorulsz, mert az assyriai chaldeai papok úgy mondják, hogy a világot Belus alkotta, ki minekutána mindent elvégzett, fejét magának elütötte és vérével a földet megáztatta, honnan az emberek lettek, részt vévén isteni természetéből. Mózes sárból mondja, hogy készült az első ember, kibe lelket úgy lehelt az Úr, hogy képével bölcseségét viselhesse. A Josue ideje táján Beriti Sancho-maton feníciai író úgy tartja, hogy e világnak örök teste zűrzavarba kavargott, melyet a főbölcsesség vett az idő közbe rendbe, — de hány esztendeje van annak? Azonban lehetetlen ésszel feltenni, hogy a világ mihent lett, rendben ne lett volna. Ezen álapotját — azaz a zűrzavart, a természet maga teszi lehetetlenséggé, melyet ujjal mutat. Hogy ég, föld, tűz, víz, nap, tenger, hold, csillagok keresztül kösül össze-vissza diribbe-darabba hevernek

egymáson, hogy a világosság a sötétséggel éjtszaka és nappal nélkül való sötét világosságot mutasson, — embernek, ki e világon széjjel-nézhetett, józan okosságának vakmerő megtagadása nélkül hinni nem lehetett. Miért szenvedje az örök bölcsesség e világot zűrzavarba, ereje lévén reá Mindenhatóságának, hogy rendbe vegye? Ha idő múlva rendbe vette, akarta a rendet, — ha akarta, öröktől fogva akarta. Mi akadályoztatta hát akaratjának végbevételében annyi ideig, hogy kedvének eleget ne tehessen, — nem lévén mindenhatóságának véghetetlen kiterjedésében semmi, mely akaratjának ellentálljon.

Egyébaránt látod, hogy a rendbevett zűrzavar még most is megvan, mivel a négy nagy éltető állat egymásba kavarog, egymást fenntartja, táplálja, mely szerént soha a levegőég a földtől, sem a tűz a víztől el nem válhatnak. Ez a chaos, de a napot a tengerbe gondolni lehetetlenség. Melegével közli magát, de testével nem. — Különös mulatságodra szolgál, mikor látod, hogy az ember csak magában magától a világnak kezdetét vagy örök létit igyekszik elméjére venni, ki a néma természetnek éjjeléből ma bújt fel a világosságra s az örök időkre nézve egy szempillantásig sem él, ott halván meg, ahol lenni kezdett. Nyomba van, nyomba tűnik, — tovább megyen és megmagyarázza, hogy a világ testét mi tartja fenn, a maga nehézségével állítván meg annak terhét, — megmondja, hol a széli és hajóval körül kerüli.

Tudod-e, hol a levegőégnek és világosságnak határa? Hogy valóság nélkül való hely nem találtathatik, — mivel semmiből kellene neki állani, a semmi pedig csak semmi. Hol van tehát az a határdomb, melynél a teremtésnek kiterjedése a semmivel ütközik össze? Ha e nem lehet, meddig terjed hát ki a teremtés míve? Ha kiterjedése véghetetlen, befogadhatja-e a napnak világa mindenütt, melynek teste határok közt mutatja magát egy kis karikába? Vannak több világosító állatok is, vagy csak ez világít? Végre hol kezdődik a semmiség és hol végződik a valóság? Mondd meg hát, hogy áll e világnak teste és mennyi? Hadd el! bajos dolog egy egernek a tokalyi hegy tövébe fúrt lyukából megmondani, hogy hány szem szőlő terem felette.

#### IVdik SZAKASZ.

##### *Királyság.*

Valamennyi király e világon lett, — mind választották. Kik hát? A nép. Mi szülte hatalmát? A nemzet. Ki szentelte fel? Az országnak szája. Mi hát a király? Egy személyben összetett sokaság, — egész ország és annak szentsége, méltósága és ereje. Mi a nép nála? Hatalmának teste. Mi hát ez eránt kötelessége? Hogy egészségében, erejében fenntartsa. Mibe terem egy országnak java? Törvényben. Ki nevezi a törvényt? A társaság és



közönséges akarat, melyre az emberi boldogságnak szolgál ösztönül s indító okul. Mi kötelezi hát a királyt? Az emberi nemzet java s a természetnek igazsága, mely dolgoknak ő is alájok van vetve. Teheti-e valamely uralkodót népére nézve kötelesség nélkül valóvá? Nem!

Lassan csak, olvasó! itt jövünk már a törésre; — figyelmezz a természetnek kötéseire. Mond-e a nép valamit, mikor szabad akaratja szerint egy halandót urának választ, vagy semmit sem? Ha lenni kíván, szöllani kellene, ezt pedig ki óhajtja, hogy világi életére nézve akarattal semmi legyen. Hogy szól hát a természetből az, ki magát hatalom alá rendeli? Mert szabad akaratod szerint szolgálatra adni magadat — úgy, hogy ne tudd, miért —, lehetetlen, — ha különben esztelenné nem lennél. Szolgáid lészünk, — ezt kiáltja a nép — fegyverünk, verejtékünk a tiéd, — ne keress magadra semmit, mindent mi adunk, vedd által a törvénynek igazságát, és valaki ellenedre cselekszik, büntesd meg annak hatalmával, melyet kezedre, eszedre bízunk, verd földhöz az erőszakost, tartsd fenn a közbátorságot, hogy ki-ki ura lehessen keresetinek, vigyázz ellenségeinkre és ha jönnek ellenünk, állj sorunkra, vezess, ütközz, győzedelmeskedj. — A választott király így felel: „Általveszem hatalmatok, felvállalom ügyeteket, szolgájává teszem magam az ország igazságának, javának, bátorságának, győzedelmének, dicsőségé-

nek. Minden veszedelmével szembeszököm, truccolván érettetek a véres halált is. Szerencsére teszem ki életemet, valamikor sorsotok kívánja. Jó bírátok, kapitánytok leszek, királyi módon szolgálván hazátokat, melynek ügye folytatásáért életemnek minden idejét feláldozom.“

Ez alkú és olyan, melyet ma sem tagad meg egy uralkodó sem, ha tőle kérded, azt mondván, hogy mindezeket hivatalának és szoros kötelességének esmeri. Kérdjed a török császárt, mogolt, egyik sem teszen benne tagadást, sem kifogást, akármely despotoknak állítsák is magokat. Az Isten és természet igazságának oly igazsága, méltósága és szentsége van, hogy nyilván szája vallásával senki megtagadni nem meri, mivel az emberi nemzet ítélőszéki előtt hozza magát orca-pirulásban és gyalázatban, mely dicsőséget a leggyalázatosabb despot sem kíván magának. Igaznak vallja tettét, csak setétről szurkálván a természet igazságaihoz, mely cselekedeteit nyilván jóságosoknak állítja.

Már gondoljunk egész nemzetet őrzültnek, mégse teheti magát körélbe úgy, hogy abból magának semmit sem nézzen ki. A bolond ember még nagyobb szabadsággal él, mint az okos, ki, ha kedvével ellenkezel, és kezébe bot van, agyon üt. Ellenben, hol találsz olyan halandót, ki úgy kívánjon népén uralkodni, hogy senkinek se adjon semmit, semmiféle szolgálatért ne fizessen, érdemet senkibe se

esmérjen, ügyet soha sem ítéljen, ellenség ellen óltalmul ne szolgáljon, senkit periben, panaszába meg ne hallgasson: — mindég üssön, mindég vegyen, közjóra jót ne tegyen. Mikor volt valaha ilyen alkú a király és az ország között: „Mi is általadjuk neked mindenünket, Te se adj nekünk semmit: mi is szolgálunk neked mindég, Te is parancsolj nekünk örökké. Micsoda uralkodó felelt így népének e világon? Ország gyűlésében, de akárhol is: „Fogom én is Felséges Magamat királyi módon arra méltóztatni, hogy életetekkel, kenyerekkel parancsoljak, semmit sem tévén boldogságotokért annál egyebet, hogy amikor tetszésem tartja, benneteket felakasztassalak.“

Kérlek, hogy marad meg székében az uralkodó, ha nem ítél, nem fizet, — szolgálai szemeláttára eszik az ország jövedelmét. Hadi sereget zsold nélkül, hivatalt fizetés nélkül hol látsz hát? Mennyit félrekapkodnak még a jó tisztek közt is némelyek titkos, tekervényes utakon s elpalástolt módokon, melyet a hivatalbeli tudósok ártatlan *ex officis* nyereségnek tartanak. Legyen sokkal több a jó, mint a rossz, mégis elég marad, kiktől a szegénység irtózzon; s az igazság szenyvedjen. Ők, kik lótnak-futnak, izzadnak, homlokukat törlik, meg epedve fújnak, fáradnak; telekiabálván az országot hívségeknek míveivel napfényen, az alatt, míg az elől függő mellett túlnan vasaládaikat tömik nevetve; kik szembe a közboldogság színe előtt porig meghajlanak, tisztel-



vén szentségét, melyre másfelől ablakok fiókján kikacsongatva nevetnek. A legigazságatlanabb, legrészegebb értelmű halandó volnék, ha ezt minden hivatalba való emberekre kívánnám kiterjeszteni, — de csak nem mered állítani, hogy ilyenek is ne volnának, úgy-e?

Régen a királyok az emberi nemzet erkölcsének együgyűségében még jobban kötelezték magokat, mint köteleztettek. Önnönmagok magyarázzák kötelességeket a tudatlan népnek, mely ezentúl osztán azon volt, hogy amit parancsolnak, megfogadja, — mert ha nem! — ütik! és ezenkívül lakjon a világban. Ha a régi időnek krónikáját nemzetről nemzetre, időről-időre mind feldúlod is, állok neked róla, hogy e következőnél erre szebb példát nem találsz: Huszhang, Persiának királya így ír: „A nagy királyok földi Istenek, kik hatalommal, bölcseséggel, jósággal a közönséges halandókat annyival mulják fölül, amennyivel nekik felettek vagynak a nagy Istenek. De ezen felemelkedett méltóság mégsem szolgáljon soha arra eszközül, hogy népeik eránt kemények legyenek. Az egek ritkán dörögnek — de a nap mindég világít. Az Istenek egy büntetés után adnak ezer áldást, őket kell a királyoknak követni, minden jót megtévén valami töllök kitelhetik. Megemlékezzenek erről is, hogy ha az életet elvehetik, de vissza nem adhatják; azért is őrizd magadat a hirtelen való ítéllettételtől és távoztasd tőled az oly haszon-

talan bánatot, mely elkövetett vétkeket többé valóságtalanná nem teheti.“ Millot 1-ső könyv.

Elhiszed hát végre, hogy a királynak kezdetben választással lett — hogy a választott és választó közt fogadás, alku és kötés volt, melyek magok után kölcsön köteleességet húztak. — Lássuk hát már a királyt.

### *Törvény-király.*

Valahol az országlásnak minden ágazata emberi szabadság, közakarat által határozta-tik meg, melyen túlmenni nem szabad: ott a király személye csak a közigazságot lelkesít-vén meg, — nem is különös tetszéssel, mely magányos vágyódásaiból származik, hanem az ország akarata által uralkodik. Mivel benne külön akarat az ország törvénye felett nincs; — parancsoló hatalma is csak a törvény-nek szája, — azért nevezem törvény-királynak. Következni fog a király-törvény is ennek ellenébe tétetve, ki nem a népnek törvénybe vett közakaratából, hanem országának tulajdonává változott hatalma által parancsol a maga különös tetszéséből; — így nem a törvény ő, hanem ő a törvény.

Nemcsak kívánták, hogy a király jó legyen, de esküvéssel is kötelezték. Oly természeti igazsága ez az emberi természetnek, mely önnön javának kívánásából ered; ugyanazért világ kezdetitől fogva soha mind ezideig az emberi nemzet véréből, eszéből soha ki nem

fogyott. Ezen törvényes szokásától minden nemzet csak akkor válik meg, mikor nem tehet róla; de példáját senki sem követi, míg elkerülheti. Honnan lesz, hogy az országló hatalom a közakarat alól majdnem minden nemzetnél felszabadult, — mely szerint magából szedvén törvényét, szabad akaratából szab magának rendet, mind ott, hol jót teszen, mind ott, hol hibázik? Ezt a tekintetnek, érdemnek szaporodása, a főrang és gazdagság szülték. Sok hatalmas familiák támadtak a hazában, — ki ehhez, ki ahhoz hajlik; egyik választásra való polgár ezt ígéri, fogadja, a más azt; — a harmadik bővebben fizet, a negyedik fegyvert fog, — népet gyűjt. Veszedelem borítja el az országot. Ez a királyi székre felkap, a másik leüti, — odaül, — kit honnan földhöz ütnek. Végre a sok véres fergetegek után valamelyik megmarad ott a veszedelemnek zürzavar habjain, mint az égő cserjének lángja közt a nád-szál. Megcsendesednek, kifújják magokat az emberek, kik hazájokat pusztították el, hogy urok legyen és magokat jobbágyivá tehessék. Látják, hogy az ország füstölög, a nagy kár gondolkodásba ejt, arra kényszerítvén elmédet, hogy elkerülése másszor eszközöket találjon. Innen jött, hogy az országok lassan-lassan lettek egy királyi háznak örökösévé. De mindamellett is a nemzetek törvényeknek fenntartásától elállani nem kívántak. A király örökös volt, de megesküdt, mikor koronázták; törvények által ment az uralkodás, mely-



nél jobb nincs. Hadd törődjön a világ elméje azon vetekedve, melyik uralkodós módja jobb? Dűjtsék akármerre, de én úgy hiszem, hogy a törvény-király jobb.

Legyen, ha a királyok hibáznak, vagy az emberek, ha királyok! de hát akkor nem hibáznak, mikor bírák? Hol hibázik az ember s hol cselekszik jól? Nem hibázott az athenásbeli tanács? Nem hadakozott Róma, Carthago? Spárta Athenással együtt vérből-verejtékből nem fogyasztották ki egymást? Mindég igazság, emberség folyt a tanácsbeli uralkodás alatt e világon? Nem volt benne csalás, rab-ság, kegyetlenség, hitetés, vakság, erőszak, bolondság, melyek a Jugurtha vagy Buziris uralkodásának is álmélkodására is szolgálhattak volna? Csak abból áll, hogy az emberek főről-főre szeretnék a fejedelmi szabadságot, de reá nem mehetnek, mivel nem is érdemlik; mely vágyódásoknál fogva mindég felfelé szök-dösnek, de kötelek mindég utánuk nyúlik, se ki nem oldik, se el nem szakad, sem oszlopát, melyhez köttetett, ki nem dűtheti soha.

A király, mondják, az ország pénzét elkölti! Hát Perikles nem költötte? Szemünk láttára a francia directorok nem költötték, kiket a nemzet e miatt kebeléből kiűzött, elkívánván, ha lehet, emlékezeteket is törölni? Vidám állapot valakitől kívánni, hogy mihelyt királynak hívják, ne legyen ember és változzon angyallá. Ne beszéljünk se királyról, se tanácsról, csak

emberről és mindjárt jobban megértjük egymást. Legalább a király rossz gazdát mutat; de a polgár uralkodók világos tolvajok, mivel azt rejtik el, ami nem az övék. Sok tanácsbeli embernek illett már fejére akasztófa, ki hazáján uralkodott. Rómának szabad polgárjai az elfoglalt nemzeteknek reájok bízott adójában zsákmányt vetettek, sajtóba verték verejtékeket, hogy egy proconsul milliomokat húzzon be, mely nem Rómára, hanem csak magára tartozott. Még a császárok idejében is közép-szer vagy onú háznak tartatott, ki a főemberek közt esztendőnként jövedelemmel csak egy milliommal bírt; — de a nem baj, — mert egy magános földesúr, vagy tanácsbeli ember nem tartozik kegyelmes lenni, mivel ez az érdem és méltóság királyokat illet. Tapogasd az emberi szívet, kérlek! tekints a főrend és szegény nép közé, — ott, hol teljes arisztokrácia van, mint Lengyelországban ezelőtt s másutt is; — tekints osztán az uralkodók, az országok közé is, s fontold végre egyiket a másikkal, és ítéld! Hol különböz az ember magától? Az arisztokráciát fogja-e a föld népe igazabbnak, irgalmasabbnak kiáltani vagy a monarchiát? Az ember, ha király, mindég többet-többet kíván! — Hát ha földesúr, nem neveli jövedelmét esztendőről esztendőre, ha teheti? A többre való vágyódást nem a királyi szék adja, hanem az emberi sors, — a társaságbeli hatalom. Valamely embernek kezében hatalom van, veszen; — akinek nincs, csal-lop, —

mint a szegény ember, ki sehol sem vehet, mivel mindenütt megütik, és a sokaságban legálól fekszik, hol csak csipked súgva, de nagy mozdulásokat nem tehet. Mindenütt bujálkodik az ember, ha gazdag. Lukullus magának is úgy főzetett, mint mikor vendéginek táblára terítettett. Egy vacsora Rómában ezrekbe került. Kinél álljon hát az uralkodó hatalom, hogy minden dolog lehető tökéletességre jöjjön? — A községnél? — Semmit sem monduk! Próbálva van! Híres volt a római községnek szabadsága és dicsősége — még most is ragyog emberi emlékezetben, hol mindenféle cifra színt, pompás változásokat mutat —, hanem olyan, mint a tüzi mesterség, mely szemed előtt játszik, mennydörög, vilámlik; de utoljára füstöt vet, nem hagyván helyén egyebet a papiros csutakoknál, honnan kiszóródott, és füstoszlopoknál, melyek körül lobogott. A nép szabad volt, szolgált, fényeskedett, éhezett; Ugyanazért Stuver, Sirandolini tűzmesterek talán csak azok lehettek Bécsnek, amik Brutus Pompejus Rómának, hol a szabadság ragyogott és a király nép éhezett, szüntelen ontván vérét azért, hogy jobbágyságához mindég jobban-jobban közelítsen, melyet el is ért. Kik nyomták el a római tanácsnak hatalmát? Királyok vagy polgárok? Caesar, Octavius királyokból lettek imperátorokká, vagy hazafiakból? Látod, hogy mindenütt az emberek dolgoznak és nem a fejedelmek, sem nem a consulok. Soha az emberi természetet semmi-



féle nevezet nem változtatja; — mindenbe többre-többre törekedik örökké, mint amennyivel bír, akárhol legyen. Itt találod nyomorúságodnak kútfejét, — dugd be, ha lehet.

### *Király-törvény.*

Ez olyan uralkodás módja, hol a király-törvény, hol egyéb törvény nem lehet annál, amit egyedül valósága akar, — a nép akaratján kívül és a felett. A választás sok pusztulást okozván, — némely nemzetek reákezdenek unni — általadták magokat örökben egy familiának, de nem törvény nélkül, hanem alkú és egyezés mellett. Kérdés támad ebben is, hogy leányágra maradhat-e a korona? Előbb majdnem minden fiú-ágra hajlott; — úgy hitték néhol, hogy az asszony férfiakon uralkodni nem tudna. De ki tud hát az embereken jobban uralkodni? Azonban a tréfát félretéve is, az emlékezet elég nagy fejedelmi asszonyokat mutat. A mesés régiségben Semiramis Tomiris, Artemisia, Stuart Erzsébet az Északi Semiramis Margareta, a Katharinák, Mária Theresia.

Már mikor egy országon egy ház lesz fiúról fiúra uralkodóvá, minden dolog más színbe öltözik. A felső hatalom örökké egy kéznél marad, mely szüntelen azon egy célra dolgozik. Az atyának munkája fiára marad. Jegyezd meg, hogy minden uralkodónak halálával maradéka változásokat téssen és ezzel ellenkező-

képpen dolgozik, — hogy ne láttasson magáról semmit se tudni — csak az lenni, ami más volt — melynél fogva úgy látszik, mintha ő érdemeire és műveire nézve nem volna senki és semmi: — változtatni kell hát a legjobb dolgot is, ha rosszat nem talál; különben a maga-szeretet benne minden tápláltatását elveszti, mely eledel nélkül embernek trónon ülni lehetetlen, annyival inkább, mivel annak hivalkodása a legszegényebb emberbe is megvan a maga módján, ki ha másban dicsőséget nem találhat, azzal is kész magát hírlélni, hogy édes atyja a leghíresebb tolvaj volt, hogy százszor is megfogták, mégsem tudták felakasztani, mivel mindég kívágta magát közülök.

Változtatja tehát az ifjú király atyjának útjait; ellenkező utat veszen fel azokkal minden egyéb állapotban, a teljes hatalomra való igyekezeten kívül; de olyan embert anya nehezen szül, ki ha parancsolóvá tesz, akadály nélkül ne kívánna parancsolni, a falu házában is, nemcsak a trónon. Időről időre, századról századra a dolgok addig fészkelik magokat, hogy a királyi akarat kötései alól csak igen felszabadul: de azért sem despot, sem tyranus.

Tudod, hogy az embert rang, hírnév, kincs megkülönbözteti, — horgon fogva vezeti. Ég, föld magára omlik — de vágyódásainak ellent nem állhat. Minden a király kezébe van: adhat, vehet. Mit akarsz, hogy céljában vagy

egy vagy más úton véget ne érjen. Minden ember eligazítja hazafiúi kötelességével szerencsáját, úgy mint mindenféle egymás ellenébe tétetett vallást meg tudnak annak sorosai egyeztetni az Istennek változhatatlanul egy tetszésével. Minden hiszi, hogy ő Istentől szerettetik, eligazítván bűnét vallásával. A polgár is beszél, míg udvari emberré nem lehet, de valakit a király keze megszorít, lehelletiből mind kikél. Szeretik az emberek a vásárokat járni és ha akarod, hogy gyermekeid hozzád fussanak, vásárfiát mutass nekik.

Soha sem foghatom meg, hogy a magyar nemzet a világ emlékezetitől fogva ekkoráig törvényes állapotába így is megállani micsoda módon tudott. Ebben minden európai fényes nemzetet meghalad. Lehet, hogy oly erkölcsi mélység és érdem nyúgoszik benne, melyet már maga sem esmér s elfelejtett. Csak a kellené, hogy királya hazájába lakna, hogy lehető boldogsága teljes legyen. Kérte, de ezen édes reménységétől megfosztatva, már kérésétül megszűnt. Elvet homályt dicsőségére, nevére, csorbát ejtven boldogságába. Nyelve, neme, szokása, erkölce öltöztetve tévedésbe van, és nehezen akadhat magára tulajdonságait keresve. Királyi udvar ad hangot az országnak.

Tudni szeretnéd már ennek örökös okát, hogy miért ragaszkodik minden nemzet a törvényekhez. Miért kívánja, hogy fejedelmi országglásokat azokhoz szabják, és törvényt kérdés tétel, közönséges egyezésen kívül ne te-



gyenek? Tudod-e, olvasó barátom! hogy a törvény mindég hidegvérű, de az ember indulatra ragadtatik — hogy az örökké józan, de az emberek isznak a trónuson is, a szentek szemébe is? hogy annak vágyódása több nincs, csak amennyit belé zárnak, de Nagy Sándornak a világ sem elég, — hogy a törvényt, ahol hibás, megjavíthatod; de az erkölcsöt, ha hibásan születik, jóvá senki sem teheti. Tudod-e, hogy a jó törvény hathatatlan és az ország java is véle együtt, mely annak következése? de a király meghal, ha legjobb is a világon, a boldogság is vele együtt sírjába temetkezik. Végre tudod-e, hogy volt Titus is, de Néro is? Ezek okozzák, hogy minden nemzet törvényhez ragaszkodik és királyhoz, azt szereti s óhajtja minden tanácsbeli uralkodás felett. Ez annyira helyes, hogy lehetetlen benne az emberi vágyódást egy emberséges, okos fejedelemnek is rossz néven venni, — annyival inkább, mivel a határ nélkül való hatalom néha a királyi házat magát is elveszti. Melyik uralkodó ad arról bizonyosságot, hogy soha véréből mord indulatú fejedelem nem származik, sem erőtelen zűrzavar elméjű? Ki mondja osztán neki, hogy dolgához nem ért? Faeton majd kigyújtotta a világot, hogy a Nap lovait vezérelni nem tudta. Egy halandóval sem hiteti el az egész világ sem, hogy nem tud uralkodni, mihelyt királyi székbe helyezteted. Hogy vetélkedjenek osztán a szegény okosok olyan együgyű halandóval, ki

eszen kívül másfelől okaikra egy ármádával felel? Az ilyen perestárs előtt, tudod, hogy minden magános ember megbolondul és igazságtalan lesz ügyében, mihent ő akarja, hogy úgy legyen.

Elég ember feláll az uralkodás szabadsága ellen okoskodni, hogy pénzzel, ranggal dugják be száját és fizetésért tehesse magát hallgatásba. Ezen különös szerencsekeresésnek módja, melyet az uralkodók szeretnek, de nevetnek, néha kívánnak, de mindég utálnak, Londonba szokott legnagyobb felemelkedésbe lenni az anglusok között. — Egy nemzet se beszél szabadságáról annyit s nem adózik többet. Sajtolják az erszényt s mindent katonának visznek, a köznép szabadságánál egyéb szabadsága nem maradt, durvaságával pótolván boldogságát, mely mindég éheztet. A nevezetes *Habeas Corpus* is angliai holdvilág lett — hol megtelik, hol elfogy, hol tetszik, de örökké halavány. Most kifújják lelkét belőle, mivel a környülállások úgy kívánják, melyet majd ismét megadnak neki, hogy megint lehessen belőle mit kifújni, ha ideje úgy fordul.

Minden ember a maga értelme mellett kívánja másnak is a boldogságát, azért tolja a más nyakába is tetszését, vallását, valahol hozzá szerencséje lehet. Az ország népe is mindég a maga esze szerint kívánna boldog lenni. Te pedig a magadé szerint boldogítanád, honnan következik, hogy kedvetlenségbe jössz, ha a boldogságot és szerencsét paran-

csolva nem adhatod, melyet az országok annak lenni nem esmernek, mihent tehetségekre nem áll, hogy el ne fogad hassák, ha nem akarják. A teljes hatalom könnyen szólhat így: *Légy boldog s add ide a pénzedet.* A boldogítás mindég kívánva jó, — mivel én érzem, hogy számban minek van édes és keserű íze, nem Te.

*Despota vagy kegyetlen uralkodás.*

Mi a despot? Az-e, ki a kereseted mindég mind elveszi és magadat mulatságból agyonüttet? Az elsőt nem értem, a másikat megmagyarázom, reménylem.

A szabad akarat nem kegyetlenség még az uralkodásban: — és kegyetlennek csak azt mutatja, ki született eszetlen, vad természetű és dühödt indulatu. — Trajanusnak se tartotta kötve kezét Rómának törvénye: de mikor főkapitányának kardot ad, — így szól: *Szolgálj vele érettem, ha jól uralkodom, — ellenem, ha nem.* Jó király kezébe a teljes hatalom legboldogabb uralkodás módja e világon. Mi szüksége lett volna a világnak a tanácsbeli uralkodásra, ha benne az uralkodók mindég Titusok lettek volna? Miért kössék meg az olyan uralkodásnak tetszését, ki csak annyiba boldog, amennyibe boldogokat tehet?

Valaki születéssel nem bolond, és erkölcsébe nem veszett, a hatalom által azzá nem tétetik. Ellenben a kegyetlen természet job-



bágyságban is kimutatja magát. Allítani, hogy Nerót, Caligulát a részeg származásnak ijesztő csudájává uralkodó hatalom tette — esztelenség lenne. Nero uralkodás nélkül is Nero lett volna; hanem hatalma nem lévén, az oly állapotba senkinek veszettségét, kegyetlenségét gyakorlásban venni nem lehet oly szembetűnőképpen, mint a királyi székben, hol a hatalom mérgének szabad útát nyit és cselekedeteit felemelkedésben mutatja. Elég Nero tölt volna ki hihető Rómából, de hogy oda nem tétetett, isméretlen maradt. Bűn, gonoszság a sokaságnak tengerében mind eltéved; de a királyi szék egyiket-másikat kimutatja. Meg kell ütközni mégis némely római császárnak bolond kegyetlenségén és gonoszságán, ha némely részben nem reáfogások-é. Ítéld: Caligula megparancsolja, hogy Agrippina az első császár Augustus leánya legyen. Kihirdeti, hogy ő személyében Jupiter és imádkozzanak neki; végre összevissza Junónak, Bacchusnak, Herkulesnek adván ki magát, mindezen nevetséges bolondságai után arra határozza meg elméjét, hogy a lovát római consullá tegye és a tanácsban helyeztesse. Ezek olyan cselekedetek, melyek az emberi minden kigondolható bolondságnak lehetőségét felülmúlják és az esetek sorában be nem mehetnek. Már ki higgye, hogy Caligulából a hatalom üzött ilyen minden csudálkozást felülmuló bolondot. Az uralkodás az ókort esztelenné nem teszi, sem a jó születést rosszra. Úgy

Aureliusnak is Karakallává kellett volna lenni, mivel azon hatalommal bírt: de hogy erkölce nagy, esze szép volt, trónusát dicsőségessé tette, melynek amaz gyalázatára volt. Nincsen olyan felséges trónus és szent szék e világon, melyet a rajta uralkodó bűn, hol egyszer, hol másszor, ily vagy oly felszentelt gonosztevőben meg ne piszkolt volna; de a hatalom, hivatal magába mindég tiszta.

Lássuk már, hogy a kegyetlen uralkodásnak miben álljon haszna, mi a bátorsága, — és magát miben, mennyiben gyakorolhatja?

Hadd járjon, ha a török nagy úr akármelyik basájának fejét unalmában, időtöltésért elhozathatta, míg sorja ki nem jön, hogy őtet is megfojtsák a maga rendin. A kegyetlenség mindég bolond szokott lenni, azért többre nem mehet annál, hogy mások eránt erőszakkal élvén, ő eránta is azzal éljenek. Ilyen törvényes kötés és alku alatt legyünk tehát, — mond despot országának: *hogy én is fojtogathassalak titeket, mikor tetszik. Ti is engemet, mikor sorom kijön.* De ezek többnyire csak beszédből állanak. Azt kell vizsgálni, hogy a despot hatalma mit tehet valósággal és magát micsoda cselekedetekben gyakorolja? Ha népének megrögzött szolgáját, vallását, törvényét, úgy mondott mindenhatóságának szavával új formába öntheti-e, ha akarja? Próbálja a török nagy úr nemzetének állapotát más törvényekre, új rendre venni. Hadi népét német módra gyakorolni, szolgáztatni, — az időt

kettőztetni — Mehummed felszentelt bolondságai helyett bölcseségre kiterjeszkedni, — állok róla, hogy hatalmának határ nélkül való kiterjedését egy kis zsinór nyaka körül határok közé fogja venni.

Azonba hogy esik, hogy a török nép despota alatt magát boldogtalannak nem mondja, ha más csapásoktól nem látogattatik, soha sem kívánván magának Angliából szabadságot hozni, — hol az ország boldogságának kebeléből ezer annyi katonát ad és adót fizet, mint a török mélységes rabságában adni szokott? Melyik nagyobb despot? Angliában a nemzeti kevélység, vagy Törökországban a császár? Tudod-é, hogy nincs despot, ki az embereken nagyobb hatalommal uralkodjon és rajta több adót húzzon, mint a pompa és emberi kevélység? Más tekintetben a parancsoló hatalom mindenütt erejében lévén, a bűnöst szabadságának kebelében is csak úgy bünteti, mint más. Egy keves törvényes meghallgatás és előljáró beszéd után fejét elütik és néha sokkal kisebb hibáért, mint a despota alatt, ki csak mondja hogy az: de gyakorlással, valóssággal azzá nem lehet, és a török szultánnak a maga szállásán annyi változtatásra nincs tehetsége, mint a berlini udvarnak otthon. Mihelyt a török császár, hazája, vallásbeli és törvényeinek változtatásaihoz fog, Muhamed nevében azonnal megfojtatik.

Muszkoriában a császár teljes hatalommal bír, de elégnek is lehet szerencséje megölet-



tetni. Önnön romlására dolgozik az olyan uralkodó, aki a törvénynek mérséklő igazságát, hatalmát magán szenvedni nem akarja, abban keresvén uralkodásának dicsőségét, hogy szabadon kegyetlenkedhessen, mikor kedve tartja, — ki arra tökéli el magát, hogy nem bánja, ha megfojtják is, mikor sorja kijő — csak szabad hatalmába legyen neki is ölni és rabolni, mikor kedve tartja. — Emberséges ember a királyi széken despot nem lehet, mivel tudja, hogy minden erőszak utálatot húz maga után; — már pedig a jó természetnek keservesebb szenvedése nincsen, mintha azt kell néki tudni, hogy mindenektől utáltatik. Antonius letette volna a császárságot, ha úgy kellett volna neki uralkodni, mint Nerónak. Csak a siralmas, hogy az ember egy se maga által jó, hanem mind születik a jóságra, mely szerint magának semmit se tulajdoníthatván, mindent a felette való hatalomnak kell köszönni; e pedig oly mélységes megaláztatás, mely éppen a nyögésig földhöz nyom. Lehetetlen nem látnod, hogy az embernek jó, rossz erkölcsét egyenesen a születés adja, úgy mint testének állását, melyet módolhat, de soha se változtathat. A jó emberek úgy tetszik, hogy meg gondolásból az. Ne hidd! Szinte úgy reá gondol a gonosz erkölcs hogy hibázik, hogy kárára szolgál magának; de azért mindaddig vétkezik, míg mértéktelenséggel testét meg nem emészti, vagy ellene bosszúállásra gerjedett sorsának mennyköve agyon nem üti.

Kegyetlen és szelíd erkölcsre, kicsiny és nagy termetre minden ember kéntelenség által születik.

Már valahol az uralkodó erőszakos népe ellen, a nép is az ő ellene, egyre-másra fojtoztatván magokat kölcsönbe.

E nevezetnek értelme: despot, — így magyaráztatik talán: *szüntelen való erőszaktétel életeden, vagyonodon*. De ezt vegyük kérdőre: Ha a természet és ennek igazsága megengedik e egy halandónak e részeg hatalmat sok millió ember felett gyakorolni, úgy, hogy abban önnön vesztét is fel ne találja? Bátorságban lehet úgy, ha jobbágyait fából faragod, vagy nemzetek helyett erdőket adsz országlása alá. Nem igaz, hogy akármely országló fejedelem is e világon kegyetlen uralkodásának örökös fenntartására és népének halhatatlan kínjára változhatatlan módot találjon. Egy sem volt e földön soha, melyet a nép fel nem forgatott. Valaki olyan uralkodó széket kíván lábra állítani, melyet e világnak ostromló viszontagsága soha meg ne rázhasson, csak esztelenvalóságát borítja be bolondsággal. Egy királyi székeknek sincs több fundamentum-oszlopa kettőnél, melyen megállhat. Az okosság és igazság. Valaki ehhez nem támaszkodik, uralkodó személyét sem menny, sem föld állandó bátorságba nem helyezteti. Minden fegyver a fejedelem kezében van, azt mondod, — mi kell több, hogy hatalma örökkévaló lehessen? Legyen! de egy fegyver sem vág ma-

gába, — mindenkinek kezek kellenek. A kezeket hívség vezérli, — a hívséget kegyelem és igazság szüli: honnan következik hogy ha egy nemzetnek fegyverével bírsz is — de ha szívét hozzád nem foglalod, bátorságba nem vagy. Hiába vagynak hazádban az erős kőfalak, ha kötéseik rosszak — összeomlanak és magadat is agyonütnek.

Az erőszak annyira útálatos, annyira természet ellen való, hogy hiába adnak kezeden reá teljes hatalmat, mert élned vele nem lehet, résszerént azért, hogy lelked esmérete elened kiált és belső részeidet mardossa, mely ostorátul egy gonosztevő sem menekedhetik; más részről azért, hogy az erőszaknak erőszakos következése lévén, életedet te is félted. Lehetetlen az erőszakot nem utálni; — amit az emberek közönségesen utálnak, annak vesztére is törekednek. Hiába fogadná néped, hogy hatalmadnak minden erőszaktételét elszenyvedi, mert mihent a természetnek igazságait töllök elűzöd, — téged is elűznek. Soha az ember józan okosságát és életéhez kapcsolt igazságait senkinek semmi föltételek alatt el nem adja, mivel önnön javával szembe szökve ellenkézlik. Valaki a maga boldogsága ellen teszen ígéretet, fogadást, mindenkor hazudik és szavát meg nem állja. Hogy üritsem ki magamat magamtól? hogy rejtsem el szívemet boldogsága kívánása elől, hogy megoszthatatlan énségemben én ne legyek? hogy magamat más akaratban plántálván, kívánságaim közt aka-



rat nélkül legyek, — eleveniségemben élven holtan? Valaki ezt emberről felteheti, nyálacsorgó bolond. Hogy tarthatnám fel valóságomat tulajdonsága nélkül, — hogy a boldogságra való vágyódást és annak akaratját nálam megfojtsam?

Már ha akaratnak kell lenni benned, arra tartsad-é, hogy marha légy? vagy inkább szeretsz vele ember maradni? Következés: hogy az erőszakos uralkodás az emberi nemzetnek minden igazságával ellenkezik. Ugyanazért csak hang mindenütt, — ahol lenni mondatik is. Erre nézve nem lesz haszontalan fáradság a nemzetségek közt egyet fordulni, hogy az uralkodó erőszakot világosabb tükörbe láthassuk.

### *Mogol vagy Mongol.*

A Nagy Mogol annyira despot, mint írják, hogy egész birodalmának kiterjedése kamara számára tartozó majorság földnek vétetik. Minden birtokosnak halálával elveheti annak járó menő-fekvő jószágait. Legyen! De ha minden megholtnak vagyonát mindég elveszi, — hova teszi? Ládára záratja országának keresetét? Ha földet vesz el, — másnak kell adni, a holtnak maradékit koldulásra vetve, vagy más holtnak vagyonát kellett ezeknek cserébe adni, hogy ő despotságának szolgálataira lehessenek; különben ha nem adja, hetven esztendő alatt övé lesz világ birodalma,

mivel ennyi időnek eltelése alatt az emberi nemzet ki szokott a nap alól halni, maradékában szülvén magát új életre. Már hogy lehessen egy uraságnak a világot az emberi nemzettől elvenni és rabotával dolgoztatni, nem hagyván a föld nemzetségeinek egyebet a szüntelen siggató szegénységnél, melyet verjékével kénytelenítsen a maga számára fenntartani? Egyszer venne el mindent, el legfeljebb 80 esztendő múlva semmit se vehetvén senkitől, hatalmának gyakorlásától elszoríttatna. Csak ott kell hát hatalmával neki is megállani, hogy az ország népe annak földjét örökségül bírja és tőle adózzon, szolgáljon.

Egész birodalmában valahol egy halál történik, királyi tisztnek kell ott teremni ki mindent feljegyezvén, a császárnak bejelentse, megkérdvén egyszersmind arról, hogy hová tegye, kinek adja? Szüntelen cserélés a fiak közt, atyjokról elmaradott javaikban! Azér ennek, ezér annak adnák, csak azért, hogy esztelen hatalmának gyakorlásában megmaradhasson? — Ha az egész birodalomban naponként csak ezer gazda hal is meg, — annyi jelenségnek meghallására, — minden egyéb foglalatosságain kívül reáérhet a despot? Látod, hogy ha teljes hatalmával kíván élni, — ugyanannak eszközei által tétetik ő maga egész birodalmában legszánakozásra méltóbb rabbá, — oly tartozást vévén magára azért, hogy semmi tartozása senkire nézve ne legyen, mely elviselhetetlen terhével minden tartozást fe-

lülmulna. — Így a despot-hatalom oly dolog, mely magára hagyatván is egész kiterjedésben magát soha meg nem bírja. Ha országának élelmére szükséges keresetét magának veszi, — bár mennynek, földnek minden szentségével vegye is magát körül, ellene állhatatlanul megölik. Ha valakire ráncort veszen és aki kedvének nem tetszik, mind megöldösteti, nagy emberi veszedelmektől rettegven, ágyában fojták meg, mint Tiberiust. Vedd eszedbe hát, hogy egy átaljába való despotnak lenni nem oly könnyű dolog, mint írni és mondani.

De lássuk a Mogolt, aki hírelt despot uralkodó hatalmának gyakorlásában! — és ne azt vegyük, amit országának törvénye enged neki, hanem nézzük azt, amit cselekszik, hogy hatalmának természetét ismérhessék: — Minden nap két órát ül, mely idő alatt panaszos jobbagyai bocsáttatnak eleibe a meghallgatásra; — tanácsosai körülötte állanak, kezeket össze téve és mély csendességben hallgatva. Ezenkívül országlásának állapotján óránként dolgozik, tanácsosaival magát különös szobára rejtve. Minden szolgálat, adófizetés meg van határozva és az uralkodás hatalmának gyakorlásában gondoltatván, — csak igen ott üt ki, ahol a mienk Európában.

Ha minden császári jószág, — miért jegyzik meg külön a majorságföldeket, melyeket alkirályainak a Mogol maga bocsát árendára; kik ismét másoknak adják ki; de mivel nagy nyereséget kívánnak belőlök, meddön vesznek



munka nélkül, mert a köznép nem vállalja. Ha despot a Mogol, miért nem parancsolja népének, hogy majorságföldjeit ingyen műveljék? Hát ha rabosa sincs a nagy despot részire, mely tartozás nálunk közönséges. Nyolevannégy fejedelem vagy Rajas van alatta, kik alku szerint adóznak. Hadi seregeket tartván országaikban önnön magoknak. Nyűg lenne ezeken kegyetlenkedni, — ha fellázadnának, erejeket leverni, melynek az ország népe mindenkor segedelmére szolgálna.

De a Mogol alatt szabad nemzetek is laknak, nevezetesen a tatárok, s rajtok kívül mások. Ezek szerint a nagy Mogol csak nagy monarcha, de hogy igazságtalansággal, kegyetlenséggel élne hatalmában, ki nem tetszik; — mivel látja és hiszi, hogy mindent tehet, — mindenben enged. A hatalom csak addig küszködik, míg alattvalói akarattal ellentétben, — mihelyt akadálya nincs, elcsendesedik. Egy uralkodó sincs-e a világon, ki az oly alatta élő nemzet ellen titkos és nyilvánvaló tusakodásban ne legyen, melynek még törvényes szabadságai vagynak. Akkor hajlik a fejedelem népéhez, mikor véle akadály nélkül parancsolhat. A Mogol az országában lévő hivatalokat maga osztja személyekre, melyeknek sorján a legalsótól fel lehet menni a legfelsőbb rangig. Három vagy négy főtanácsosok vagynak, akiket Omrásoknak neveznek, kik estve felé hét órakor ülnek széket magával a Mogollal kilenc óráig a Pazalkán nevű palo-

tában. Már minek szorgalmaskodik az uralkodó hatalom az igazságnak, ügynek keresésében, — a hazának boldogulásában a maga fáradságával? Talán a dicsőség tisztelet kívánásának sorján a Mogol is inkább megnyugszik ebben, hogy életét áldják, cselekedeteit magasztalják, mint ezzel tiszteljük, hogy: ördög vigye őtet. Kevés ember viheti megveszését oly nagy mértékre, hogy a gyalázatban, átokban több gyönyörűséget találjon, mint a dicséretben és áldattatásban: ki áldja pedig az erőszakot és kegyetlenséget?

Végre akárhogy vizsgáljuk a Mogolnak uralkodását, csak azt látod, hogy despotnak mondják, s mint monarcha úgy uralkodik. Törvénnyel, vallással, szokással viszi uralkodásának ágazatait, — arra fordítván hatalmát, hogy országa bátorságban, csendességben legyen és a perlekedő polgároknak ügyét meghallgassa. Minden vesztetni való bűnös törvény által hal meg ott is, mint itt. Minden büntetés ítélettételtől származik. Az ártatlan vérnek ontása csak nem olyan (pártosság), furcsaság, hogy valaki életének multságára fordíthatná, — és reá a legboldogabb despot is, legalább néha-néha testében, meg ne borzadna. Ki mer a természet szentségével úgy játszani, hogy igazságának általszegezésével mulassa magát, mely véres áldozattételét soha bosszúállás nem hagyja?

## Khina.

Itt is minden határ nélkül való hatalmat ad a császárnak az ország törvénye. Lássuk, mibe gyakorolja, s hogyha valósággal megvan-e, vagy pedig csak szóban áll ez is. Ugyanaz a törvény, mely mindenhatóvá teszi egy oldalról, — másfelől megköti. Lehetetlen az emberi dolgokban magával való ellenkezéseknek nem lenni. Figyelmezz, hogy írnak Khináról:

1. *Minden hivatalt a császár ad, de pénzért senkinek soha egyet sem; — érdemért kapja mindenik.*

2. *Vethet az országra új adót, ha akarja, de sohase akarhatja, mivel fél a rossz következtől. — Mitül fél, ha mindent tehet? A Mindenhatóság félelmet nem esmérhet; — ugyanazért nem is tartozik másra, csak az Istenre. — Szegény nevetséges halandó! ki akar emberi sorsából vetkezni, annál fogva, hogy a többinek parancsolhat addig, míg szavát fogadják.*

3. *A maga személyére békességet köthet, háborút indíthat. — Mink is — és ha ez despotra mutat — minden király despot e világon.*

4. *Kinevezheti maradékát a trónusra halálával idősb, ifjabb gyermekében minden első születésre való tekintet nélkül. — Császári rangjából gyermekeit ki is tagadhatja, — idegen vérnek hagyván az uralkodást, mely dol-*



*got sohase cselekszik egy is.* Hihető, hogy ezt csak azon okból vették törvénybe, hogy a császári hercegek születésekre ne támaszkodjanak, hanem érdemmel szerezzenek just magoknak az uralkodásra. Európában ellenben, ha egy királynak hat gyermeke van, kik közt az elsőszülött idétlen, — a többi mind érdemes — ezeknek truccára csak ő marad a többi közt uralkodó, ennél fogva, hogy fogantatásának vak esete által ő gyengeségének volt szerencséje anyjának méhéből legelőször kibújni. — De a császár teljes hatalmával végbe nem viheti, hogy akármely gyermekét is rangjából születéséből kitagadhassa, udvarának, felső tanácsának és Pekin városa fő-táblabírájának hírek s megegyezések nélkül. E hét oly despot, ki népének engedelmeskedik, akaratjának teljesítésében.

5. *A holtaknak emlékezetét nagyobb tekintetre emelheti, mint életekben viselhettek; — szenteket tehet, kiknek tiszteleteket parancsolhatja.*

6. *A tartományoknak neveit változtathatja, hasonlóul a betű görcsöt, szólásnak formáját, városok neveit mássá teheti.* Veszed észre, merre vezetik a teljes hatalmat, hogy kevély vágyódásait füsttel táplálják azalatt, míg valóságára nézve tehetségétül megfosztják. — Hadd tegyen szenteket ú. m.: adjon tartományainak új meg új neveket; — hadd parancsolhasson, hogy jövőendőben Derecskét Recskének nevezzék, csak az ne lehessen, hogy ha

tavaly száz forint adót adtam, — az idén feleséges tetszésből kétszázat fizessek. Így játszódttatja a képzelet az emberi mindenhatóságnak bolondságát. Csinálj betűket, szenteket, neveket, — de a kenyerünknek békét hagyj.

7. *Valamennyi mandarénus, azaz hivatalbeli ember országába találkozik, köteles önnön hibáit önként, esztendőről esztendőre feladni.* — Különös erőltetés, mikor maga kényszerítetik az ember magát ítélni, dicsérni vagy kárhoztatni! E dolgot csak az uralkodás pöffeszkedésének veszem, melyben igazságot, közboldogságot viselni, üres tökök mutat. — Minden efféle formában öntött lehetetlenségek az elétevedt értelemnek setétségére tartoznak, — idétlenségét mutatván a gyáva okoskodásban. — Mi baja van a hamisnak, gonosznak, mikor ellene keresett minden lehető próbául, magátul kérdik, ha az-é? Ki teszen maga ellen bizonyosságot annak felfedezésére, hogy eltökélt gonosz ember, — melyre nézve méltóztasson az uralkodás testi valóságát mindeneneknek láttára felakasztatni. — De e segedelemhez az országló értelemnek is keves bizodalma van, — mivel mindenfelé császári képviselők küldetnek széjjel az országban, kik a tisztviselők tetteiket szorosan vizsgálják, — megértvén minden ellenek feltett panaszt. Legnevezetesebb ez, hogyha a nép közönségesen bírálja ellen panaszra fakad ki, — az udvar és minisztérium minden további vizsgálás nélkül, —

örökké a község mellé áll — ezek okok csak, — mivel megnyugodott ebben, hogy soha a szegénység zenefonára, viszálykodásra bírja ellen ki nem kel, ha arra valami erőszaktétel vagy szokás ellen való kényszerítéssel nem erőltetik, — mindég a bíró veszt és őtet csapják ki hivatalából. — De közönséges panaszt érts, nem különöst, úgy mintha egész vármegye panaszkodna a fő- vagy vice-ispánjára. Egyes ember panaszára bírót változtatni nem lehet, — mivel úgy egy bíró se lenne széles e világon. Ki volt valaha olyan igaz, hogy valaha valaki hamisnak ne mondotta volna? Kire nem panaszolt senki é földön? Azonba meg kell vallanod, hogy ezen rendelés a mandarénusok szájába igen kemény zabola. Vigyázni kell, hogy a nép panaszra ne fakadjon. Nem mehet közönséges ragadozásra egyik is, melynél fogva kénytelen lévén a népet mintegy álmában lopkodni, — pusztulást nem okozhat. De azért Khinában is csak úgy csalnak, mint másutt. Sohase találhat az okosság a közjóra olyan törvényt, melyet gonoszsága meg ne csalhasson.

Mikor a khinai lakost megbotozzák, — igaz, ez a császárnak róla tett kegyelmes megemlékezését megköszöni buzgósággal — mely esetet a despoti hatalomra nagy próbául vesznek. Nem kell! Ne hidd! csupa szokás minden más következés nélkül! Nálunk a fő hadi tiszteket árestomba teszik, — honnan szabadulván, köszönni kell nekik. Nem abban kell ke-



resni a despotát, hogy országlása alatt büntetni szoktak, hanem a büntetésnek nemében s annak okában. — Mindezeket futtába elmédre véve íteld meg, hahogy miben lehet a khinai népnek elviselhetetlen terhe uralkodójára nézve.

*Sziám.*

E föld kerekiségének minden esméretes, vad és pallérozott nemzetségei között a sziámi uralkodást találod valósággal kegyetlennek és esztelennek, ha különben a róla feltett európai tudósításoknak hitelt lehet adni; de amelyek kételkedésre ösztönöznek. Csak nem lehetetlen dolog feltenni, hogy az emberi természet önnön törvénye és józan okossága által oly szomorú megaláztatásra juthasson, — mert végre csak ott van a természet mindeütt és nála nélkül az ember nem lehet, — semmit sem tehet. — Figyelmezz és rémülj!!

A király imádtatással kíván országától tiszteltetni, melyet népe megad neki, — a meg büntetéseket osztogat neki, negyven hóhér forogván testőrző sereg vagy miniszterium képében körülötte. Nincs élő lélek, test, ki életének folytatában büntetését el kerülhesse. Egész udvara, rokonai, gyermekei alája vannak vetetve. Aki sokat hallgat, két felől pofáját, szája végeit füléig hasítják, — ellenben a bőbeszédű halandónak ajakait bevarrják. Úgy látszik, mintha ezen tudósításokkal íróink

csak furesázkodni akarnának, — mégis valósággal állítják.

Tovább! Csekély vétkekért az embernek combját csontjáról lenyesik, karjait tüzes vassal sütögetik, fogait kiszedik, — satb. A pálcázás oly semmi büntetésnek vétetik, hogy csaknem prüsszenésért, ásításért is osztják. Ahol észreveheti a király, hogy valamely jobbagyának egynéhány forintja van, érte küld s erővel elveszi. Húz, von, büntet, öl, vág, és azt mind közboldogság képében cselekszi, mint országának atyja. Kietlen pusztulás, porba fetrengő rabság, éhel halásban, nyögő ínség, — rettegés, bújkálás, hallgatás borították be az utolsó megaláztatásra jutott népet. Bogácskóró erdők állanak a szántóföldeken, — nem találnak dolgozó kezeket, mivel a verejték nem azon testre tartozik, melyből annak munkája közben kicsepeg; hanem heverő hóhérok számára szedik el, kik annak urát még efellett rettentő kínzásokkal tisztelik.

Már mind ezeket így hallván, el nem kerülheted, hogy nálad a természetnek igazságai hideglelésbe ne essenek, — egész voltodat megrázkódásba ne hozzák. Hogy lehessen és kellessen ilyen megveszett bolondot királynak hinne, ki a kegyetlenség határán is kívül megyen. — Olyan dolgokba kegyetlenkedni, melyeknek semmi tekintetbe céljok, sem tárgyak nincs. Kevés beszédű embernek felhasítják a száját, a bőbeszédűnek bevarrják. Mi végre, mi haszonra, micsoda veszedelemnek eltávoz-

tatására? Mennyit beszéljen hát az ember, életének szükséges foglalatosságai között, hogy száját a repedéstől vagy a beöltögettetéstől megmenthesse? A hallgatás és beszélés közt ki találja meg a despotnak tetsző törvényes középpontot? Ezek alól különben nem szabadulhatunk, — hacsak a Sziámról megtett tudósításokat bővebben megvizsgálván, a kételkedésre bizonyos utat nem nyitunk.

Sziámban Sziám nevezetű fővárost tesznek a régiek, — azonba tudjuk, hogy nincs, nem is volt soha. Királyi városát nevezik Odia, India. A boldog Hübner ezen városba 30 ezer templomot helyezettett, és 400 ezer cövekre ültetett házakat. A nevezetes író, Lenglet, azt jegyzi meg, hogy a királynak fegyveri ereje 300 ezer gyalogságot és kétszázezer lovasságot tesz. Már olyan kegyetlen uralkodás alatt, hogy tészel fel ennyi ember szaporodást és népességet, hol mindég ölnek, ütnek és mindeneiket örökre elveszik? — De kisült végre az utazónak bővebb tudósításokból, hogy Sziámban lovak se teremnek, — hogy a király más országból vitet lovakat a maga szükségére. Tengeri ereje öt-hat hajókból áll, melyeken kívül van még ötven-hatvan nagy csónakja, 50, 60 emberre való. — Már ha Hübner és Lenglet szerint Sziám oly roppant birodalom s erő: mimódon értsd meg, hogy királya mégis hóhérmester és miniszteriuma sintérség legyen. Hiába veszed pogánynak! Mert egy ily magára nehezkedett s felállott királyi udvar-



nak e világon mindenütt van esze. A sziámi király, ha úgy uralkodna, mint róla felteszik, despot nevet sem érdemelne. Uralkodását hóhérlásnak lehetne inkább mondani, — parancsolatait pedig kínzó szerszámokhoz hasonlítván, országlását is semmiféle uralkodás módja közé fel nem lehetne venni. Mely szerént ellem semmit se próbál, amidőn azt kívánom követni vagy mutatni, hogy: uralkodásban a szüntelen erőszakot a természetnek igazsága széles értelemben s gyakorlásba sehol meg nem szenyvedheti a világon.

### *Japponia.*

Kubo-Száma, — a japponiai uralkodó hasonloul a legteljesebb hatalmú despotnak tartatik; de a mellett csak azt látod, hogy törvények, szokások által uralkodik. Fő embereit, ha vétenek, számkivetésbe küldi, akik halált érdemlenek, hasokat hasgatja meg, mivel ez náluk megszokott halálos büntetés. A fejedelmi emberek, nagyurak, katonákat tartoznak számára adni, mint a magyar az insurgensét; a köznép adózik, a közbátorság fenntartatik, — a közjó s igazság kiszolgáltatik. — A despoti hatalmat ebben találnád, hogy minden fő embernek a Kubo-Száma kezéről kell feleséget venni, — ő adja ki, ő engedi. Ezt is csak szokásnak vélem, — hihető hogy ezen alkalmatossággal is ajándékozni kell. Aki házasodni akar, — társát előbb kinézi, — kéri, vele al-

kuszik, — mely dolgot végre a császárnak bejelentenek, hogy akarattjával erősítse meg, amit ő örökre megenged. Azokat kell házastítani egymással, kik egymást e végből kívánják, mert lehetetlen az uralkodóban oly nevetséges bolondságot feltenni, mely szerint mindég ellenkezőképpen kívánna házastítani, csupán azért, hogy eszetlen hatalmát ezáltal gyakorolhassa. A despot erő itt is csak ebben áll, hogyha akarja az uralkodó mindent tehet, — ezzel megelégedvén, szokásokkal, törvényekkel uralkodik.

### *Persia.*

Persziának királyai örökké despotok voltak e világnak emlékezetiben, de hogy gyakorolni szokott erőszaktételei országára nézve miben álljanak, nehéz felvenni. Minden dolog, tartozás, eset, törvényes határok közé van véve. A bűnöknek büntetését, esztendőbeli adózást főről főre, tettről tetre lehetetlen törvénybe, szokásba nem venni. Örökségnek, birtoknak, zálognak, adásnak-vevésnek hasonlóul törvényes szokott rendén kell állani, mivel e nélkül a közjónak igazgatása lehetetlenné lenne. Micsoda halandó érne reá, hogy egy halandó, egy országnak ügyét, kisebb-nagyobb eseteit mind maga ítélje? A despot nem azon van, hogy magát terhelje, mely szerint inkább fordítja arra a teljes hatalmat, hogy terhes foglalatosságai ne légyenek, mint maga ítéljen.

Egy despot sem azért kíván despot lenni, hogy magát a közboldogságnak rabjává tegye, szoros foglalatosságok közt élven azért, hogy népének javát előmozdítja; hanem ez okon kíván mindenhatósággal élni, hogy gyönyörűségén és makacs hatalmán kívül semmi terhe, kötelessége más ne légyen. Tanácsot parancsol maga mellé, kire országának terhét veti, — maga bujaságban hever. E szerint kénytelen a törvényes hatalom magát törvények alá zárni, hogy azalatt az országos dolgok folyjanak, — míg ő elfáradt ösztöneit megint gyönyörűséggel közé vonszolja. Új kedvének keresésében foglalatoskodik királyi kötelessége helyett, melyet fel nem találhat azért, hogy amely szempillantásban kívánsága gerjed valamely dolog eránt, — ugyanabban olthatja el; melynél fogva szüntelen hamvában aluszik és tárgyaival nem élhet. Így a despotnak legnagyobb ostora az, hogy mindenének közepette, unalmától ragadtasson, — mely dolog uralkodásának foglalatosságaira kényszeríti és despotaságából érzéketlenül kivetkezteti. Nem azért foglalatoskodik, hogy a közjónak legyen áldozatja emberségének öröme, hanem unalma kergeti, mely előtt futván, foglalatosságok közé búvik. A tudományok, akadémiák, mesterségek, mezei mív, kereskedés, egyenlőül virágoznak. A haza törvényeinek tanulása legelső szorgalmatosságos tekintetet foglal magába, — szinte oly virágába lévén, mint itt nálunk s Németországon, hogy már most senki



se tudja törvénynek mit vegyen — mit tanuljon —, mivel egész állapotja széjjelszaladás s zűrzavar.

A persiai király jobbágyának életével, vagyonával szabad; de azért hiszed-é, hogy ölet-het s rabolhat, ha szinte akarja is? Az ilyen képzelődésben lévő lehetetlen hatalmat ki kellene már a dolgok sorából törölni, mivel csak nevetségre, néha pedig utálatra szolgáltatnak alkalmatosságot minden valóság nélkül. — Hogy van hát, hogy Persiában minden adó kisebb mint itt? A persa egy hold földjétől egynehány krajcárt fizet. A köztök élő, a magok értelmek szerint igen erősen fizettetik mégis esztendei fizetése egynek öt forintnál többre nem megyen. Ad 15 franc livrát, — egy livra hat garast teszen. Úgy vélem, mégis csak írják, hogy a király minden embernek életét, vagyonát elveheti — miért nem teszik hozzá, hogy országában a levegő is camerális —, a király tulajdona, mely szerint minden embernek bedughatja az orra lyukát, ha akarja, hogy kegyelméből szuszogjon. — Minden az övé? Rendes! Ki foszthatja meg a természetet magától? Övé az ország? Húsz-harmincezer ember tölti kedvét benne, mely széles kiterjedett gyönyörűségből néki, mint tulajdonosnak csak egyetlen egy szívre való jut. Hiába mondd, hogy tiéd a világ, mert nem érezhetsz egy szívnél többet, mint más — nem láthatsz több napot, mint más.

Mindened elveheti, — mit teszen ez? Megbolondulhatsz ha akarja: — magát is elvesztheti, mást is veszthet, ha akarja. — Én is lehetek despot a magaméból — takarmányomat felégethetem, marháimat megölelhetem, ha akarom; de nem akarhatom, mivel megbolondulás tartozik reá a magam romlásával együtt, mely tulajdonságokkal bírni nem akarok s nem szeretnék.

Más oldalról vegyük a despot hatalmat, ha vizsgálnod kell, miből álljon. Inkább a magaviseletre tartozik, azaz személyes cselekedetre. Mikor Cambyzes testvérhúgát kívánta feleségül magának, tanácsosait megkérdi, ha vannak-e hazájának olyan törvényei, melyek a testvérek közt való házasságot megtagadhatnák, vagy engedhetnék. Az ország tanácsa felel: „Hogy olyan törvénye ugyan Persiának, mely azt megengedje nincsen; de van olyan, mely azt mondja, hogy amit a király akar, törvény legyen. Így vetik a bűnnek terhét a király nyakába, mivel sem akaratjával ellenkezni nem mernek, sem vétkét ártatlanságnak nem vallhatják. Itt a felelés nagyobb despotra mutat, mint a kérdés és cselekedet. — Régen sok nemzetségnél szokás volt a testvéri házasság. Egyiptomnak törvényei, mint feljebb megláthattad, megengedték. Különben, ha a testvér gyermekek kicsinységétől fogva egymással nem neveltetnek, — felnevelkedvén ha egymással találkoznak, — buja szerelmeket a természet nem ellenzi. Vidd el a kisedet édes-

anyjától, mikor a világra szülte, — ne tudjanak, ne halljanak egymásról, — ifjú korban hozd elő, özvegy feleségül veszi, és ha más emberektől meg nem tudják, soha ily siralmas titkot előttök a természet fel nem fedezi. De valamely gyermekeket széjjel nevelnek egymástól, külön-külön lakhelyeken, szobákban, más más vezetés alatt, — ritkán is lesznek egymást szerető atyafiak, úgy mint azok, kik egymást ölelgetve nőnek fel játékaikban. A gyermekkor és neveléssel való esmeretség elefelejthetetlen. — Ha vén korban mestereddel találkozol, ki gyermeki ifjúságodat oktatta, szíved olvadásban jön, s megöleled gyermeki gyönyörűségedet látván személyére lerajzolva. Azok után sóhajtasz, neki örülsz, ki minden kedvednek társa volt. Innen van, hogy a középsorsú és szegény emberek gyermekei egymást mind jobban szeretik, mint a királyi, hercegi, fejedelmi házakból való gyermekek, kik egymást látni sem kívánják, mikor emberkorba jönnek.

Nem lehet tehát Cambysesnek testvérhúgával való házasságát rémítőségnek venni, mert szokás volt és iszonyodást sem okozott, — mivel csak szóval tudták, hogy testvérek: de szokva egymáshoz nem voltak. A felelet mutatja a despotot, nem a házasság, mely dolog a népnek nyomorúságára úgy se tartozott. E szó: *valamit akarsz, azáltal mind törvény lesz*, sokat jelent; de ez is csak szóbeli játék és a despotnak elaltatására szolgál, hogy az ural-



kodás dolgában ne szorgalmatoskodjon csak parancsoljon, — hogy helyette csak tanácsosi uralkodhassanak, magokat gazdagítva. Mihent az ember mindent tehet, semmit se teszen, hanem magát heverésnek adván hatalmát másra bízza. Miglen akaratjában ellenkezést lát, küszködik, — ha mindent meghódoltat, tobzódik, hogy rágó unalmától életét menthesse.

Valamely uralkodó teljes hatalomra jut, népéhez mind megjuházódik és annak ügyét magamaga ügyévé teszi, nem azért, mintha megkülönböztetett boldogságára kívánná szolgálni eszközül; hanem a maga hasznáért, melyet benne érez, lát és tapasztal. Rabszolgának csak enni adsz, ha kívánod, hogy kapáljon; — juhaidat őrizni kell, hogy magad vedd hasznát. — Már a teljes hatalommal uralkodónak minden dolgot eleibe visznek. Akaratodul függ, uram! — mondják néki —, s ítéld! — ki mer élni, lenni, cselekedni tetszéseden kívül. A dolog szolgálói közt van. Ez is jobbagya, az is. Egymással perlekednek. Ítélni kell. Kénytelen a szabad úr lelkiességéhez és a közizgazsághoz nyúlni, úgy, hogy ítélete szerencsére ne essen. Hol láttál despotban oly rémítő bolondot, ki a peres felek közt nyilat húzasson, hogy kinek jut az igazság? — Mivel mindenik ember övé, nincs oka, hogy egyiknek kedvezvén a másikat rontsa. Ítélni, vizsgálni, fontolni kell hát, úgy-é? E szerint érzéketlenül változik a despot rendszerént való uralko-

dóvá, ki hatalmának teljességében mindig törvényből ítél — vagy bele nem szól semminémű ügyben, hogy fáradni ne kényteleníttessen. Honnan a lesz, hogy mindenhatósága által tétetik királyi vázzá, melynek árnyékában azok uralkodnak őrajta, kiket fejében gőzölgő párájából éledett eszközivé tészten és maga szolgálivá lészen.

*Származása a teljes hatalomnak.*

Tudni szeretnéd már annak okát, hogy oly temérdek sokaságon egy halandóhatár nélkül való hatalomra mivel mehet? Annyi milliom embert kötve mi módon tarthat? Oly véghe-tetlen számú halandó csak egy ember tetszésé-nek miért nem mondhat ellene, mikor amott az erő egy ember, itt pedig egy világ? Éppen azért nem szólhat, hogy számlálhatatlan soka-ságból áll, véghetetlen kiterjedésbe fekszik, a despot pedig egyedül ül hatalmán. — Itt a szembetűnő lehetőség ellen fonákul vedd a dol-got, hogy rendire állíthasd. Mentől messzebb terjed ki a birodalom, annál inkább gyengül a benne fekvő népek szabadsága. Mihent sok különb-különbféle nemzetség, ország, tarto-mány esik egy uralkodó alá — monarchiát szül —, az alatt, míg egy nemzet magába több segítség nélkül királya alatt törvényes szoká-sait fenntartja.

1. Az ország egy nemzet, egy nyelv, egy öltözet, erkölcs, természet, rokonság.

2. Mivel véghetetlen messziségre nem terjed magától, — lakosai dolgokat egymással közölhetik és a csendességeket távolról fenyegető zivatar elől kiköthetnek.

3. Az országnak közboldogsága, dicsősége, minden hazafinak azon egy lévén hozzá kiki egy módon tartja közit, mivel mindenik azon egy úton élhet véle csak, amelyen a többi.

4. Mivel a nép nem temérdek, az uralkodót is roppant erőre maga ellen nem emelheti és hatalmának többsége magánál maradván, törvényeit óltalom alatt fenntarthatja.

5. Mivel mentől kisebb erővel bír a király, vágyódásai is annál kisebbek, ellenben mennél többel bír, annál többre igyekszik, mert a nagy birodalomra való ösztönt soha sem gyengesége adja, hanem a sok pénz, a temérdek katoná.

6. A hadi sereg egy nemzetből, nyelvből, erkölcsből lévén, születésével hazájához köttetik, honnan következik, hogy ha az uralkodó országát hatalma által kényszerítené, katonáiban az ellen keves vagy legalább kétséges segédelmet remélhetne.

7. Az ország első emberei a királlyal ülnek széket, — őbennek áll fenn az országgló tanács, azaz a királynak vezérlő okossága. Töllök elrejtett célja az uralkodónak nehezen lehet; de ha volna is, nállok nélkül nem lelkesítheti, hogy mozdulásba tegye. Mihent titkai közül magát felüti, azonnal meglátják, mint a vastag bokor alatt bujkáló foglyot, ha felreppen. Bástyát készítenek az ostromnak, jól látván, hogy



ahol egy veszt, a másik is, — ha ez nyer, amaz is. Az egy hajóban ülő embereknek szerencséjük, vesztek egymáshoz van kötve.

De lássuk már ennek ellenébe a nagy birodalmat, hol egyik nemzet a másikat nem ismeri, mi több — egymásnak kölcsönbe való irigye, ellensége, csúfolója csak azért, hogy törvénye, szokása, vallása, erkölce, nyelve, öltözete egymástól különbözik, mert mind külön-külön az emberekhez egész nemzethez is hozzá van ragadva ez a gyermeki esztelenség: hogy ha szomszédja nem úgy csinál, gyűlölje s csufolja:

1. A királyi tanácsban nincs mindenik nemzetből tanácsos. Nem szükség, úgy mondják, mivel az uralkodó egész birodalmának boldogságára tartozik ügyelni, nemcsak egy nemzetnek különösen, — mely dolog közönséges atyai kötelességével ellenkezne. Azonban, — mivel az ember születését, vérit, nevelését, szokását haláláig soha le nem vetkezhetsz a világnak minden tudományával is — csak ezt látod, hogy a többi nemzetek közt annak van legjobban állapotja, amelyikből a király és tanácsosi születnek, és ha valamelyik valamely szerencséjében rajta túlmegy, — önnön érdemeinek, a gondviselésnek vagy hazája mások fellett való boldog ajándékinak köszönje, melyektől meg nem foszthatták, mivel földjeihez, egeihez, folyóvizeihez vannak köttetve.

Egyik nemzet nem tudhatja a másikkal mit akarnak, mit tesznek.

3. Segedelmére ez amannak nem lehet, mivel nyeresége veszte más dolgokban helyheztetten és ennek hanyatlásával ő nem romolhat, mert régen ott van már, hol ezt tenni igyekeznek.

4. Ha egyik nemzet szól, más idegen nemzetnek erejével hallgatásra hozzák, mely szinte azon uralkodónak parancsolatjától függ.

5. Az egész birodalom a messziség és köztök levő véghetetlen ellenkezések miatt akarattjával, erélyével egyyé sohasem lehet; — ki erre, ki amarra menne —, mely ögyelgésben a céljára néző okosság és hatalom kézenfogva vezetik oda, ahová akarják. Hazafiúság különös sehol sincs, mivel az az uralkodó személyéhez és egész birodalmának oltalmához van kiki hívséggel kötelességgel köttetve, — hol akár mely nemzetre üssön ellensége, mindnyájoknak kell oltalmazni, mely szerént az egész birodalom vétetvén hazának, benne valósággal egy hazafi sem találtatik, ha különben birodalomfinak nem nevezed; — hol sem hír, sem név, se győzelem, sem dicsőség különösen egy nemzetre se tartozik, hanem egyedül az uralkodónak személyire és királyi székire, — mely dolog nemzeti tüzet és polgári vitézséget a lakosokban nem nagyon gerjeszt. Nagy Sándor idejében csak az ő neve hangzott e világban; — minden dicsőség, hír övé volt egyedül, semminek tetszvéen mellette azok, akik által győzedelmeskedett.

Ezen dolgok okozzák talán számlálhatatlan effélékkel együtt, hogy a törvényes szabadság mindenkor ugyan azon egy nyelvvel élő nemzetnél találja fel helyét, lakását. Nem számlálhatok elő mindent, ami ezen érdemnek megállapítására tartozik. Jaj annak az írónak, kinek olvasói ő rajta kívül semmit sem tudnak, se gondolnak. — Róma még a maga kezére játszott, külön nyelvvel, szokással élt, hazafiakat szült és hatalommal élt. De mihelyt a világ Rómává lett, — Róma az idegenek közt elsüllyedett. Nem azért foglalta el hát Róma a világot, hogy bírja, hanem hogy ő legyen semmivé azok által, kiken uralkodott. E világnak emlékezete ezer példával mutatja tapasztalásban, hogy a birodalomnak véghe-tetlen kiterjedése, erkölcsi tulajdonságaiból, nemzeti erejéből, és megkülönböztetett tulajdonságából az uralkodó nemzetet ellenállhatatlanul kivetkezteti. Róma annyi országot, nemzetséget foglalt el magának, hogy azokkal egyesülvén végre magát tévesztette el közöttök. Ő hatalmával nyelte el amazokat, — amazok pedig sokaságokban sülyesztették el őtet. Örökké meg kell az uralkodó nemzetnek magát különösen tartani, — csak szövetségben lévén a többi elfoglalt nemzetekkel, ha különben semmivé vagy tapasztalhatatlanná nem akar lenni. A sokban a kevés elenyészik és valósága észrevehetetlenné lesz. Nem ő változtatja amazokat magává, hanem amazok fordítják ki őtet magából. Nincsen olyan nagy tűzü bor,



melyből ha egy cseppet egy itce vízbe ejtesz, azt változtassa borrá, ne maga legyen vízzé. Mihelyt az egész világ Rómává lett, Róma sehol sem volt többé. Valaki halandó testben világgal akart bírni, csak azt bizonyította, hogy az ember lehet eszetlenné, ha a csillagos égitesté is koronáját.

### *Szabad monarchia.*

Van királyság, mely szabad hatalommal uralkodik, de azonba csak egymagába megkülönböztetett nemzetet, országot lelkesít; — királynak, nemzetnek, erkölce, születése, törvénye, vallása, nevelése mind ugyanaz: — ezekhez járul öltözet, név, nyelv, szokás. Itt már a nemzet szorosabban köttetik a királyhoz. Győzedelem, dicsőség, hírnév, királyra, nemzetre egyenlőül kiterjed, mivel az uralkodó mindent csak egy nemzet által cselekszik; — de mihelyt tíz nemzetség királyának vagy te is a magadéval jobbágya, — akarmely nagy dolgot követsz el, uradnak hatalmát erőddel lelkesítve, mégis minden név nélkül való semmiségedben maradsz, mert más név alatt dolgozol és csak rész vagy az egészben. Ellenben vigasztalásul szolgál ily állapotunkban, hogy a megaláztatás sem fordul személyedre különösen, ha a közönséges monarchia megvevettetik és veszt, — egyik nemzet se veszi magára, mivel a dolgoknak viseleti reá egyedül nem tartozott. A sokaság nem szégyenel ha

hatalom ül fején. A király dolga — így felel, s vége! Mit törődött vele Macedónia, hogy Nagy Sándor Indiát el nem foglalhatta?

A hazafiúi hívség egy nemzetre és hazára tartozik, — idegenek által nem származik benned. — Micsoda vérségem vagy természet szerint való tartozásom van nekem Göritziához, ha királyom eránt bennem élő hívségemet, kötelességemet nem veszem tárgyul? Nem azért oltalmazzuk mi is Göritziát magyar vérrel, hogy Göritzia, hanem hogy azt is a magyar király bírja, kit minden birtokába oltalmaznunk kell. De mikor önnön nemzetedről: hazádról van kérdés, — mikor tüzed, vized, feleséged, gyermeked, apád, anyád, dicsőséged, gyalázatod állanak előtted, mely szerint a természetnek minden ösztönei által szorittatol, a tüzed ragad el, hogy magadért harcolva királyodhoz mutass hívséget, ki hatalmával hazádnak sorsát vezérli, és abban a tiedre is vigyáz.

Vedd észre, hogy nem olyan nemzetről szölok, mely olyan uralkodás alatt él, hogy akárki ostromolja, veszteségétől nem fél, mivel annyi kárba van már, hogy többet nem vallhat. Itt a változás inkább reménységet nyújt, mint félelmet. Mi kárt vall a rab, ha olyan gazdája akad, ki kezéről láncait leoldozza? Mert csak igaz az, hogy aki magának nem akarhat és akarattján kívül él maga nélkül másban, — emberi karban nem lehet, oly csuda állatot viselvén erkölcsi valóságával, melyet megmagyarázni nem tudok, sem sorsát az érzékeny

életnek világában fel nem találhatom, melyre állassam. — A szabad uralkodás tetszik ugyan az emberi vágyódásnak, de soha sem boldogít a trónuson úgy, mint a törvényes hatalom, mely a nemzet kívánságainak határai közé van véve.

Soha egy ország sem fakad ki pártütésre a maga munkája és akaratja ellen, — melynél fogva a törvényeknek engedvén, magát erősíti. Theopompus Lacedemonbeli király Spártában az Eforusokat felállítván, vezérlő méltóságát ítéletek alá vetette, ami királyi hatalmának adott zabolát: a királyné ezt nehezen szenyvedvén, — megtámadja, hogy a királyságot megaláztatásra hozta; — *sőt inkább* — felel a király — *felmagasztaltam, mert szeretetni fog és állandóbb lesz.* Ezer példa mutatja, hogy a zabolátlan hatalom veszedelem. A törvény a jó királyt semmibe se akadályoztatja, hogy fejedelmi tulajdonságait ne gyakorolja, — ellenben a mord kedvűt megzabolázza azon vakmerő és kegyetlen cselekedetekért, melyeknek elkövetése magának s másnak is vesztére lenne.

Minden uri rendben élő halandó szabadon akar javai közt parancsolni, nem kívánván tetszéseiben akadályt szenyvedni, — legyenek bár előmenetelére akár vesztére. Honnan lesz é kemény indulat? Az emberi természetnek társaság által származott kevélységéből. Minden ember szeret parancsolni, ellenben egy se kíván szoros függéssel lenni, — tetszésében



más tetszésének engedni; — mely emberi eltörölhetetlen vágyódásnál fogva a parancsolás és engedelmesség egymásnak örök háborút hirdetvén ki, — soha e világot teljes nyugalomra jutni nem engedi. Nagy és kicsiny úr egyenlően kíván parancsolni, honnan következik, hogy minden parancsoló hatalomnak zabola kell, mely az emberi vágyódásnak fősvénységét s bosszúálló indulatjának dühösségét tartóztassa.

A nagy rang, birtok azért szorongat, hogy jövedelmének bámulásra való sokasága, pompájának kiterjedését mégsem bírhatja meg, mivel a maga mutatásnak képzelt szükségzeit a kevélység a jövedelmen mindig túlviszi. A nagy rang, birtok vagy fősvény vagy préda. Akármelyik legyen mindenképen sajtol: első tekintetben azért, hogy kincset gyűjthessen rakásra, és azt nézhesse nevetve; más tekintetbe azért, hogy szüntelen a pénzt mérve, mindég szükségben legyen, nem bírván halmaz kincseivel is a maga bolondságának terhét. A kis úr azért szorít, siggat, hogy gyakran megéhezik és mások előtt kopott világi színét szégyenli, mely rongyosság úri sorsának tekintetét láttatik gúnyolni. Mint régi nagy örökségének elhullott morzsaléka, három-négy taxása van még; ezeknek parancsol reggeltől fogva estig nagy lármával, hogy szomorú állapotjában magát uraságáról elhitesse, ki hatalmaskodását utoljára ott végzi, hogy azon emberéhez megyen estve felé pénzt kérni kölcsön, kit

egész nap bottal fenyegetett. Vannak olyanok is más oldalról, kik az alatt nyúzzák meg szegény embereiket mind magok királyi hatalom ellen vetelkednek.

*Az uralkodásnak természete az égtájára és egyéb tárgyakra nézve.*

Micsoda eszközök által készül meg az uralkodó hatalomnak ilyen vagy amolyan természete? Hideg, meleg, mérsékletes egek, — tudomány, törvény, nevelés, vallás, szokás sat. formálják a nemzetet és úgy származik erkölcséből uralkodásának módja.

Az uralkodást sohasem az uralkodó, hanem mindenkor annak a népnek, hazának erkölcsi tulajdonsága szüli olyanná amilyen, melynek székére helyeztetik. Valamennyi tunya, rest, lacsuhavérű nemzet van é világon, mind teljes hatalom alatt szolgál, melynek terhét nem is érzi, mivel baromi részéhez van közelebb, mint lelkéhez. Valamennyi vad tudatlanságba, és holt ostobaságba elsüllyedt nép talál-tatik e földön, mind despot alatt él és véle nem gondol: ellenben ahol rendkívül valóság semmibe sem szemléltetik, — és tudományok oktatnak, a despoti hatalom vagy nem talál-tatik, vagy ha talál-tatik, törvénnel színli magát, tagadván, tettei által annak valóságát vagy romlásához közelgett, vagy annak forog veszedelemben élete, ki gyakorolja és szemé-lyes despota.

Már forróságos, akar rendkívül való hideget gondolj az égtájban, — az uralkodásba ültetett szabadságra nézve úgy sem jó: mind egyik, mind másik akadályára szolgál az érzelem kifejlésének. Európának mértékletes egei vannak; de egy részében sem esméri jobban az emberi nemzet önnön szabadságát és méltóságát, mint itt. Muszkaország felette igen hideg, és ugyan azért nem is lehet reményleni, hogy a benne élő nép tudatlanságától, vadságától valaha megmenekedhessen, akár mint hirleljék a tudományra való igyekezetét. Afrikában, ahol a napnak forrósága emészt, — a nép restségében testét a földön csak vonszolni láttatik, nem is hasonlítván okoskodásával az európai nemzetekhez.

Ezt felelheted: hogy e csak nemzeti tulajdonság! Igen — de a nemzeti tulajdonságot az a hely csinálja, ahol terem és lakik mint az állatoknak tulajdonságaikat is, melyeket ha még földre visznek, fajokban is elváltoznak. Az ostoba, ha a hatalom által verettetik, — bög, szalad, vagy kegyelmet kér; — a tudomány bölcseség, tüzes vér oda néz, honnan a csapás jön, azon gondolkozván, hogy előbb-utóbb micsoda eszközöknél fogva hárítsa el. Nézd a tanult és nemesvérű embert, ha szolgálatodra kívánod fordítani, mennyi feltételekkel él; az ostoba könnyen szegődik, keveset gondolván reá, hogy lesz osztán. A tanult embert egy-két éles szóval megsebesítheted, — ott hágy minden ajánlásoddal együtt sze-



gényiségében is — az ostoba pedig botodat is elállja —, szolgálhat verve.

### *Vallás.*

Most itt a vallást csupán társaságra nézve vesszük az uralkodásban. Különös eset volna filozófusnak azon aggódni s hánykódni, hogy egy vagy más vallás hová tegyen é világban? Mi olyan világról írunk, melyben lakunk, ír-janak mások olyanról melyben lakni fognak, mikor nem lesznek, halálból jutván életre.

Milyen vallás legyen hát — ezt kérded az uralkodásra nézve, legalkalmasabb a világon? — Micsoda féle uralkodásra kérded? A despotnak olyan vallás a mágnes, mely a legelsüllyedtebb tudatlanságba hever, melynek értelme rabság, kötelessége vakság. Amely lelket más világ boldogságának édes reménysége alatt lábod alá tapodhatsz, annak testi erejével is könnyen parancsolhatsz. Valaki magát lélekben nem esméri, testében is idegen az magának. De az ilyen vallás olyan despotra tartozik, ki uralkodó lévén, egyúttal főpap is; — különben ha ő csak testtel bír és a lélek másnak jut osztályban, hatalma elébb-utóbb hajótörést szenved, mely veszedelem mindig vértengerbe merít életeddel. A keresztény vallás, mely egyenlőséget, kegyelmességet, igazságot hirdet, — despotnak nem szolgál, hacsak tudományát fonákul nem veszik, vagy éppen el nem hajtják. Oly keresztény népen kegyet-

lenül uralkodni, mely vallásához tudományt, világi bölcseséget ragaszt, veszedelmes dolog.

Nem lehet állítani mégis más tekintetbe, — hogy ez vagy amaz uralkodás módja ilyen, vagy olyan vallásbeli tudományt kívánna meg, mivel mindenféle vallás mindennemű uralkodás módját megszenyved. Ugyanazon vallásban sok egymással ellenkező országlás látattatik. És eleitől fogva pogány, keresztény keresztülkasul hánytavetette, változtattav királyait, bíráit, törvényeit, szokásait. — E dolog igazságának megállítavára példára bocsátkoznom haszontalan idővesztés lenne, mivel azok szemed előtt állanak, csak nyisd fel, és nézz széjjel e világban. — Már én a vallásnak belső értelmére nézve csak itt állok meg, hogy különösen meghitt igazságáért egy halandó társad eránt is magadat az emberi kötelességből ki ne vetkeztesd, mivel különben ezt a világot a más világ által fordítod fel — mely még reménységednél fogva csak fejedben ül, — ebben pedig laksz, élsz, hol sok öröm és fájdalom közt vagy elosztva, — míg örök boldogságodat halálodon túl utóléred.

Mihelyt te hinni és mutatni kezded, hogy azok eránt, kik értelmeden nincsenek emberiséggel, igazsággal lenni nem tartozol, — azok is úgy fizetik a kölcsönt számodra, — honnan elleneállhatatlanul következik, hogy egy vallásra vedd az egész emberi nemzetet, vagy ha ez lehetetlenség, hadd el testében azt, ki nem úgy vall mint te, hogy az is elhagyjon tége-

det; különben a vallás különbsége vérrel, tűzzel borítaná el a föld kerekességét, mely szerint testi világod változna előljáró pokollá életedben, hol foglaló pénzben adnák az ördögök kötelességek által az embereknek, hogy egymást addig is gyötörjék, míg pokolba nem mennek. Valaki tudományánál fogva mások eránt való kötelességei alól magát felszabadítja — mások se tartoznak neki semmivel, — mely esetben fogva a társaságnak minden kötései felbomolnak, hol az emberek szelidségéből fenéséget és okosságból bolondságot mutatnának, — egymást szaggatván, ezen a világon azért, hogy mint legyenek a másikon, hol sokak nem magoktól, hanem istenektől függ, ki különös postával egyiknek sem súgja fülébe ezen a világon, hogy merre utazik a másikon. — Legyen szabadsága idvezíteni kívánó buzgóságodnak szájaddal papolni, lélekben oktatni amint tudományodtul telik; de felebarátod eránt erőszakkal ne légy, mert utálatba hozod azt, amit vereség által kívánsz kedveltetni. — Hol láttad a józanokosság világában, hogy az embernek lelkét testével veredve oktassák? — Hogy hátát ütve, fejét véve lelkével értessék meg azt, amit nem tud, sem emberi értelem meg nem foghat és csak úgy alkuszik meg véle, ha hozzá édesgettetik, — mely dolog ahhoz nem szoktatott emberek közt bottal, vérrel, tűzzel meg nem készül. — Akárhogy hírleljed tehát hitedet, de ha tudománya által emberi kötelességedből kivetkez-



tet, semmit sem ér. Nem lehetne az embernek nagyobb bűnbe esni, mint Istenének igaz tiszteletét abban keresni, hogy embermását gyűlölje, — Isten nevébe lévén istentelenné.

Fordult meg olyan gondolat némelyeknek fejekben, hogy a vallásban ilyenemű s több efféle világosítások szükségtelenek, mivel a gondolatnak szabadságára vezet, mely dolog ellenkező tudományokat szül — hogy itt együgyűség kívántatik sat. — Hadd járjon együgyűséged a kegyesség dolgában, — de lehet tudomány az országlásban. Minden vallásnak meg kell egyezni a tudományokkal, különben örökös tudatlansága csak arra szolgálna, hogy követőiből üzzön csúfot a több tanuló nemzetek közt. A Biblia sem adhat egyedül minden társaságra szükséges tudományt. Több kell! Akárki hogy vegye. — Hadd járjon az is, ha Mózes legfőbb törvénytevő volt é világon, mint a halhatatlan Reaassen állítja, mivel törvénye sidó nemzeténél örökkétartóvá lett, az alatt, míg a többi időről-időre mind eltöröltetik s örökké változik. De elfelejtette ez a nagy ember Mózesnek dicséretihez hozzátenni, hogy az olyan törvényszerző szomorú boldogságot szül, ki nemzetét minden nemzetnek örökös ellenségévé teszi, hogy szokásain kívül mindent gyűlölván ő is kölcsönben egész világtól utáltasson, melyből következik, hogy az egész ellenségnek vett emberi nemzettel nem bírván, — ő szolgál mindennek, neki pedig senki sem. — Gyanus boldogsága van az olyan tör-

vénynek, mely hazáját egész világ előtt ellenségesé s utálatossá teszi. A sidó minden magán kívül való nemzet eránt tűrhetetlen volt örökké, s most is ha reá elégséges hatalma volna, az egész keresztény világot eltörlené, vagy a legsiralmasabb rabságban tartaná, — mely szerént nagyobb igazság nincs a társaságban, mint ez, hogy a sidó örökös rab légyen.

Mahomed is oly vallást szerzett, mely magából minden magán kívül lévőt kirekesztett, úgy állítván, hogy az Alkoránnál több tudományra e világnak semmiféle tekintetbe sem lehet szüksége. Hagyjuk áldásban Mahomednek paraszt ostobaságát, melyet e világ elől felemelkedésben sem tarthat el; — ki merne roppant birodalmának ereje ellen mozdulni? ha olyan tudománnyal, mesterséggel bírna, mint keresztény népeink. Most a tanult nemzetek hatalmát látod egymás között kapóra hajigálják. Hadd higgye a török őutána, hogy a világnak Istene és közönséges atyja védelmező hatalmával csak az övé, — ellenségeinek vévén minden más emberi teremtetést; de hitiben való földhöz verettetéssel kell neki tapasztalni, hogy Istenének úgy vett ellenségei lábok alá tapodják szánakozással nevetvén ellenségeken. A világnak ura a természetnek rendin túl, és az ellen senkit sem láttatik védelmezni, sem áldani, mely szerént halandó szemeink és gyenge véges elménk az egekben titkaiban nem láthatván, — mindég úgy mu-

tatják, mintha az emberi eseteknek szembe-  
tűnőképen a természetben állanának okai. Hol  
volt az Úrnak olyan népe, melyet más nem  
kedves nemzetségek egyszer-másszor össze nem  
törttek volna? De a szemünket csaknem kiverő  
a tapasztalás, mégsem világosított semmit,  
mivel minden vallás hitte, hogy az Isten ol-  
talma és igazsága csak az övé, — melyről más  
sokszor gyanakodik, majdnem mindenik ma-  
gában, meg nem szűnhetvén azért egymás tu-  
dományát utálni. Mindezek szerint úgy üt ki  
végre a dolog, hogy akárki legyen a prófétád,  
de ha magadat a természetnek sorját védel-  
mezni nem tudod, minden ember felpofoz, ha  
beleütközől, azalatt, míg angyalod az egekből  
különös segedelmedre elérkeznek.

Azt mondtuk feljebb, hogy a despot ural-  
kodásra tudatlanság kell; de ez csak az or-  
szágló hatalomra tartozik, — veszedelmes lé-  
vén különben az uralkodónak személyére  
nézve. Az ostoba nép despotját oly dolog miatt  
is megöli, melyeket a tanult nemzetek tekin-  
tetbe sem vesznek; hanem ha száz urat megöl  
is, újra meg újra királyt teszen, mivel a nél-  
kül élni sem kíván, sem tud. Így a vad tudat-  
lanság csak a despotságot teszi bátorságba, de  
a despotot nem, honnan következik, hogy a  
despot despotságát önnön magáért mérsékelni  
remélem, — melyre nézve úgy kell magát, des-  
pot lévén, a népre nézve mutatni, mintha a  
nem volna. — A török, mihelyt a császár dol-  
gaiban a szerencsétlen, vagy Mahomed tör-



vénye ellen változtatni kíván valamit, — mindjárt sinórt keres, hogy a nagy úrnak háttár néékül való hatalmát határok közé vegye. Tanult nemzetnél az uralkodó több bátorságban él. Sokba mernék fogadni, hogy XIV. Lajost, — sorsával török császárt viselve megfojtották volna. Hát XII<sup>dik</sup> sveciai királyt, — kit népe haláláig szolgált, holott eszetlenebb kegyetlenséget idejében nálánál senki sem mutatott?

Végre csak kinézhetted, hogy az együgyűség csak egyes embernek lehet jó, de országnak örökké veszedelmes. Elég tudatlan halandó lehet együgyűségében a tanult embernél boldogabb; de az ostoba uralkodó és nemzet mindég boldogtalan, ha szomszédi tanultak és okosok. Tudomány, mesterség emelik fel hatalmadat a természet felett: ezek a mennyből alászállott védelmező angyalok. — Itt van a csuda: lássad, hogy a spanyolok egynehány katonákkal, ágyú és puskáknál fogva milliommal meg milliommal emberekből álló országokat hódoltattanak meg. Ha Mexikóba ugyanaz a tudomány mesterség lett volna, ami Madridban, — hiszed-é, hogy Montezumát Cortes és más akarki két-háromszáz katonával leverhették volna? — de mesterséggel tudománnyal egynehány ember milliókat nyer meg. Ez a csuda, lásd! — Füstöt kell hát előbb értelmednek vetni, megvakulván szemeddel ha nem látod, hogy a tudományoknak előmozdítása mindegyik uralkodónak leg lélekben járóbb kötelessége.

A vallás maga világi tudomány nélkül vadat mutat, — vagy az emberek vadítják el önnön maga ellen. Akár ez, akár az; de csak oda mutat, hogy tudományra van szüksége.

Akárhogy vedd, de ezt csak nem tagadod, úgy-é, — hogy míg keresztény vallásunkat körül nem fogta a világi tudomány, szüntelen fegyvert viselt és szelíd hatalmával a királyokat trónjukról leszállította, a nemzeteket öldöklötte, pusztította, — mely részeg kegyetlenséget annak szolgái elnéztek; — de mióta szentsége a józanokosságnak, tudománynak világánál megesmértetett, — a leggyengébb uralkodót sem veti ki székiből. Mennyi veszedelemtől mentette meg a tudomány az emberi nemzetet? Nincs nyelv, mely kibeszélje, penna, mely lerajzolhassa.

Hadd bigyják némelyek, hogy az oly vallás nem monarchiai igazgatáshoz való, mely sorsosinak gondolkodást, okoskodást és hinni való szabadságot enged: de egy csoport halandónak sem lehet sem szabad külön az egész emberi nemzet rovására okoskodni, hogy a világ lelkében testében vakságra rabságra vettetésén, — igazságnak csak azt nézze. — Vagy igazság amit hirdetsz vagy nem. Ha igazság miért félted értelmemtől, mely minden előttem felfedezett igazsághoz önként ragad. Ha hazugság mi okon kívánsz lelked ellen csalni, hogy okoskodásomat megtiltva tévelygésedre ne esmérhessek, — Tégedet szolgálván Istenem és boldogságom helyett. — Nagyon gya-

nús az olyan igazság, mely fél az okosságtól. Jobb az embernek önnön kötelességét megfontolt okokkal esmérni, — legyen vallásban vagy másban, — mint valakinek szavára dolgai közt vakon ülni. — Úgy-é, reá lehetett Ravalljakot venni Párisban, hogy a legjobb s dicsőségesebb királyt orozva megölje, — de beszélj reá engem, ha teheted! Honnan van ez a nagy különbség? Ravalllak tudatlan lévén, vallását sem értette, és annak szentsége ellen a legutálatosabb bűnbe esett, — melyet a természetnek irtózásán felül, — idvesség munkájának hitt s állított. Egész világ szentje reá nem beszélhetne soha, hogy hazámnak törvényes urát orozva megöljem, — azért, hogy én tanult keresztény vagyok; Ravalllak pedig buzgóságában dühös bolond volt, fonákul vévén vallásának szentségét, melyet gyilkossággal hitszegéssel szolgált. — Ki hát veszedelmesebb: a filozófus vagy a fanatikus?

Úgyde — feleld: a vallás, ha szabadon okoskodik, szabadságra hajlik mindenbe és ennél fogva pártütésekre fakad ki; — így az uralkodókra nézve veszedelmes tudománynak esmértetik. — De volt olyan tudomány is, mely az egekre emelkedett méltóságával, nem elégedvén meg azzal, hogy a királyok ellen pártot üthessen, könnyebb módnak találta azokat szolgálivá tenni, — hogy valamikor parancsolatjának nem engedelmeskednek, részekről legyen a pártütés és büntetést húzzon magára. Így ő lévén a királyoknak királya, ellenek



pártütésbe nem eshetett, vagy szüntelen abba volt.

Tovább! csak nehezen hiheted, hogy egy superintendens hatalmát vágyódását úgy módolhassa, mely szerint mikor lovagol, kengyelét fejedelem tartja. Soha sem fordul meg ez is, hogy egy vármegye esküdtjét kárhozat alá zárjon, noha egy esküdt, bár hivatala tekintetes légyen is, de a római császárságtól csak áll egy két hajtásnyi messzeségre, — mint sejtheted. Ezt feleled rajta nevetve, hogy superintendens uram hallgat, mivel tehetségét kis karikába szorította maga körül, — de ha lehetne, tehetne, csak úgy ütné, mint más. — Kalvinus volt, ki tudománya által paptársait a világi kincsektől, fejedelemségtől, uralkodástól elzárta, — mely szerint ellenséged okaimat erősítik. Angliának most is hatalmas érseke van, de csaknem úgy él királyára nézve, mint érsek Beke Tamás hajdan. — Hiába állítja akarki, hogy az uralkodó vallás uralkodásra nézve veszedelmesebb annál, melynek elméje minden ellenvetés előtt meglapul, — kérdés nélkül szembehúnyva hiszen mindent, vagy legalább vall, — mert akarmely tudományt végy, — mindenikbe esik időről időre zenebona.

Egy példát mondok, mellyel úgy reménylem, a többinek fejébe is meg kell elégedned: — a francia hajdan a kálvinistákat megöldökl, vagy hazájából kiűzi, mely szerint az egyetlen egy catholica vallás marad meg

benne a maga tisztaságában és szentségében. Mi lesz az idvességes és papi fejedelemségre előmeneteles cselekedetnek következése? Ez, hogy a christianissimus nemzet királyát megöli és pápaságát Rómából kiűzi. Valamennyi kálvinista pártütés volt a világon, ez az egy mind megfelel neki. — Megbocsáss, hogy e szomorú példának kedvetlen igazságával oly akadályba hozlak, melyből semmiféle emberi értelem által és gondolható felelettel ki nem szabadulhatsz. Hiába! kénytelen az ember szemmel látott igazságokkal dolgát erősíteni, — mert nagy az ellenkezés. — Még egyet! — osztán nem szorongatniak tovább: vagy talán azért nem alkalmatosok az úgy mondott eretnekek királyi uralkodás alá, hogy ha meghalnak, mind pokolba mennek? Hát a catholicus mind idvezül, a mennyi van a világon? A földi uralkodó nem idvességnek és kárhozatnak királya. Láttál-e elkárhozott kasszát, mely eretnek ezüsttel és arannyal volt megrakva. Elkárhozott kassza az, amelyik üres, ha ezer szent ül is felette. A szent ereklyék, tudod, nem jövedelmek, és rózsakoszorúval sem lehet ellenséget verni. Ha kálvinista seregek verik meg a katholikus királynak ellenségét — elkárhozott győzedelme? Ej! Ej!! Szomszéd felebarátom! ne vádoljuk egymást, — jobb összeölelkezni ezt mondván: Te se szólj én se szólok! Forduljon meg fejedben, hogy olyan íróval okoskodol, ki a függő alá nézhet, mivel oldalt vette magát, és akinek okaira az ellen-

ség nem jut hamar eszedbe: nyüglödnöd, kell míg szabadulhatsz és felelhetsz, úgy-é?

Térjünk vissza más oldalra, és a vallásnak folyásába lépven, menjünk fel rajta kútfejére: — van az emberben bölcselkedés, mely eredet és nem főoka magának. Ha van, honnan jön? Az örök bölcseségtől. — Mi az és Ki? Isten. — Van az emberben igazság, mert érzi; — a természetnek benne élő törvénye ellen ezt tagadni nem lehet. Lelkiesméreti egekre kiált ellene és mennydörgő szavaival földhöz veri. Honnan jön, ha van? Az örök igazságból. Mi az? Isten. — Mihent igazság van, a hamisságnak is ellenébe kell neki tétetni. Már mivel az Istenség mindenhatósággal bír, következik, hogy igazsága a hamisságot, mely természeti-vel ellenkezik, utálja, — e mellett büntesse; — Legalább e természet szerint való következés. Van-é olyan titkos gonoszság, melyet a Mindenhatóság ne lásson? Nincs. Bünteti hát? — Így támad lelkébe az Isten félelme. Mit használ ez világi társaságunk javára? Idvezítő erején kívül zabolázza a gonosz tetteket ott, hol a törvény nem láthatja. A világi bíró elől magadat elrejtethed, de a mennyei elől soha se, — sehogy, se soha! Rettegj! mindenütt lát. Már valaki ezt hiszi, Istenét is igazán féli. Valaki Istenét féli, — gonoszságot ellened titokban, sem nyilván el nem követ. — A legnagyobb szükség hát világi társaságunkra nézve is, hogy az emberek istenfélők legyenek.



Kérdés továbbá, hogy elég lehetne-e a világi büntetés bátorságunk fenntartására, ha az együgyű népnek szívéből minden isteni félelmet és esméretet eltörölnének. — Lehetetlennek tetszik annyi gonoszság ellen küzödni, — el kellene a társaságnak oszlani, úgy látszik. Hadd járjon, ha a világi bölcsek világi kötelességeket annak esméreti által is csupa emberiségből megtennék! — de itt az együgyű népről van kérdés. Csinálhatsz bölcseket a nép közt; de egész országnak közönségét soha bölcsé nem teheted. A tudatlanság, ha zabolája nincs, rabol, fojtogat s öl. Ki tegye a földműves- és mesterembereket filozófusokká, mikor mindég tanuló emberek közt is alig akad egynehány, ezek pedig kézimunkájuk miatt arra sem érnek, hogy olvasni tudjanak közönségesen, — mivel ha mindnyájan tanulnak, mindnyájan meghalnak éhel? De a keresztény vallás egy szökéssel teszi őket kötelességekben filozófusokká, — isteni félelemhez kapcsolván azokat.

Hagyjuk el a vetékedésre tartozó vallásbeli dolgokat, melyek nélkül az isteni félelem mindenütt felmaradhat. Kimeríthetetlen tengere az ellenvetések zúrzavarának! mely noha az erkölcsökre nagy részben semmit sem tartozik, mégis setét fellegeivel azoknak kíván felbőlni, haszontalan képzelődésnek áldozván fel a valóságot. Addig viszketegeskedtek elméjünkkel némelyek a vallásnak tudományán, hogy az erkölcsöt, isteni félelmet is

megrázkódtatásba hozzák; — olyan titkokat, kérdéseket kívántak emberi értelemmel meghatározni, melyre az Isten esméretinek és az ember boldogságának semmi szükségek nem volt, ellenben a valóságot gyengítették, nevetésre tévén ki sok dolgot a világi bölcsek előtt. Hogy igaz halandó legyek és az örök igazságot féljem, azért haszontalanságaidra szorulva nem vagyok.

Szentség hát a vallás világi életedre nézve is, csak vak ne legyen; mert ha Istene nevében öldököl, úgy minden gonoszságnál gonoszabb. Inkább oszoljunk széjjel erdőkre, mezőkre, mint olyan vallásokkal éljünk, melyek által kölcsönbe szüntelen való véres áldozattá kellene lennünk. Micsoda részegedett értelemmel eltévedett dühös bolond hinné, hogy a gyűlölség, üldözés, bosszúság, gyilkosság igaz isteni esméret és vallás? Nincs gonoszság a vallásban, hanem a veszett emberekben. Azt kívánnád, hogy a vallásnak nevében elkövetett bűnöket Istenre ruházzam inkább, mint emberekre? Kinek parancsolta az egeknek Istene, hogy esméretre halandó társát gyilkossággal oktassa? Így vedd világi törvénynek a vallást; — egyébaránt magadtól függvén a mennyország vagy poklok felé való utazásod is, — hova én ki nem terjeszkedhetem, mivel elég gondom van — a magamén utazván, lábam alá vigyázni.

## Vdik SZAKASZ.

*Az egyenlőségben lévő különbségről.*

Az ember fajában, formájában, életében, természetében mind egyenlő, — azaz mind ember; — de ugyanezen egyenlőségében tulajdonságainál fogva egymástól különbözik. Minden halandóban vagyon testi erő, elme, okosság, erkölcs; de ebben több, abban kevesebb, — ebbe jobb, amabba rosszabb. Haszontalan idővesztés lenne, ha okokkal kívánnám próbálni, hogy bennünket a természet maga lelkünk állapotjában szintúgy mint termetben, formában egymástól nem különböztet. E dolognak igazságába mind megegyezett. E szerint az ember sorsának külön-különb-félesége, testének és erkölcsi tulajdonságának külön-féleségétől származik; mely különbség ha útjába nyomzod, egyenesen a természetbe vezet. — Akárhogy vegye az ember, de világi sorsa erkölcsének következése, — mely dolognak igazságát világosságra nem hozhatjuk, míg belőle birtokosokat, házi gazdákat nem csinálunk. Itt kell hát az emberi nemzetnek és társaságának igazságait legelső lépéssel esmeretünkre felvenni: hogy lett az ember tulajdonossá? mi által szerzette vagyonához közt? hogy veszt benne, — mivel nyer?

Mihent az ember oda jutott, hogy ugyan azon hold földet kunyhója körül két esztendőben egymás után verejtkével megáztatta, és gyümölcsét, termését róla elvigye, — annak



tulajdonosává lett. Valamely földet magadénak tartasz, úgy hogy rajta ne munkálkodj, igazság szerént soha sem a tied és csak tökéletlenkedel birtokával, azok ellen erőszakoskodván, kik miattad rajta nem verejtékezhetnek, hogy munkájokkal tegyék magoknak örökségekké. Munka, haszon nélkül annyi jószággal bírhat, amennyi tetszik. Az egész Hortobágy pusztaságára mutass reá, hogy tied, és bírhatod fejedben, mivel sem haszonvételt, sem mívet nem követvén el rajta, — annak csendes birtokába senki meg nem háboríthat. Mihent kinek-kinek különös magával, — különösen elfogott földből kelletett élni, — a természet is örökös változásba jött, és soha többé oda, hol volt, vissza nem tér. Ha igazság, hogy tulajdonság vagy különös birtok, messzeség s gazdagság nélkül élhetett valaha az ember, egymás társaságán kívül élhetett — amit nem értek ha száz könyvben olvastam is.

Míg az ember világi szorgalmatosságokkal nem élt, erkölcsi tulajdonságaira nézve is mind egyformának látszatott. A kaffereknek, karabeitáknak, eszkimóknak, hottentottáknak nincs oly véghetetlen erkölcsi különbségek egymás között, mint nekünk, — mert nincs annyi dolog életek módjában, mellyel erkölcsi tulajdonságaikat úgy ráházzák, mint a miénket. Mentől közelebb vannak az emberek a természetnek mesterség és gond nélkül való állapotjához, erkölcsaikben is annál egyformábbak; de mi már a természet szükségai fe-

lett annyi mesterséges szükségeket csináltunk magunknak, melyeknek befoghatatlan sokaságát a legtökéletesebb ember is majdnem szüntelen haldokló küzdelmek közt kénytelen viselni, hol következésképpen neki hibázni és gyengélkedni kelletik, mivel terhet ereje felett tett a mesterség vállára. Lehetetlen az embernek tudni, hogy mennyi dologtól függ, és szüksége mennyi. E teszi az erkölcsnek hibáját, köztük való véghetetlen különbségét; mely eset sorsunknak változását is egymás felett s alatt következésül húzza maga után.

Ezek szerint valaki több okossággal, gondal, mértékletességgel, kíméléssel él, vagyonaival is gazdagabb másnál: ellenben a tudatlan, tunya, korhely szegénységbe esik, az által nyomoruságra jut, s végre lopásra vete-medik, — mely bűnt elébb szükségből cselekszik, azután a nélkül is szokásból követ. Már most minden szükségnek, vágyódásnak határ van szabva, kinek-kinek a maga vállaira nehezkezik önnön terhe, — nem lehet, nem szabad eledelét egy kapással szomszédjának szájából kiragadni, hosszas és fáradságos munkával kell testét ugyanannak verejtékével táplálni. Ezekből különböztek a rémítő különbségek; a vágyakozás, büntetés egybe ütökzenek. Az erőszak magát napfényen mutatni nem meri, és csak sötétben ragadoz. Minden embernek van valamije, és bőribe jár ebbe mindeniknek megegyezni, hogy közigazság legyen, és erőszak senki ellen ne tétessen. —

Eddig az erős a gyengének azt mondotta: *add ide, elveszem*; — most irigy vágyakodásának férgét szívének mélységes üregébe süllyeszti el s így szól: *Legyen tied a magadé, nem kell nekem*, de hazudik. Az ember egymás ellen többnyire lesbe áll, — néz, hallgat, tapogat, hitet, szinel, hogy büntetés nélkül szomszédját mibe csalhatná meg. Ember-mássának gyengességét keresi, hogy erkölcei közt rést kapván, hozzá férhessen, hogy hitetessel nyerje meg akarátját önnön magának romlására, és néki előmenetelire. Míg minden dolog testi erővel ment, minden szükség kézi munkára támaszkodott; de minekutána mindent ésszel csinálnak és minden okoskodik, — valaki elmélkedni nem tud, seprejére marad a társaságnak, melynek fenekére száll alá. Az emberek ennél fogva egyfelől halmozott gazdagságra, másfelől ijesztő szegénységre jutnak. Ez minden napi kézi munkája közt éhelhalással küzködik, — amaz szüksége felett való vagyonaival heverve és torkig telve okádik. — Mind ezen különbségekre az emberi nemzet több ízben fellázad, hol kiki színre oly emberi teremtésnek esmeri magát, mint más; — akik alól vannak, mindég felül kívánnak fordulni és örökké alól esnek. Újra meg újra küszködnek, s mind annyiszor elesnek. Bírákat tesznek bírákra, törvényeket halmoznak törvényekre, — mind ezek felibe pedig királyt rendelnek, kinek vizsgáló és büntető hatalmául az Istent magát mutatják ki, — nem ta-



lálván ezentúl senkit, ki dolgait ítélje s büntesse. Mihent a hatalomnak zabolája osztán csak abból áll: *majd majd! majd számolsz a más világon!* — nincs baj, — megyen.

Míg még kinek-kinek magának kellett földjét művelni, egy lakos sem bírhatott többet szomszédjánál, mivel mindeneknek két kézből állott csak szolgálatra való eszköze. Annyi volt a birtok, amennyi az erő; és csak akkor lett a vagyon közt való véghetetlen különbség, mikor ezer kezeknek kellett dolgozni azért, hogy jól lakhasson. — Az emberi nemzetnek kisebb része uralkodásra emelkedik fel, számlálhatatlan sokasága pedig szolgálatra marad. Mennyire terjeszkedik az emberi sorsnak egymástól való különbsége a természetben kezdvén el útját? Kezdetiben helyes, itt igazságtalannak lenni látszik. Csak így vedd fel most is: Péternek atyjától százezer forintja marad, Pál pedig minden örökség nélkül ország útjára születik; mégis Péter szegénységben hal meg, Pál ellenben halálával ezereket testál. — Gondolj reá, ha nem természeti tulajdonságoknak különbségéből származik é sorsoknak különbsége?

Míg az emberek birtokokban magokat nem helyeztetik, addig szabott törvénnyel sem élnek; minek ott a törvény, hol senkinek sincs semmije, vagy ami egyé, másé is? Birtokkal éled fel tehát minden törvényes igazság é világon s vele együtt minden gonoszság is. Az emberek főről főre megkötöttek és így eltá-

voznak a természet állapotjától, megkülönböztetvén azt magától csakugyan a maga igazságával; — mely szerént kiki függésbe jön, hogy az erőszaknak áldozatja ne légyen, — melyet a józanokosság parancsol; — de a nemzetet országot a rajta győzedelmeskedő hatalomnál egyéb nem regulázza. — E szerént az országoló hatalom a természetnek első állapotjában marad mindég és csak egyenként jönnek az emberek függés alá. Kezdetben minden embernek megvolt az a szabadsága, hogy akinél erősebb, azt elüsse, csak azon okból is, hogy miért ő nála gyengébb; — most pedig egy egész nemzet bír ilyen szabadsággal, — honnan következik, hogy nemzetről nemzetre nézve a világ az, ami a vad állat a vad állatra nézve, hol mindenkor erő szabja a törvényt. Róma csak azon igazságnál és törvéynél fogva foglalta el é világot, hogy bírt véle és elfoglalhatta, s nyomhatta.

Látod már most azt is, hogy a gonosz meggazdagodhatik, az ártatlan pedig szegénységben földhöz ragad. A bűn, ha kincses, érdemnek vétetik, az érdem pedig gyakran ha szegény, nem látszik, — e miatt sok elme homályba berult, nem vehetvén fel, mi az érdem, tisztelet, hatalom, pénz-é vagy ártatlanság vagy igazság? A kegyetlen győzedelmeskedik, az igaz földhöz veretik. Menny, föld hallgat és nincs elégtétel. Mind ezek miatt az embernek elméje örökös zavarban, tévelygésben, vetélkedésben száll alá. A szolgaságban

uraság terem, mint ganélyos földben vetett búzaszálon a kalász. A szegénység fején gazdagság virágzik, mindenik azt szülvén magából, ami magával ellenkezik. Ahol szolga nem lehet, ott urat sem találsz, és szegény nélkül gazdag nem lehet. Valamennyi szegény, mind elhitte, hogy a gazdag mind boldog. Valaki szolga, urának sorsát irigyli, noha horgon vezeti orránál fogva, parancsolatjával láttatván függeni. Számbavetted-e már, ha a gazda enged-e többet cselédinek vagy azok ő neki? ha ők szenyvednek-e többet ő általa, vagy ő azok által? — mennyi különbség az egyenlőségben!

Az ember már törvényei alatt boldogságát keresi; de úgy, hogy kívánságának határa ne legyen. Nem ott üt ki szerencséje, hogy minden érzésének eleget tegyen, hanem hogy magát mások felett megkülönböztesse. Inkább éhezik titkon, csak pompáját mutathassa nyilván és nem azt tekinti, hogy szükségét a tisztességig már mind kipótolhatja magától, senkinek sem lévén terhére általa, — hanem hogy mit mondanak róla mások. Szomszédinak fölöle való vélekedésekben ülteti boldogságát magán kívül, így változván gyötrelommé boldogságának kebelében. Ha szegény szüntelen arra törekedik, hogy jól lakhasson, mindég azt állítván, hogy nincs annál boldogabb, mint aki jól lakhatik. Ha gazdag, eledelét tekintetbe nem vévén, — örökké dicséretét, hírét, nevét szomjúhozza. Így egyik azért boldogtalan,



hogy szegény — a másik azért, hogy gazdag. Igazítsad sorsokat!

Dicsőségre való dühös vágyakozás egyfelől a ragyogó csillagokig emel fel és oda helyeztet. Bölcsét, vitézt sat. csinálván belőled; másfelől nyugodalmadat bélpoklossá teszi, hogy soha csendességre, meglegedésre ne jöhess. Jaj a nyugalmadnak, ha dicsőségedet keresed s megnyerted! halálodig tart hányattatásod, hol ha egy-két ember kifogást tészten ellened, míveidet kisebbítve, több keservét okozza szívednek, mint száz másnak dicsérete, — pedig kinek dicsőségébe nyugosznak meg az emberek mindnyájan? — E veszélyek közt a társaság örökké törvényeit húzza vonja, tépi szaggatja egyfelől, más részén pedig az emberek örökké módot találnak benne, hogy azokat megcsalhassák, rajtok nevetve. Csak ezt tették sokszor törvényeink, hogy a gyengét gyengítsék, a hatalmast erősítsék, — mely veszedelmében már a világ több ízben is megrázkódott, — véreben fürösztvén az emberi nemzetet.

Kapkod é világ — lőt, fut mindenfelé. — Mit csináljon, — hogy tegyen? A nemzetek királyra, tanácsra, — hol községre bízzák hatalmokat, hogy magokat egyenlő sorsra, igazságra vegyék; de a különbség mindenütt megmarad mindenben; az uralkodó erő mindenképen csak embereknek bíztatik kezekre, mely szerént fájdalmától a világ meg nem szabadulhat, mivel nyavalyája önnön testébe nyugoszik, s mindenütt ott van, ahol ő. Mihent

egyenlőségedet, boldogságodat emberek által kell megszerezni, hova mégy annyira embe-  
reiddel, ha angyalok nem szállanak alá ügyed-  
nek folytatására, kikben fös vénység, irígység,  
harag, bosszúállás, pártrahajlás, indulat, —  
névre hírre való vágyakodás, eszetlenség, gyá-  
vaság, kegyetlenség, asszonyi szerelem, utá-  
lat, bujaság, vakság sat. ne legyen? Emberek-  
ből csinálod é boldogságodat? Nem tudod,  
hogy minden ember előre törekedik minden-  
ben, ott ahol van; és amiben kincset, hírt, ne-  
vet keres magának? Tekintsed és vizsgáljad  
az embert a dinnyecsőszőlő fogva fel egészen  
Caesarig, — mindenütt véghetetlen vágyódá-  
sok közt találod. Legyen, ha a tudósok nem  
kívánnak fegyverrel ragyogni, de kívánnak  
pennájokkal és munkájoknak vége nincs. Nem  
találsz oly nyomorúságában heverő paraszt  
gazdát, ki kicsinységében ne igyekezzen szün-  
telen többre többre menni. A ki száz faluval  
bír, — nem perli-é el téled azt az egyet, mely-  
ből élsz, ha teheti? Aki egy ütközetet nyerni  
szerencsés volt, — nem kívánna-é többet is,  
hogy jobban híreltessen? A ki egy milliom fo-  
rinton hever, nem tartja-é mindég kinyujtva  
kezét, hogy más milliomot kaparjon magához?  
— Tedd királyi székre emberedet, — királyik  
lesznek vágyódási. Másszor falukra vágyott,  
most országokra. Azelőtt a törvényektől füg-  
gött, — most ő legyen a törvény, hogy az is  
függjön tőle.

Azt kérde: mi hát az egyenlőség e rettentő sok különbségben? Az, hogy így legyen, amint van. Úr, szolga, szegény, gazdag, koldus, király, — okos, bolond, — rút, szép, — sat. Miért legyen egyiknek több ezüstje, mint a másiknak vasa? Azért, hogy az emberek szeretnek ragyogni; a magamutatásra szinte úgy vagy jobban törekszik, mint valóságos szükségeinek megszerzésére. A természetre tartozó jó csak egynehány dologból áll, melyeket többnyire maga viszen végbe; de a magamutatásra tartozó szükségek véghetetlen számmal vagynak. A gyémántos gyűrűt nem azért viselik, hogy egészséget, szabadságot adjon, hanem hogy lássák, irigyeljék azok, kiknek olyan nem lehet, ezt sugdosván magok között: *Ne, be szép!* Ha a gyémántot soha mutatni nem lehetne, ollyá lenne előtted csak, mint a békasó. Ki varratna köntösére aranyat, ha senkinek se mutathatná? — Mind ezen dolgok több ezerekkel együtt csak az emberi hivalkodásnak nevetséges cégérei, melyeknél fogva szüntelen erőlködik, hogy egymás fejére mászhasson, — s egyike másikat lába alá tapodhassa. — Állj ellent benne és igazítsd meg é széles világnak minden vallásával, kegyességével, bölcsességével a halandóknak ezen vágyódását. Mit használ agyvelején képzelődésből olyan országot teremteni, mely az emberi természetnek határán belől nem találtathatik? Úgy mint Plato!



De micsoda törvény igazság essen hát meg, hogy valamely társaságban az emberek tekintetekre nézve egyenlők legyenek? Mihelyt országglást teszel fel, hogy lehessen a kemence-fűtő oly jövedelemmel s tekintettel, mint az ország bírāja? — a fő hadi vezér, mint a regiment tilinkósa, dobosa? — Hinni, hogy törvényes uralkodás alatt minden ember egyenlő módra legyen, — bolondot illet! — Sőt a különbséget tartják fenn. Miért vannak parasztok? Azért, hogy nemesek legyenek. Miért vannak szegények? Azért, hogy vagyonosak legyenek, kik a szegényeket táplálják, fizessék. Miért legyenek urak az okosok? Azért, hogy a rendet feltartsák, a közbátorságot oltalmazzák, az igazságot kiszolgáltassák, — ami nélkül a paraszt sokaság nem lehet. Miért kell lenni szegényeknek? Azért, hogy nem tud mind meggazdagodni, s nem is jut mindenre gazdagság, — hogy ha minden embert egyszerre gazdaggá tenné a mindenre elégséges Isten, senki se dolgozna; melyre való nézve azon szempillantásba egész világ szükségbe esne és koldussá lenne. Mihelyt minden ember úr lenne, egy úr se volna, egy szegény se lenne: magadnak kellene kaszálni, kapálni, nadrágot varrni, — mert végre ki verejtékezik, másért ha a magáéból gazdagon élélhet? Más tekintetbe nem igaz, hogy ha az urakat megszegényíted, az által a többi mind meggazdagítod. A világnak úgy kell lenni, ahogy lehet: és amikor kérde, hogy: miért eme gaz-

dag, aima szegény? csak olybá veszem, mintha azt kérdenéd, hogy miért van az erdőben egyenes és görbe fa?

Az emberi társaságnak épsége minden tagját megkívánja magának. A tudomány vezérlő okossága, mely a nemességbe lakik, — a többi keze, lába; egyik se lehet másika nélkül. — Lássál élő embert csupán lábból, főből vagy csak kezekből. Megcsalja a fejed lábaidat, hogy mint korona mindég fennáll testeden, amazok pedig mindég sárban, porban gázolnak, egész terhedet emelvén örökké? Akár a tanult embereket, urakat, akár a kézműveseket töröljed el, egyikét a másikba tévén által. — a társaság semmivé lesz, és az ország elbomlik.

*Tudomány bölcsesség a társaságra nézve.*

Semmi sem csinál szembetűnőbb különbséget az emberi egyenlőségben, mint a tudomány, bölcsesség. Plato úgy ítél, hogy az ostoba ember a bölcestől oly messziségben áll, mint a holt az élőtől. A vád tudatlan és a halálos ostoba csak annyiba mutat embert, — én is Platohoz hajolván ezen szavaimmal, — amennyibe beszédet tehet; de egyéb aránt ösztönei közt csupa állat. Az ilyen ember jó mumhosznak, azimkónak, de európai lakosnak semmit se ér.

A tudomány minden törvény alá vett és minden kézi munkával élő emberi társaságnak éltető lelke, mely által megelevenítettetik és fenntartatik: ugyanazért valahol tudomány

nincs, törvényes országlás sincs. Ellenben ahol tudomány van — rend nélkül való életet nem találsz. Annyira ellene állhatatlan igazság ez, hogy az embert baromi állapotjából emberlára csupán csak tudomány állítja, mely mesterségét, törvényét, vallását szüli (mert a vallás is tudomány).

Itt egy kérdés veti fel magát — hogy melyik jobb az uralkodó hatalomra nézve —, az-é ha a nép nagyon tanult, vagy ha együgyű? A kérdés kicsiny, de messze kiterjed. Hogy é dolognak valóságos tárgyát el ne tévesszük, — tegyük kérdésbe másodszor: mi tett az ország-lásban több támadást, háborút, vérrontást, — a vad tudatlan-é vagy a tanult ember? — hogy mi szül több bátorságot: az együgyűség-é vagy a bölcsesség? Előre csak azt jegyezd meg, hogy: a kegyetlenség ellen, ha szenyvedhetetlen — bolond, okos, tanulatlan, tanult mind fellázad —, mely dologra okoskodásomat elmédre követvén, el ne felejtkezz, hogy mindenütt ellenkezés nélkül megérts, s bennem megütkezésre ne jöjj.

A tudomány hasznának minden kiterjedésére nem bocsátkozván — mivel ez majdnem véghetetlenség —, most hát csak az uralkodó hatalommal által ellenbe vesszük s vizsgáljuk. — Hogy a tudománynak természetéről ítélessünk, — filozófust állassunk előnkbe, azt vizsgálván meg, hogy az ember mivé lesz általa. — A mélyen gondolkodó író, olvasó ember legelőször is testében mind rest, elméjében



kedvetlen. Szüntelen a természetnek vizsgálásában fáradván, annak részünkre való titkait, tulajdonságait mélyen által látja és az emberekől elfélemlik. Társalkodna, de nem lehet, mivel a bölceket csoporton nem találja; — érzését annyira kiköszörüli, hogy a hajsza is sereelmet üt rajta, melynek meggyógyítására hosszú idő kell. Magában unalmas, emberekkel lenni fél. Szükséget is láthat, mivel erkölcsi megaláztatást nem szenved, hogy kenyéréért reménykedjen, vagy hízelkedés, hasonmászás által szerencsáját keresse. Ezek miatt vére megkeseredvén, érzése is megsavanyodik, mely orcáját poshadt színre festi. Humorát a mord-ság lepi be, mely alól mindég a világra mormol ki dünyyögve. Emberi nemzetét rostálja, mintha ellensége volna, melynek boldogságára dolgozni, írni meg nem szűnik, azonba kínjába csataráz a világ ellen, mely reá ügyet sem vet, szokott útját követvén. Minden testi foglalatosságoktól irtózik, — a vérontást utálja, hacsak hazájának oltalmáért nem kívántatik meg. Vágyódásait szoros határok közé vévén; szüksége pótolásával elégszik meg és minden fényre, pompára tartozó dolgot semminek állít. Az uralkodásnak míveit amint folynak, úgy hagyja, mindenik alatt szabaddá tudván magát tenni értelménél fogva. Diogenes a hordóban szabadabb ember volt, mint Nagy Sándor a világot bírva. Amaz minden világi szerencsáját magához köti; éspedig az után fut, míg kezéből ideje előtt ki nem tűnik.

Micsoda megaláztatása egy világi bírónak, mikor szegény embernek ígéri kegyelmét, kérdvén tőle: mit kíván, — kérjen és megadja! és amaz így felel: *Eredj! kelj odébb onnan, ne tarts előttem árnyékot.* Lásd hogy a tudomány mindég csendességre, békességre mutat és minden zürzavartól irtóztat. Ki állíthatja hát, hogy a philosophus a monarchiai igazságra nézve veszedelmes? Más oldalról jön a vádja ennek leple alatt, hol az emberi értelmet kívánnák rabul tartani, hogy testén uralkodhassanak; — de ebbe nem bocsátkozhatom, mert már csaknem általszegez szemével a censor. Rendes szokás a legszükségesebb igazságokat setétbe zárni, azért, hogy meg ne kedvetlenedjenek azok, kik csak úgy lehetnek tetszések szerint való örömben, ha rajtok kívül az egész világ sír.

Hol foglalatoskodtak tehát a bölcsek a pártütésekben? Forralhatott volna Solon Pisistrates ellen támadást Athenasban, de megelégedett véllé hogy dorgálja, kit a despot vakmerő bátorságáról megkérdezvén, hogy mi biztatná annyira: *vénségem* így felel. Inkább eltökléltette magát a halálra, mint belső háborúra szolgáltasson okot. Néróról csak nem mondhatod, hogy kegyelmes és igaz uralkodó volt, — ki csinálta ellene a pártütést? Pyrrhus, Seneca vagy mások? Epiktet, akár Epicurus mikor forraltak pártütést? Sokratest a vad tudatlanság és ostoba dühösség halálra ítéli, — báratai fogházának ajtaját kinyitják, azt javal-

ván neki, hogy szökjön ki és élete megmarad. *Nem lehet az embernek hazája törvénye ellen szökni,* — így felel. Melyik tudatlantól várhatsz ily esetben ily feleletet?

Julianus császár philosophusokkal rakja meg udvarát, — mi baja van velük? Azonba Szent Nazianzenus a legnagyobb gyalázattal hervasztja emlékezetét, noha a törvényes uralkodó eránt mindenféle vallásnak szentjei egyenlőül tisztelettel tartoznak. Antiochiában pedig a tudatlan község annyira gúnyolta, hogy ha a császár maga el nem hallgatott volna, elkerülhetetlen pártütésre kerül vala a dolog. — A pártütést vagy kevély tudatlan nagy urak, vagy oly parasztok készítették eleitől fogva, kiket a kegyetlen uralkodás siggatott; mert végre a kegyetlenség ellen tanult tudatlan, ostoba bolond s okos csak fellázad, ha gyötrelmét tovább már nem bírhatja, mely esetben a philosophus mégis utolsó és csak akkor megyen, mikor fülén fogják s kényszerítik. Persiában, Assyriában a magusok, Indiákon a philosophisták, Ochus, — a phöniciabelieknél Atlas, — Lybiában Zamolxis, — Thraciában és a görög tudósok soha sehol pártütést nem hirdettek. — Confucius, látván hogy a chinai udvarnak bujaságát, henyeségét, bűnét — mint hozzá vérség és főtanácsos — minden bölcseségével is jóra nem hozhatja, — elhagyta. — Tanított, de soha se lármázott.

De tekintsed a fanatikust, ki vallásának esméretében megtéved, — hol tanálsz a természet-



nek kiterjedésében nálánál veszedelmesebb állapotot? Bizonyos halálra, a legtökéletesebb kínokra tökéli el magát, hogy megbolondulásában bűn által igazulhasson meg Istene előtt, ki a szántszándékos gyilkost poklokra veti. Soha sem csinál a philosophia királygyilkost, és nem lehet benne követőinek megtévedni, akármely csudálatos legyen egyébaránt értelmek, — hogy erőszakban és gyilkosságban keressenek érdemet. Ha sokkal több a dogma a philosophiánál, de bűne is nagyobb, ahol téved. A philosophia akárhogy tévelyeg, országot nem pusztít, nem éget, — sem tűzön értelmédért nem süt, mint a spanyol tett a mexicói császárral csak azért, hogy szobájába crucifixust nem talált.

Legyen! ha a Bibliát egyedül mindenre tartozó, mennyei földi bátorságra elégséges tudománynak veszik, melynek magán kívül tudni — semmi egyéb nem kívántatik meg: de ezen ellenvetés elől csak ki nem állhatsz: hogy vagy nem értik hát, vagy szántszándékkal dolgoznak ellene, vagy igazán nem elégséges mindenre, — mivel minden eretnekség a vallás kezdésétől fogva és minden vérontás belőle, velle mentette magát. Manicheita, nestorianus, janzenista, arianus, — ezer istva vista — us — nus támadt egymás ellen, kik közül magát igazítván mindenik a Bibliát tartotta kezébe. — Máig is úgy van. A harmadik száztól ólta hetven Heresishnél is adta fel magát a csalhatatlan Anyaszentegyháznak kebelébe, mely fájdal-

mába soha sem erőtlenedett jobban, mint most — nem szűnván attól fogva nyavalyája e részben. — Csak ezt látod, hogy míg az emberek buzogtak, mindég fojtogattak, mióta buzgóságok közt philosophálnak, azóta vért hitért nem ontanak, — sem királyt nem ölnek, hogy azáltal idvezüljenek. Kell hát, — de jó is a Szent Írás mellett világi tudománnyal élni.

Buzgóságodat, dogmádat értsed akárhogy; de emberi kötelességednek minden tőle megkülömböztetett tudományra való tekintet nélkül, minden halandó társad eránt meg kell néked maradni, ha különben ugyanazon veszedelmet nem kívánod húzni fejedre általok, melyet te reájok tolsz hited igazságának nevében. Valakivel úgy tesznek, mint ő másokkal — erőszaktétellel magára nézve — senkit sem vádolhat, mivel ugyanazon igazsággal ajándékozzák, melyet ő másoknak a képiben osztogat.

Némely tudomány igazsága próbáit vérontásba kereste, úgy gondolkodván, hogy a testet fojtogatva, a léleknek lehet magával ellenkező értelmet adni, — azonba ott sincs, ahol volt. Siralomba merül a szíved, ha meggondolod, hogy az előtt az emberek testeken keresztül bottal kívántak hitet verni lelkekben, mint ha hatalmamban volna elmémnek parancsolni, mint értek és higgyek valamit. Csak az, hogy az ember sokszor okoskodva bolondul meg. — Következés: hogy minekutána az emberi nemzet itt Európában a természetnek állapotjából kikötözvén, minden szerencsáját tudományban

mesterségben keresi, mivel egyebütt fel nem találhatja: tehát tudni kell neki mentől többet, hogy boldogulhasson, ha valósággal nem is, legalább képzelődése szerint. Valaki nem látja, hogy az emberek nyomorúságoknak nagyobb részét kevélységekkel, mértékletességekkel hozták magukra, — oly hamvába holt értelemmel kell neki bírni, mely esztelenséghez közelít inkább, mint józanokosságát gyakorolhassa.

Hadd állítsa Rousseau, hogy a tudomány mesterség örökségül való különös birtok, — erkölcsben, boldogságban elvesztett bennünket — hogy az ember a természet kezébe boldogabb; — de mit tehetünk, ha a természetnek útján elindulván, ide jutottunk, ahol vagyunk? Nem a már a kérdés, hogy a tanult ember-e boldogabb vagy a vad? hanem hogy igyekezzünk mi tudomány által a lehetőségig boldogulni, mivel vadakká többé nem lehetünk. Ki kíván kolbász helyett fagyökeret enni?

Nem azon kell hát lenni, hogy az uralkodó hatalom öltözzön új, új formába szüntelen való pusztulással, hanem hogy mindenik alatt emberséges, mértékletes és okos légy, engedelmességgel lévén hazádnak törvénye eránt. Erre tudomány kell, mely bölcseségre vezet: — honnan reá mehetsz annyi boldogságra legalább, amennyit a természet megszenyvedhet rajtad és sorsod halandóságodban megbírhat. Mentől tudatlanabb az ember, ösztönei annál sebesebben ragadják; ellenbe mentől tanultabb, okossága, embersége erkölceit annál na-



gyobb méltóságra emelik. Ha éjtszakának idejére jutsz vadászatodban, bércek közt tévelyegve, — melyik szerencsét óhajtod magadnak? Azt-é, hogy haramiák tanyájára találj, kik mindég tudatlanok, — vagy a helység papjának szeretnél kapujára akadni? — Soha tanult és bölcs ember az útfélre rabolni ki nem áll. Tudatlanoknak esett osztályba az ilyen barmi bűn, mely ragadozó farkasokra tartozik. Nem éred a nyomorúság és a bűn lajstromának végét, melyet a tudatlanság csinál. Alig találsz elpusztult éhező szerencsétlen embert köztünk, kiben nyavalyájának okát magába ne találj fel, — mihelyt erkölceit közelről vizsgálhatod. — Alig lehet az ostobát, vad természetűt, holt tudatlant a bölcshez képest embernek nézni. Helyeztess Malebranche, Klarke, Lock mellé egy kontrás cigányt, esmérjed osztán köztük a különbséget, ha látásodnak határa oly véghetetlenségre kiterjedhet.

Tudomány tehát az, mely a vad természet kezéből kiragad, és egékre emel fel, hogy orcádat a napra fordítván, világossága közt a természetnek temérdekségét királyi méltósággal szemlélhesd. Felleled általa e világnak okát, és hatalmának munkái közt örök valóságát, lépésről-lépésre nyomozván, felmégy mennyei trónusához, hol megesmered, s előtte földre borulsz. Tőle kölcsönzött bölcseséged csudává tesz halandóságodban. Te vagy első karban innen az angyalokon, és úgy látszik, mintha a teremtésnek sorján harmadik volnál csak

Istenedhez. Tudományodat kifejtván magad-  
ból, kezeidnek mívelével Istenednek világát  
megéleszted, mintha bölcseséged által osztá-  
lyosa lettél volna az egeknek és örök hatalmá-  
nak. Annyira mentél, hogy csudáidat magad  
meg nem foghatod. Földi istenség vagy a több  
teremtések közt, minden állat porban hullván  
királyi tekinteted előtt. — A tengernek elér-  
hetetlen mélységéből egekre hömpölygő ha-  
bok közt ragadod ki a cethalnak rémítő nagy-  
ságát, — Te! ki hozzá képest csak egy tő fo-  
kánál több nem vagy. A magas fellegek alatt  
repülő állatokat kilobbant tüzeddel földre hul-  
latod; — a folyó vizeket útjokban vezeted, és  
hegyeken üttetsz által vélek, vagy mélységre  
zárod, hogy mezeidet el ne borítsák. Épülete-  
ket emelsz fel, melyek mint hegyek világ vé-  
géig tartanak. Megkötöd a pusztító gonoszsa-  
got, hogy vagyonod közt élhess, és lakásodban  
nyughass. — Mi emel fel a dicsőségnek egé-  
ben? Tudományod. Mennél tovább mégy  
benne, annál inkább közelíted tökéletessége-  
det; mentől tovább állasz tőle, annál inkább  
mutatod baromi állapotodat. — Mihent az em-  
ber a természetnek együgyűségéből kiköltözött,  
minden erejét arra fordítsa, hogy tudománya  
által szelidüljön, és vallásának oktatása életét  
társasági élethez kösse, — mivel a csupa vad  
természetben jósága se gonoszsága, érdeme sem  
csekélyisége nincs ösztönein kívül.

A társaságban egy ember sem elég már ma-  
gának, hol a törvény minden segedelmet köl-

csön kötelességgé tett, honnan a felebaráti szeretetnek kell folyni, melyet reá gondolás nélkül a tudatlan ember kívánságai közt önön nyereségéhez szabja. Ha hasznod veheti, szeret; de nem téged, hanem a benned feltalált segedelmet, — mihelyt hasznára nem szolgálhatsz, elfelejt, — megvet, — sőt ha sorsa úgy fordul, hogy rovásodra kaphassa meg szerencséjének némely részét, magadat is elad, csak előmehessen általa. — Csak a tudatlanságnak rabságából felszabadult lelkeknek van az a ritka érdemek, hogy szerencséjeknek megerősítésével is a közboldogságnak és nyomorultnak segedelmére lehessen; kik az ily cselekedetnek jutalmául, lelkek esméretinek belső megelégedésével egyéb adományt sem köszönetet nem kívánnak, — örömekre szolgálván ennek tudása, hogy igazak, — honnan minden jó lelkeknek boldogsága önként származik, és jóságos tettein nyugszik. — Oh ki lehet boldog, — ha lelkében gonosz!

### *Tanács-király.*

Érkezik a tanács, melyet a nemzet szabadságának hatalma által uralkodókkal ültet be. Úgy hiszik, hogy a sok ember együtt nem azon vágyódások által vezéreltetik, mintha magába munkálkodik, — hogy az olyan polgárok, kiket hazájoknak szabad voksa választ hivatalra, az ellen hitetést, erőszakot elkövetni nem bátorkodnak, — egy sorsot viselvén véle; de hol



találsz száz s több embert olyat, kik közül hasznát mindenik a közjóban keresse, kik hazájok boldogságát soha áldozattá ne tegyék, csak annyiba kívánván dicsőségesek is lenni, amennyiben az csendes és szerencsés. Mikor egyeznek meg az emberek egyenlőségekbe annyira, hogy gazdagsággal, hatalommal, hírrrel, névvel egymást felülmulni ne kívánják? A hatalmas a nálánál hatalmasabbat, a gazdag a gazdagabbat, a szép a szebbet, a vitéz a vitézebbet, a tudós a tudósabbat ritkán nézi örömmel. Hol volt oly tanácsos király, melyben a közjó ellen összeesküvések, források, — pártra hajlások ne lettek volna? — Vagy elcsendesednek az indulatok ha sokad magokkal vannak inkább, — mint egy embernél magánosan? Együtt ülnek csoportban, s kiki azon gondolkodik, ha erőt érez magába — mivel, — miben mehessen előre. Sok a dolgoknak folytatjába nem azért szól, hogy a közjónak terhe alá hányjon támaszt, hanem, hogy ékesen szólásának, elméjének erejét mutogassa, az által társain győzedelmeskedvén. Ha más szól, legszembetűnőbb igazságával is némává kiabálja, csak azért, hogy értelmén kívül a tanács valamiben meghatározást ne tegyen, melynél fogva dicsőségének ragyogó világa napbeli fogyatkozást szenvedjen. Kiáltva, súgva lévő tusakodások, nyilvánvaló tettetés, titkos csalások, a magát fojtogató irigység, melynek magába fojtott mérge kelevénnyel fakad fel szívére, — szerencse kapkodás, a jövedelmes hivata-

loknak egymás kezéből való kirángatása, vád, árulás, panasz, pártra hajlás, — kettőnek háromnak összeesküvése, hogy a negyediknek szerencsáját felfordíthassák, — ezen való mérges összeveszés, — új meg új pártoknak csinálása, — ellenségeknek, barátoknak szüntelen való változása, — hitetés, erőszak, — végre nyilvánvaló pártütés, lárma, vérontás, szoktak a nagyhatalmú király tanácsnak rázkódó nyavalyái lenni. — Így tett Rómának tanácsa a Grachusokkal, — így tett övéle Sylla, s mások. — Így járt Antoniusnak barátsága Augustussal. Ezen veszedelem által mult el Cicero satb.

A tanács király szinte úgy hatalmának teljességére néz, mint a személyes uralkodó. Háromszáz főből összetett tanácsban egynehány erőre, tekintetre megyen, — a többi tisztességes váz marad alattok s körülöttek. Mindnyájan végezzük, úgy kiált, s maga cselekszik. A voksok mindég ott hangzanak, hol egynehánynak akarátja megállapodik, és a sokaság kiáltása ahoz húz, aki béklyót készít lábára. Így örvendettek Caesarnak katonái, hogy véreket ontani szerencséjek legyen azon vezérért, ki őket jutalom fejébe vásra veri. Így a tudatlan község mindég szabadságért sóhajt, melyet meg nem érdemel, — sem ha vele bír, fenntartani nem tudja.

Százfejű tanács száz despotává válik, ha teheti; — ha nem az, — azért nem az, mert nem lehet és soha sem azért, mintha nem

akarná. Kisebb-nagyobb csoport emberek felett tartsd fenn ugyanazon bíróját hoszas hivatalába, — a mindennapi parancsolatot megszokván, valamiben elkövetheti, mind azokban despotává lesz. A bíró hivatalának árnyékában törvényes hatalmának foglalatosságai közt, sok ártatlan prédát kap, melyeket az erősebb tagok közt megoszt, kiket ennél fogva ügyéhez köt: Ezek közül mindenik apróbbakat keres magához kisebb adománnyal, kik ismét többet hajtanak pártjokra. Így megyen a láncszem éppen a kapusig. A szerént lehetetlen a szabadságnak olyan részre elindulni, hogy az emberek, kik örökké keresik, útját el ne állják s vásra ne verjék. — Felütik váznak, — nyügbe járván alatta. Egyedül böles uralkodó alatt látsz szabadságot és boldogságot, kinek népe úgy szólhat, mint Livius mondotta Trajanusnak; hogy *végre csak azért van fejedelmünk, hogy urunk ne légyen.*

Spárta archentokat tett, kik a nép és király közt a szabadságot, hatalmat fontolják, nem engedvén az uralkodókat a törvények felibe menni, — és végre a dolgok sorába úgy ütött ki, hogy a mértékletes bírák nyomták el mindenik részt. A királyt Agist megölték. Édes anyja a tömlöcbe elveszett fiának testére borult, halálát zokogva, és gyermekének hideg tetemein szegeztetett által, — midőn a természetnek utolsó adóját fizetné a maga vérének. Cleomenes osztán ezen mértékletes bírákat eltörlötte, élvén királyi hatalmával. — Cartha-



gonak mértékletes tanácsában soha a pártra hajlás és polgári eretnekség meg nem szünhetett. Két nagy ház hurcolta együtt a Bartzini és Hanno familia. Mértékletes okossága e tanácsnak a hadakra nézve e vala: hogy vezéreit, ha vesztettek, felakasztatta, megfizettette. Végre úgy módolja magát, hogy a római tanácsot elveszítse, — osztán maga által maga is utána menjen. Carthago legalább többet mutat Rómánál ebben, hogy ő idegen ellenség által veszett, — Róma pedig maga vesztette el magát. — Lásd, hova ment Rómának tanács királya? Mennyi idők alatt áldozik szabadságának a világ végével! Minekutána harcra ragadó indulatit már nincs kik ellen köszörülni, — ahoz fog: ki legyen első ember? Mely dolognak meghatározására fegyverét maga ellen fordítván, a feldúlt világért bosszút áll magán. Addig vérzik, hogy ő a viszontagságok során haramia nemzeteknek lesz prédája. Mammelukok, Guthusok, Normannusok, Hunusok satb. pusztítják el Scipiónak, Caesar-nak hazáját. Végre papok állanak fel Augustusnak trónusára, kik a nemzetségek előtt egy nagy könyvet felmutatnak s egész világot hódítanak vélek hatalmok alá. Addig vérezett Róma fegyverrel, hogy birodalmát e földön felállassa, — és ehol egy öreg püspök egy nagy könyvvel uralkodását e földnek kerektségén széjjel mindenütt kiterjeszti.

De ez már a világnak közönséges viszontagságaira tartozik — ezt feleld. — Nem az a kér-

dés, úgyé, hogy az emberi nemzet micsoda viszontagságok alá van vettette, hanem hogy uralkodásának módjában mi az igazság s boldogság? — Helyes! de ne felejtsd hát el, hogy a viszontagság magába nem valóság, hanem emberi cselekedetek által származván, azoknak származik következésévé. Azért lett a római tanács prédájává magának, hogy Pompejus, Caesar, Sylla, Octavius, Marius satb. készítették el viszontagságát, mely viszontagságokra a szabadság és egyenlőség nyitott utat. — De mit csinálják hát az ember, ha minden próbái mellett is társaságát boldoggá nem teheti? Én nem tudom, olvasó! ha te meg nem mondod; — csak azt látom, hogy haszontalan-ság uralkodása módját annyi pusztulással, veszedelemmel változtatni, ha örökké oda kell ismét térni, ahonnan mennek el.

Te úgy veszed hát — ismét felelsz — mint az oly ember, kinek ujjában fene esik, de kivágnatni onnan nem engedi, elnézvén, hogy egész testét elborítsa, — csak azért, hogy az ember úgy is halandó, és elmúlása ellen haszontalan küzködne. Akármely fojtogató legyen az uralkodás, fájdalmunkat szenvedjük alatta, mivel jobb az egész testnek nyavalyájában sínyleni, mint egy megromlott ízet magától elvetni, s azontúl nyugalomba lenni. — Helyes! Olvasó! ezt mondom, hogy javallásom a lehetőségen túl nem megyen, s nem mehet. Addig menek én csak, míg terhedet bírhatod. Mihelyt a természet annyira szorongattatik,

hogy terhével küzködni megunja, soha sem gondolván előre, mi történik véle, — vállairól lerázza, akármennyi vérral fizesse is cselekedeteit. Rendkívül való kényszerítések ellen nem keresek eszközöket, és az ilyen esetekben lássák a despotok, magokra hogy vigyázzanak, ki adjon tanácsot annak, kit mindaddig sebhethetnek, míg kínjába dühösségre nem ragadtatik. Mihelyt egy nemzet vérében tüzet vetsz, — nézzed osztán, sorsod merre dül, s hol üt ki. A rendkívül való esetek úgyis tudod, hogy a rendnek sorsára nem tartoznak. Én tehát csak itt forgok, hogy amely uralkodás alatt élsz, azt igazítsad, mert a változtatás nem tehet boldoggá, — mivel mindenféle uralkodás módja lehet jó és rossz, — úgy, amilyen rendbe veszik, és ahogy igazságaival bánnak. — Ország-lásod módjának változtatásával (ha magadat belől nem igazgatod) úgy teszel, mint az a száraz betegségben kehelő, ki mindennap más színű szabású ruhába öltözik, hogy magát gyógyulásával hitesse, — de nyavalyája egyik alatt sem szűnik életét gyötreni.

Megmondottam már, hogy a széles értelemben vett despotot a természetnek tanult igazságai tanult nemzetek felett meg nem szenyvedvén, tudatlan felett pedig ha van, csak úgy fizetnek neki is, mint ő másnak. Ha maga teszi törvénné, hogy törvény nélkül öljön, vegyen; kire panaszoljon és mire, ha ő eránta is ugyanazon törvénnyel élnek, melyet maga szab magának? A törvényes uralkodót a törvénnyel



zabolázzák, — a török despotot a zsinórral. Válassz! melyik jobb megmaradásodnak és királyi méltóságodnak? — Mindezeknél fogva csak ezt igyekeztem előtted megmutatni, hogy a törvényes király legjobb uralkodás módja e világban, kinek tetszése, akaratja határok közé van véve.

*Királyi tanács. Ministerium.*

A királyi akarat királyi tanácsot állít, hogy szabad kiterjedését azáltal magának készíthesse. Minden akarat függés nélkül kíván lenni ez okon, mivel természetben helyeztetett, hogy a maga ügyében minden lélek jobban bízson magához, mint másához akárkihez. — Miért akarnak az emberek szabadon akarni? Azért, mert amit más akarat által akarok, — akármely nemes dolog legyen is, érdemével nem reám, hanem ő reá tartozik, ki velem akaratjával akartat. — Valaki csak azt művelheti, amit elibe szabnak, — akaratjával örökké a mások tetszésében láttatván dolgozni, — magán kívül van érdemeivel, mely miatt magát is kevésbe veszi. Valamit az uralkodó törvénynek kényszerítéséből cselekszik, benne halálos unalmat szül, vagy ha azt nem, — hideg vérrel veszi. Mihent valaki csak azt teheti, ami eleibe van szabva, személyének magára tartozó megoszolhatatlan egyességével számot vetve, csak itt üt ki dolga, — hogy egyszer ő — csak cifra, és hogy ő akaratjában több va-

lamivel a semminél. De mihent az ember szabadon cselekedhetik, — minden szerencsés munkájának érdeme őtet láttatik egyedül dicsőségevel koronázni, — mert már itt senki sincs más, hanem csak ő Kegyelmes, Nagyságos, és Tekintetes Maga, — légyen akárki.

Azonban mivel senki se hiszi, hogy szabad akaratjával önnönmagának kárt tenne — minden uralkodó, vezér, házigazda, földes úr békétlenül veszi, ha tetszéseiben mások által megkötetik. Micsoda fejedelemmel hiteted el, hogy uralkodni nem tud? A maga rendelkeziből származott kár, veszedelem szembetűnő tapasztalásánál fogva sem teszen semmit, — mivel kinek-kinek maga szereteti és ebből származott belső hivalkodása mindég tanál olyanokat, kiknek kárát nyakokba hányhassa, — mását áldozván fel azért, hogy magának nem volt esze. — Az embernek magára tartozó becsi szabad akarat szerint való cselekedetből származik. Mihent népednek boldogsága nem erkölcsre, hanem egyedül a hazának nem általad készült törvényeire tartozik, és nem eszednek, szívednek munkája, — kevés örömedre szolgál, — azért hogy a közönséges háladatosságnak egyedül való tárgya nem te vagy, — hogy a nép maga tevén mintegy magát boldoggá, — tégedet szomorú színbe öltöztet. — Királyi hatalomba szabad akarat nélkül uralkodni kedvetlenség. A legjobb uralkodó, ha Titus is, ezt kívánja, hogy a népének boldogsága egyedül neki tulajdoníttasson, mi-

vel nincs ember, ki a dicsőséget hideg vérrel vegye, ha a világnak minden egyéb kincseit megvetheti is. — Diogenes csak úgy kereste dicsőségét a hordóban, mint Nagy Sándor a hadakban.

Ellenben minden nemzet irtózik, míg törvényes szabadsággal élhet, hogy egy halandónak tetszésére maradjon, ha angyalok által sugartatik is. Ez az a kettős küzködés, melynek véres fergetegeitől az emberi nemzet, — amint természetét kinézhettem — nehezen szabadul. Bajjal találsz oly uralkodót, ki complimenteidet kedvesen vegye, ha ezen szavakkal hízelkedel előtte: hogy sokkal állandóbb, dicsőségesebb uralkodása lesz, ha egy átaljába népének törvényei alá zárja országlásra tartozó cselekedeteit, mintha maga kíván azok felett parancsolni. — Ezt minden nemzetek hirdetik, s minden udvar neveti.

Már mivel egy országnak terhe egy ember tehetségét örökké felülhaladja, — akárki legyen, — segedelem kell; — más tekintetbe azért is, hogy a királyi rendelés fájdalmas, az ország neheztelése nem az uralkodóra, hanem a felső tanácsra nehezkedjen. Ezen uralkodók szájokban gyakorlott szavak: *Nem tudjuk, de tudósíttatni fogjuk magunkat*, — a parancsoló hatalomnak nagy menedékhelye még az olyan dologba is, mely egyenesen a király nyelvéről megyen által a tanácsba. A jó rendeléseknek dicsősége az uralkodóké a kedvetleneknek terhe pedig mindég a minister terhe leszen. Az



anglus nemzet a királyi míveli miatt békétlenségre fakad, eleitől fogva mindég tanácsosi ellen kél ki; — megesett osztán, hogy ezeken kezdvén el a csatát, az uralkodókon végezte; de elébb mindég a miniszternek kellett áldozattá lenni; — néha ezáltal a fergeteg elcsendesedett, — néha nem, s feljebb ment. — Ez tehát a királyi tanácsnak egyik oka.

Továbbá az uralkodó kis tehetségét mint egyetlen halandó, munkájának rémítő sokaságához mérvén, ki nézi, hogy tartozása ereje felett van. Közre kell bocsátani a vezérlő módokat — ha különben foglalatosságainak tengerében nem akar fenekre ülni. Így a felső hatalmat, mint koronájának dicsőségét csupa parancsolatokban magának megtartja, tanácsára vetvén a dolgokkal való küzködésnek terhét. — Az uralkodó hatalom önnön terhe után megyen és a királyi tanácsnak nyakába esik, — parancsolni még sem lehet. — Mit hogy tegyünk tehát? Oly módolás alá vegyük a dolgokat, melynél fogva örökké a király parancsoljon, de mindég úgy, ahogy mi akarjuk s fülébe súgjuk. Lelkesítsen ő minket hatalmával — mi pedig őtet sugárlásunkkal. — Így van a király tanácsában, s a tanács a királyában.

*A nemesi kar, — mint örökös király-tanács.*

Mivel túlmegy a lehetetlenségen is, hogy az országló bölcsesség magát egyenesen a paraszt tudatlansággal kapcsolja össze — közép-

taggá változik a nemesség, vagy tanult és arra nevelt uraság. Az uralkodásnak osztályában derekává lévén az egész testnek — a főt a lábakkal kapcsolja együvé, — és szívéből, gyomrából mind kettőnek fenntartást szerez. Valamint ijesztő képzelődés volna élő embert gondolni dereka nélkül, lábaival egyenesen nyaka szirtjához ragadva: éppen olyan képet mutat, ha országot terjesztel magad eleiben királyból és csupán földművelő sokaságból. — A töröknél nincs rendbe vett nemesség, de csak azt hozzák helyre a fényes és gazdag hivatalok, fiúról-fiúra maradván a nevelés, jószág, kereset és vagyon, — egy szóval ott is Diván kell, mely nélkül a török Nagy Úr el nem lehet, és ahová tudatlan parasztot soha sem helyeztetnek. — A nemesi tulajdonságokat azaz a nemességnek országos érdemét, nem csupa születés és arról adott levél, hanem oktató nevelés és azzal érlelt tudomány szerzi. Hiába lesz származásod hercegi vérből; de ha kicsiny korodban eke szarvára rendelnek, tudomány nélkül nevelnek, országos ember, sem országgló elme nem lehetsz.

Jegyezd meg, hogy ez a világ nemességét vagy uralkodás alatt való uraságát minden országban egyenesen az országlásnak hivatalai szülték. Mikor a társaság kezdődött, és az emberek szabad akarattal tették össze szabadságokat, ki merészlette volna egyik polgárt a másiknak urává tenni? Kinek lehetett hatalmábar ezt mondani: Te herceg légy, — ezek

pedig jobbágyid legyenek százezer számmal. Előbb a hivatalok gazdagítottak, tekintet pedig a parancsoló hatalomnak gyakorlása szült, — és ilyen úton változtak Rómának tanácsai patriciusokká, minek előtte még valaki arra gondolna, hogy level által vagy kutya-bőrön nemesedjen. Végre a királyok ebből különös hatalmat készítettek magoknak a sokaságnak megegyezésével, mely mellett akarkit nemessé tehetnek hivatalon kívül és érdeme idejének elvárásán kívül is. Hajdan a nemes levelet szolgálat, érdem, idő írta; most egy óra és penna is teremheti, ha az uralkodó okát találja benne. E mellett a dolog régi természeti fokával fordult, — mert bár egész életedet szolgálatban töltsed érdemekkel koronázva; de ha a király nemességedet írásba nem veszi s meg nem esmeri, soha nemessé e világnak érdeme sem téssen, és maradékid örökre parasztoknak esmértetnek: de mihent levelet kapsz, — érdemed ellen a törvény kifogást nem teszen, ha csikós hivatalból lettél is nemessé. Azonba a levél nemesi érték és tudomány nélkül a tudatlanságban életedet meghagyván, — a parasztságból és guba alól ki nem veszen. Így hát a valóságos nemesség örökre érdemre nehézkedik, mindég vezérlő okosságra mutat; — mivel ez a szó: nemes, ezzel hogy: érdemes ugyanazon egy értelemben vétetik. — Érdem nélkül nemes nevet viselni olyan formát mutat, mint mikor a tanuló gyermeket, egy papiros koronát fejére felütvén, examene idején



Dávid királlyá teszik; de maga is neveti. — Mi a nemes? mikor a paraszt sorson is alól esett tudatlanságában szegénységét juhászbundája alá rejtve szökik ki éjtszaka házatul marhát lopni? Csak arra szolgál szabadsága, hogy bűnét több nyereséggel gyakorolhassa és a nemesi karnak gunyolására, gyalázatjára legyen? Különösen gondolkoztak az emberek, mikor ezt feltalálták, hogy a bűnök eránt is törvényes szabadságot engedjenek némelyeknek, másokat a természetben és Istennek igazságánál fogva csak tettek szerint ítéljenek mindjárt. Legyen szabad egyebekben, de mikor társaság ellen vétkezik, neki is csak annyi szabadság engedtesse, mint amennyi bűnétől maradhat. De most itt nem a nemesség sepredekjéről van a szó, sem nem a régiségnek együgyűségéről.

A nemesi karnak földön fekvő vége igen ott üt ki mindenben, hol a parasztságnak eleje tartózkodik, — nem gazdagabb, sem tanultabb és sokszor erkölcsére nézve rosszabb, mivel szabadsága vétkeinek nagyobb részét a büntetés alól kiveszi; ellenben a főnemesek, kiket közönségesen szoktak nevezni nagy uraknak, legyenek gróf, herceg, világi módjokban a királyi székhöz emelkedvén fel éppen, — állapotjokkal, tulajdonságokkal fejedelmeket mutatnak, kiknek hivataljokat is csak úgy elviselnék, mint ők, el is viselik, mikor sorsok oda felemelik. Már ez a csatorna, melyen a dolgok a föld porából kézzől-kézre a királyi szék eleibe

mennek, és onnan vissza emelkednek. — Nyomozzuk e dolgot útjában, és lássuk tovább merre mutat? — Több-kevesebb embernek, a királytól ötven mérföldnyire, egymással ügye támad; — a felriadt panasz éppen a legfelsőbb hatalom eleiben terjed. — Uralkodol — ítélj! ezt mondja. Mindenik fél önnön részire kiáltja ki igazságát, az ellenkező félt vádolván hamissággal, — hogy ítélsz hát? Kicsoda az, ki magát periben királya előtt hamisnak kiáltja? Elsőbb kötelessége és legszentebb erkölce tehát a királynak semmit se hinni, — és minden panaszt, — helyest helytelen meg-hallgatni. — Igazság ellen van, hogy a panaszoló személyt, — ha hibáz is, az országló hatalom büntesse, mivel ezáltal az igazsághoz való folyamodásnak útja záratnék be azok előtt, kiket a földesúri hatalom kényszerít és sokszor az ország szüksége is. — Ki panaszol — ha ütik? Nem lehet a föld népének olyan bűne, hogy panaszában meghallgattatást ne érdemeljen, vagy ha eseteire nézve panaszos szavaival néhol a valóságon túl megyen is, — azért veretessen. Ki panaszol a büntető igazságnál olyan ember ellen, kinek a törvény hatalma alá vetette, ha reá oka nincs? Van-e törvény olyan-e világon, mely valamely szolga eránt urának bosszúálló indulatját annyira megzabolázza, hogy őtet aprólékkal is a könnyhullatásig ne mardossa? Azonba hány-szor igazul meg a gazdag pénze tekintete által a panaszló szegénynek ártatlansága ellen.

Az igazságnak felemelt széki előtt, hova amaz nem juthat, mivel ártatlanságánál egyebe nincs, amivel ott magán segíthetne? Elég vereség, mikor ügyében elnyomattatik, ha bottal nem pótolják is sorsának keservét. Melyik szegény ártatlanság bírjon a gazdag gonossággal?

Mind ezeket azért hánytam előre lábad alá, — hogy lásd az akadályt, melyet okoznak a király ítéletére nézve. — Tudni kell hát oda fel, hogy van a dolog ide alatt? Az uralkodó akármerre fordul, mindenkor csak egy felé mehet; — de ezerfelé húzzák. — Tanácsát kérdi: a tanács az alatt való tanácshoz küldi kérdését, — mivel csak úgy tudja, mint ura: a kisebb tanács ismét kisebbtől kérdi, míg végre földszínre száll alá a dolog, és úgy csergedez árkában, mint a Dunából kifakadt erecske. Útjának megvizsgálása egy-két e végre kiküldött emberekre szorul; tudósításokat a kis tanácshoz beviszik, — melyet ez sorjára vévén, — hitelről hitelre, tekintetről tekintetre az igazságnak méltóságában öltöztetve felmegyen éppen a királyig: ki amiben látja, abban ítéli, — nem lévén reá ereje, sem oka, hogy amit fehéren tesznek elébe, feketének mondja. Azt kell hát mondani, amit véled a dolog mondat, — honnan természet szerint következik, hogy mindég azok szerint szólasz, kik az elődbe terjesztett dolgokat ilyen vagy amolyan állásra teremtik, — úgy bírószkodol, ahogy mondják. Kik mondják? Hivatalbeli



szolgáid, — kicsinytől fogva nagyig, kik az országlásnak kisebb-nagyobb kormányán ülnek, — kik igazgató hatalmadnak részesei, mivel szemeid, kezeid, lábaid, fegyvered satb. E szerint lesz több ízben, hogy egy vármegye esküdtje a felső tanácsnak, királynak ítéletét tudósításával egy s más ügyben meghatározás alá veszi.

Kik hát azok, kikre az uralkodó hatalom elágazik, s benne él, — hogy a királyi székhely fundamentum oszlopain megállhasson? Ezek a hazának nemesen született, tudományosan nevelt méltóságos és tekintetes fiai. — Hiába fosztod meg az embert nemesi születésétől, mint az ostoba török, mert ha országlásodban használni kívánod, — tudományokra kell nevelned, — jószágot, uraságot kell neki adnod, hogy jövedelmével a paraszton túl lehessen s tanulhasson; mely dolog által csakugyan az eszetlenül eltörölt nemességet s annak hibáját kell helyre hoznod — kintelen lévén szükséged miatt magadat szüntelen hazudtolnod és azt csinálnod egy oldalon, amit a másikon tiltasz.

Amely uralkodó nemesi születést, rangot nem szennyved, azért cselekszi, hogy annál szabadabb despot lehessen, és nagy emberei véle ne mérkezhessenek; azonba paraszt ostobasággal basákat teszen, kik szüntelen való pártütésbe lévén ellene, székében hányják-vetik és sokszor meg is fojtják, — még másutt a nemesség fényes rangjával, szabadságával, királyának

méltóságához lévén köttetve, urát tiszteli s híven szolgálja. — Csak az olyan uralkodó mondhatja, hogy nemesi kar nélkül ellehet, kiben előbb a józanokosság rendes folyamatát eltéveszti. Mutass nékem monarchiát a földnek lakható és esmeretes színén, hol egy vagy más szín név alatt uraság ne volna, azaz főnemesség. Ezen állítás az uralkodásra nézve úgy mutat, mintha ezt írnád, hogy olyan országba voltál, hol az emberek csak lábból vannak, mind egyetlen egy fejek lévén az egész nemzetnek, mely magában ül külön.

A nagy hivatal mindenütt nagy emberré, nagy úrrá tész e világon. Hol lelsz ország-lást hivatalbeli emberek nélkül? A gazdag vagyont gyermekére hagyja, s úr marad hivatalon kívül is pénzével. Nincs nemeslevele, de van méltósága, szokása, születése, nevelése, tudománya. Hány ember él itt is nemesi karban, ki születésében paraszt, és vagyonával tudományával nemesek közé fúrja be magát, s hivatalába mint úr ragyog? A nemes tulajdonságokat nevelés tudomány szüli, — melylyel sok paraszt nemes levelének hibáját úgy kipótolja, hogy születése rajta nem esmérszik; sőt érdemével született nemeseket is haladván felül, elnézik hadd legyen, — melynél fogva eredetét nem is vizsgálják. És így valamennyi monarchia van volt lesz e világon, aristocra-tiával kell neki összeházasodni. Valamint a természet melege hideg nélkül nem lehet: úgy a királyság sem nemesség nélkül; — sőt a ne-

messég király nélkül uralkodhatik; de a király ő nála nélkül soha se, sehogy se, sehol se.

*Paraszt uralkodás. Democratia.*

A köznépnek érdemét és ellene állhatatlan szükséges voltát, igazságát becsben nem tartani emberséges embernek teljes lehetetlenség, ha különben valaki tapasztalás nélkül való magából eszetlenségével, kegyetlenségével vakot bolondot nem kíván mutatni. Valaki a szegénységnek ügyét, igazságát, sorsát emberséggel nem tekinti, — ilyen karba helyeztetí magát, sehogy sem lévén arra érdemes, hogy verejtékéből egyen és munkájából ruházkodjon. — Már ha kérded, hogy országlásodra melyik rész szükségesebb, — a testi munka-é vagy az értelem és tudomány? — csak oda üt, mintha tudni kívánnád, hogy a lövésre melyik több: a pusztá por-é vagy a golyóbis? — Próbáld egyiket a másik nélkül, célodtól csak 60 lépésre távozván, — és benne tapasztalásod megtanítt. Munka és élelem, — tudomány és vezérlés, — melyik nélkül gondold, hogy hazád ellehet?

Miheint az elleneállhatatlan igazság, hogy mezei munka, kézi mesterség nélkül emberi társaság nem lehet, — az is elkerülhetetlen szükség, hogy a nemzetnek nagyobb része testi dologra maradjon — mert az észnek állapota más. Egy okos ember ítélheti ügyét ezernék: de egy szabó annyinak ruháját nem varrhatja,



sem egy eke számokra eleget nem szánthat. — Trajanus császár egy fővel az egész római birodalmat igazgatta, vezérlette; de kenyerére, népére, lakására, öltözetére milliom meg milliom kezek munkálkodtak. No hát a sokaságnak sorsa a testi munkára marad, melynek a tanult neveléstől, tudománytól örökre búcsúzni kell. Mivel pedig az országlás tapasztalással kiterjedett és tudományban rögzített elmét kíván, szembetűnik hogy a paraszt észszel sinórmértékben ellenkezik. Innen van, hogy királyságot sült parasztokból csinálni több a lehetetlenségnél is, — és ha csinálsz, nem vezérlő okosságot csinálsz, hanem a legbölcsebb hivatalba ültetsz bolondságot, az által kívánván hazádat boldogítani ott, hol a végre legtöbb ész kívántatik meg.

Tehát a paraszt érdeme mezei munka, kézi mesterség, és nem országlás; — mely szerint sorsának védelmét, ügyének, életének, igazságának fenntartását a társaságnak java, és maga a természet parancsolják. — Emberségből álljon hát a törvény a paraszt eránt, mert mivel hatalom alatt kell neki élni, — akár-hogy módold törvényeidet, — az embertelen birtokos mindenkor talál reá utat, hogy törvényeidet meglopván, — a szegényt rongálja, pusztítsa. Születés, nevelés, erkölcs, tudomány segítenek a paraszt sorsán azokban, kiknek hatalmok alá vettetik. Fáj neki, ha olyannak esik kezére, ki vad, tudatlan, — ha különben születéssel nem szelíd vagy éppen

gyáva, ki osztán nem azért jó hozzá, hogy reá gondolna, hanem kénytelenségből, mivel puhan született. — Nincsen az országló értelemnek haszontalanabb míve, mint a szegénynek védelmére szerzett sok törvény, ha azokat erkölcsökbe meg nem szelidíti kik rajta uralkodnak. Ő a törvényt nem értheti, sem magát általa nem védelmezheti, — mivel nem ülhet ott, hol róla szó forog fenn. Ha ezer törvény van is eránta, de a szegénynek ügye mindég csupán jóakaratra marad azok közt, kik dolgát ítélik. Könnyű a törvényt magyarázni kik szerzik olyanoknak, kik nem értik, sem következéseikkel nem ellenkeezhetnek, akárhogy üt ki részekre.

Következik, hogy mivel a paraszt mindenütt terhes adó és függés alatt van, még ott is, hol sokasága uralkodónak mondatik, tehát hasznót, nyereséget másokon lévő hatalmánál fogva nem szerezhetvén, tettetéshez, hazugsághoz, csaláshoz, ravaszsághoz, végre lopáshoz ragaszkodik. A despot kegyetlenkedik, mivel hatalmas — a szegény csal, mivel senkin sem hatalmaskodhatik, hanem őtet ütik mindenfelől. Az emberek olyan eszközökhöz nyúl, amilyenhez férhetnek és sorsokon segít. De soha sem is lehetsz a paraszttal olyan alkuban, kötésbe, szövetségbe, kereskedésbe, gazdálkodásba, hogy meg ne csaljon, ha különben te nálánál csalárdabb nem tudsz, vagy nem akarsz lenni. Keves szegény hiszi, hogy véle vétkezik ha a gazdagot csalhatja, úgy

tartván hogy sorsa szüntelen való elnyomatás alatt szenyved: ő csak szabadulni gádagodni szeretne, mivel a szükség és a parancsoló hatalom szorongatják legközelebbről életét — nem látja hogy célját elérvén, magának is veszni kellene.

Azért kívántam, olvasó! a parasztságnak természetiben személyére, tulajdonságaira nézve is beletekinteni, hogy erkölcsit meglátván, annak következéseit osztán — annál könnyebben megérthesd. — Lássuk már uralkodásában:

### *Athenas.*

Sehol se volt e világon a paraszt uralkodás nagyobb divatjában, mint az athenasbelieknél. — Elhiteti magával a paraszt sereg, hogy uralkodik, és e mellett valahol az országos dolog úgy fordul a kezére, hogy az okos emberek ollan ki nem vehetik, sem ott nem mérsékelhetik, — örökké kegyetlenséget, bolondságot, nevetséget mutat mindenben. Nincs veszedelmesebb, s egyszersmind nevetségesebb dolog, mint mikor egy szökéssel a vargát herceggé, s a gombkötőt ország bírójává teszed. A legszebb, leggazdagabb veteményes kertbe bocsáss be zöldségének idején tíz-tizenkét kecskebakot, — és a varga herceget, gombkötő királyt tükörbe látod.

Két dolgot kapott a világ hatalmába, — egyik pénz, a másik tudomány. Valakik ezen eszközökkel bírnak, a szegénységet, tudatlan-



ságot, minden törvényen viszontagságon keresztül rontván, örökké hatalmuk alá zárják és horgon vezetik. Hiába üt ki néha-néha a sokaságnak tüze, mellyel magáról a hatalmat leveti, — mert szabadságával zűrzavarba jövén ismét maga húzza magára, hogy nyughasson, pusztulásától, vérengzésétől menekvedve. — Kérlek, Olvasó! hogy uralkodjon a szegény gazdagon? az oktalan az okoson? Ha a parasztok valójában akarnának valahol uralkodni a világon, minden gazdagot és okost ki kellene magok közül űzni, hogy hatalmuk alá ne essenek, vagy attól szabadulhassanak. De láttál-e valaha oly névetséges, bolondságot és zűrzavart, mint e lenne rendes uralkodás helyébe?

Athenasnak paraszti sokasága uralkodó hatalomra jutván, mindent elkövetett a dicsőségnek theatrumán annak megbizonyítására, hogy embertelen paraszt, melynél fogva eszetlen is, kegyetlen is egyúttal. Valamennyi nagy ember származott közülök, kik hazájoikat utolsó veszedelmétől mególtalmazták, — mind megölték, — vagy számkivetésbe küldötték, vagy tömlőcre ítélték, kivévén azon hitetőket, kik belőlük csúfot űztek, véreket, vagyonokat harácsolták, hogy álmodott dicsőségeknek nevébe rajtok uralkodhassanak. A törvény semmit sem akadályozhatott meg a mi veszélyt okozott, mert nem jó volt. Bolondoknak lehetetlen e világon jobb törvényt szabni, mint olyat, mely őket megkösse, — de

a bölcs Solon Athenasnak minden dühös bolondjait királyi szabadságba tévén, semmit se csinált, — hihető azért, hogy nem csinálhatta másképen, mivel a nép törvényét el nem fogadta volna. Ki kíván szabadabb lenni, mint aki örült, tudatlan, bolond? Az okos és tanult ember elnézi, hogy kezei a törvény által megköttesse, ha erőszakot akar tenni, — noha a bölcseknek arra, hogy ne ragadozzanak, törvény nem kell; lelkek esmeretének világa, a közjó, a természet igazsága részéről elég törvény reá, hogy ne gonoszkodjanak, ha sehol tömlöcöt nem találnának is; de a vad ostoba szabadságot kér magának, hogy részeg hatalmával magán segíthessen, — ott keresvén dicsőségét hogy alacsony sorsából a nagy emberek büntethesse, kiket csak azért is üldöz, hogy érdemetlen semmiségét nagy érdemeiken, és szegénységét vagyonokon bosszulhassa, — mely utálatos cselekedetekkel hivalkodását táplálja.

Troja megszállásának idején Thezeus Athenasnak rendet szab, — három szakaszba állítja népet, nemes, földművelő, paraszt és mestere. Látnod mely régtől fogva áll ezen rend a társaságban, — mely nélkül nem lehet. — Athenas a királyok alatt magát nem mutatja, vagy legalább demokratiai állapotjához képest semminek tetszik; végre a királyságot eltörölvén, hatalmát kezéhez veszi és nevét egész világra kiterjeszti. — De lássuk a pa-

raszt uralkodást micsoda okossággal és igazsággal cselekszik, ahol magáról ítél:

*Miltiades* Marathonnál hazáját utolsó veszedelemtől menti meg, — oly móddal, népének kevés számát tekintvén az ellenségnek véghetetlen sokaságához képest, hogy tettét emberi csudának kell venni. Ezen hatalmának érdemét az uralkodó parasztság úgy hálálja, hogy szabadítóját tömlőre vetvén, ott kesergesse halálra. Miért jött el Parosz szigete alól, hol sebet kapott? miért nem vette meg? E volt romlásának helyes oka. — Eleitől fogva a paraszt uralkodók mindég megkívánták, hogy vezérek győzhetetlen legyen, — hogy akadályra e világnak minden viszontagságai közt sem találjon, mint az Isten maga.

*Aristidest*, ki az emberi érdemnek példa nélkül való koronája volt, számkivetésre küldi, csak azért, hogy miért nevezi minden ember így: *az igaz Aristides*. Utazzon! mond a fejedelmi parasztság, ha jobb nálunk. De nála nélkül az eszetlen, és még embertelenebb uralkodók társaságbeli életeket folytatni nem tudván, utána küldenek és gyalázattal kéri, hogy sietne hazájának védelmére, mely olyan szánakozásra méltó ostoba volt, hogy boldogságát magából kiűzte. Visszajön s betölti Athenast boldogsággal, igaz erkölccsel egész haláláig. — *Themistokles* Szalaminánál Athenast úgy szólván temetőjéből hozza fel világra, életre; — nála nélkül Persiának hatalma örökös rabságba temette volna el; —



jutalom fejébe bujdosóvá, s hazáján kívül vész el, melyet megmentett. — *Cimont* a legnemesebb, a legérdemesebb adakozású nagy embert számkivetésre ítélik, mivel Perikles úgy akarta, ki a népet horgon vezette, hogy rajta uralkodhasson, — mindég azt mondván neki: hogy ti parancsoljatok, — őket láttatván szolgálni — szolgáltatta magát velek. — *Alci-biadest* fővezérré teszik, — ha hívják — levetik — ismét helyre teszik, — újra üzőbe veszik, s elvesz. Hat főkapitányokat ítéli hóhér pallosára, hogy az ütközet után miért nem temették el tüstént a holtakat, — mely dolgot az idő nem engedett, noha rendelés volt téve eránta. *Sokratest*, ki Ciceronak ítélete szerint mennyből szállította alá a bölcseséget, — halálra ítélik. — *Jociont*, a legérdemesebb és legártatlanabb bölcseset hasonlóul megöletik. — Végre a paraszt uralkodók ostobaságokat ostobaságra, kegyetlenséget kegyetlenségre, bűnt bűnre tetéztvén, oly meghalmozott bolondságot mutatnak, melyre lehetetlen szemeidet úgy vetni, hogy a bosszúságnak keservében nevetve ne fakadj. — Jaj a nemzetnek, hol a vad tudatlanság tudós és nemes részét embertelen, irígy és durva hatalma alá zárja. Az alacsonyság az erkölcsi méltóságnak, a tudatlanság a tudománynak ellene esküdt halálos ellensége, mivel a maga sundaságát amazoknak ragyogó tükrökben mindenik megaláztatással kéntelenítették nézni. Az ostoba, alacsony erkölcs bottal bosszulja magát

a nagy emberen, ha hatalmába kaphatja, mivel érdemmel vele nem bír. — Időről időre mindent elkövetett az emberi nemzet, hogy magával bírhasson, és bűnét zabolázhasson; — feneketlen mélységű törvény-tengereket árasztott cselekedeteire; — egyfelől tömlőc, nyárs, akasztófa, pokol, kárhozat; — más részről jutalom, boldogság, paradicsom. Mindent felvett, valami ösztönül szolgálhat; de meg is valamerre fordulsz e világon, mindenféle látod e világon a gonoszságnak öldöklő pusztítását. — Csalás, lopás, erőszakoskodás, hitetés, hazugság, mérges becestelenég, — az egeknek káromlása, szemtelenség, — felére befedezett szembetűnő ragadozás, árulás, egymásnak vesztére való törekedés, titkon fojtogató irigység, szerelmes bűgás, — pompa prédálás, — a hazudott soha meg nem adott kölcsön, pénz, korhelység, — a közönséges emberi bolondságnak tengerében egymásnak eszetlenséggel való vádolása, — hol egyből s másból kinek van több, senki meg nem határozhatja, senki meg nem mondhatja — mivel kiki szomszédját látja eszetlennek, bolondnak kiáltván e világot magán kiválva, noha eszetlensége miatt csufos valóságát mindenütt nevetséggel borítja be. — Mindenféle titkos és nyilvánvaló gonoszságnak látod e földnek színen szerte-széjjel levő gyakorlását, hol igaz lelkét híván bizonyságul, annak színe alatt csal meg hamislelkűséggel, — hol a jóságos cselekedetek szóba maradnak, húzásba vo-

násba gyakoroltatnak, — hol okoskodással élnék eszetlenül, és mennyei, földi törvények közt törvénytelenül, — hol sok ember mosolyogva fogad szembe, s ha tőle elfordulsz, utánad rúg, — hol hűségesebb cselekedeteket fogadsz szolgálatodra, kik halálos ellenségeid kenyeréért, pénzéért, — mindenütt pusztulásodra lévén amennyiben töllel telhetik. Vidám eset, mikor embereket kell fizetni és bérbe fogadni azért, hogy mindenütt pusztítsanak és mindenfelé gyalázzanak.

Az embereknek némely része úgy mutat, ítélt, — hogy uralkodásod módjával mivé teheted. De ne mond, hogy Európának erkölcsi egy általjába minden emberbe gonoszok. — Az egész emberi nemzet ellen kikelni szentségtörés. Hová teszed magadat? — mert te is ember vagy. Ki mondhatja magáról, hogy csak ő igaz e világon? Van derékség, emberiség, jóság, igazság a természetbe, mely ellen pert indítani egy halandónak sem lehet. Igaz az, hogy temérdek közöttünk a bűn, ez ellen kell a háborút folytatni. A jóság közt a gonoszság széjjel van terülve e világon, — de ki meri mondani, hogy minden ember gonosz? hová lenne az emberi nemzet? és miben esmérné meg Istenednek jóságát?

Az emberi nemzetet erkölcsére nézve egyáltaljában jónak, sem rossznak nem lehet tartani, — rész szerint mind egyik, mind másik, — de egyik sem egészen. Európának véghetetlen tudománya, okoskodása igaz az, hogy egy-



felől sok szenvedést szül, melyek sem természetre, sem életünknek szükségére nem tartoznának, ha azokat bujálkodásig, pompáig nem vittük volna, — de másfelől sok nyugodalmat és nyereséget szereznek.

**Jegyzés.** — Gyanuságba jöttem, hogy ezen okaimnak célját nem minden olvasó nézheti ki — emlékeztetem tehát európai bölcseinknek azon nevezetes vetélkedésekre, mely által a mult százban ezt hányták, vetették: *ha a tudományok, mesterségek romlására vannak-e az erkölcsöknek vagy nem?* Találkozott olyan, ki így szólott: *minden színmutatásban felöltöztünk az igaz erkölcsöknek, — egyet sem bírván a maga valóságában.*

Mindezeket fontolván világosságra jön, hogy a törvényes, azaz constitutionális király legjobb uralkodás módja e világon. Ellenvetésül mondják némelyek, hogy a királyoknak soha nincs elég. Itt a dolog egyre megyen, csak a szólásoknak formáját változtassuk, s így mondjuk ki: hogy az embereknek soha nincs elég. Hol láttál gazdát olyat, ki jövedelmét nevelni ne kívánná? A préda kezű azért neveli, hogy többet szórhasson el — a fukar azért, hogy nagyobb rakás kincset kucoroghasson és gyalázatoskodhasson, minden emberének verejtékét sajtóba csavarván azért, hogy több-több vagyon közt éhezhessen, és menynék, földnek gunyolódására élhessen. Már mivel a király jövedelme úgy nevededik, ha népe többet fizet, te esel a latban. Ne beszélj! azt

mondod. Igen! mert alatta vagy a királyi széknek s más ül benne; de ha születésed tégged helyeztetett volna, inkább hiszem, azt mondanád: *beszélj csak még róla tovább is!* A királyi szék az embert vágyódásaitól meg nem fosztja, — sőt még az ebben lévő módoknak többségével többet ad neki, mint másoknak. Kiben nincs vágyódás, akarhol legyen? Törvény kell hát mindennek, hogy kit-kit mérsékeljen. Már ha állítanám, hogy törvényre egy királynak sincs szüksége, melynél fogva népe eránt való kívánságait bizonyos határok közé vegye, — megegyezem abban, hogy esztelenül szólanék a közboldogság ellen, oly hízelkedéssel lévén az uralkodók eránt, mely magyar nemzetnek vérre érdemetlenné tenne és filozófusok seregéből kivetne.

Nem állítom, hogy egyik világi állapotod az uralkodásban a másiknál nem jobb — hogy sorsodnak terhét könnyebbé tenni kötelességednek ne esmérjed, — hogy despot alatt csakúgy nyughatsz, mint törvényes uralkadó alatt; — csak ezt mondom, hogy országlásodnak vérontással való változtatását örökké kerüljed, — mivel többbe kerül a fáradság, mint a nyereség. Ha egyszerre jön a roppanás, melyet az uralkodásnak hibái készítenek, — száz esztendő kell előre. Mit tehetsz? omlásai közé temet. Egy közönséges lázadás sem akkor készül meg, mikor kiüt; elpislog gerjedő tüze száz esztendeig s tovább is hamivában, míg hirtelen fellobbanásra jövén az országnak sor-

sát irtóztató rázkódások között változtatja meg. Az ilyen esetekről nem is írok, mivel ezeknek regulájok, vezérlő okosságok az egekbe vannak megírva és halandók sorsára nem tartoznak. A Vezuviusnak csendes tüze sokáig forr feneketlen mélységben, míg gyomra habjaival megtelvé, rémítő lehelletek közt okádja ki, melynek kirohant tengerével falukat, városokat temet el.

Valahol valamely nemzet egy szökéssel fején keresztül esik, és vérében keveredik, — panaszának okát mindég azoknak mívei között vizsgálód, kiknek kezekre az országló hatalom bizallatva volt, — király, tanács, vagy akárki legyen. Soha a nyugodalmához szokott nép tüze mellől gyermekei közül vérengzésre ki nem kel, ha semmi nem erőlteti. A közönséges sinat csak arra ad jelt, hogy az uralkodó hatalom önnön kebelébe nyuljon. Kiálthatod osztán igazságaidat a dühösségbe jött népnek — fegyverrel felel, és vérednek kiontásában keresi okait.



A szatmárnémeti ref. gimnázium „Kölcsey Ferenc“ Önképző-  
körenek tisztikara és tagjai az 1941/2. iskolai évben.

*Tanárnök: Dronka András. Elnök: Báthory Zoltán*  
VIII. Alelnök: Bartha Kálmán VII. Főtitkár: Békésy  
György VIII. Titkár: Berky Ferenc VII. Jegyzők: Osváth  
László VIII., Kollonay Kázmér VII. Pénztárosok: Seres Imre  
VIII., Kanizsay Jenő VII. Könyvtárosok: Ligeti György VIII.,  
Szabó Béla VIII., Dobai István VII., Kovács Ilona V. Vá-  
lasztmányi tagok: Demkő Mihály VIII., Kádár Miklós VIII.,  
Szász Ferenc VIII., Hadady Tibor VII., Kállay József VII.,  
Kondor Gedeon VII., Lórencz Pál VI., Kovács Ferenc VI.,  
Sebők Zoltán VI., Bódi Sándor V., Tereh Kató V., Holéczy  
Gyula V.

#### Tagok:

#### VIII.

Barla József, Báthory Zoltán, Békésy György, Császy  
Zsolt, Csecskedy Károly, Debreczeni Gábor, Demkő Mihály,  
Deutschenschmied Jenő, Fehér Béla, Grehl Tibor, Guttmann  
Frigyes, Kádár Miklós, Kállay Sándor, Kiss Miklós, Kocsis  
Árpád, Kovács Sándor, Ligeti György, Meleg Elek, Molnár  
István, Nagy Barna, Nagy Lajos, Nagy László, Német  
Elemér, Oláh Zsigmond, Osváth László, Pollák Sándor, Se-  
res Imre, Szabó Béla, Szász Ferenc, Vámos István.

#### VII.

Barkaszi Sándor, Bartha Kálmán, Berky Ferenc, Bíró  
Barnabás, Braun István, Dobai István, Facsar József, Fe-  
kete Iván, Fodor Sándor, Gaál Imre, Grehl Olivér, Grün  
Tibor, Gyöngyösy Endre, Hadady Tibor, Istók Károly, Ka-  
nizsay Jenő, Kállay József, Kondor Gedeon, Kollonay Káz-  
mér, Krunka Béla, Oroszi József, Papp Tibor, Révész Géza,  
Schreiner Pál, Stern Béla, Szabó László, Szép Ferenc, Szűcs  
Gábor.

## VI.

Balogh Tibor, Csendes Ernő, Csizmadia Géza, Csűry Sándor, Dandé István, Debreczeni Pál, Demjén Alajos, Diamant György, Dobos Andor, Doktor Zoltán, Domahidy Zoltán, Fábíán István, Gacsályi Gábor, Holéczy Gyula, Jeney Sándor, Józsa Imre, Kállay Lajos, Kiss Lajos, Kiss Tihamér, Kovács Akos, Kovács Ferenc, Kőrösi János, Kubinyi Zoltán, László Miklós, Lázár István, Lórencz Pál, Mándy Zoltán, Oláh László, Pál Dániel, Polyánszky Jenő, Reszegey István, Róna Ervin, Saskóy Antal, Sárközi István, Sebők Zoltán, Sike Sándor, Szarka László, Szász Lajos, Szeles Sándor, Tarczali Dezső, Torma Bálint, Tóth Károly, Uray József, Uszkay Béla, Váradi Károly.

## V.

Bartha Ervin, Biró Zsigmond, Bojtor József, Bódi Sándor, Csizmadia László, Csorba András, Danka József, Ferenczy Ottó, Gavallér Győző, Grünfeld László, Holéczy Géza, Horváth István, Ince Gábor, Ince Ferenc, Kalmár István, Károlyi Ferenc, Kárpáty József, Kiss Zoltán, Komoróczy Károly, Kovács Ilona, Kozák István, Nagy Kálmán, B. Nagy Kálmán, C. Nagy Kálmán, Nemes István, Rády István, Sallak István, Sárközy Anna, Sógor Miklós, Szabó Ildikó, Szabó József, Szvibay József, Szentmihályi Zoltán, Tarr Zoltán, Tereh Katalin, Tóth Géza, Tóth István, Tömpe Zoltán, Varga Lajos, Zsurkai Zoltán, László Ferenc.



Felelős kiadó: Ligeti Imre.

---

39.095. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)



18. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. Ára 1— P.
19. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. Ára 1-50 P.
20. Pázmány világa. Ára 4— P.
21. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítottatott Pesti Bornemisza Péter deák által. Ára 1— P.
22. Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Ára 2-50 P.
23. Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. Ára 1— P.
24. Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár. Ára 1-50 P.
25. Barcsay-Ábrahám költeményei. Ára 2— P.
26. Riedl Frigyes: Madách. Ára 2— P.
27. Madách Imre levelezéséből. Ára 1-50 P.
28. Horvát István Magyar Irodalomtörténete. Ára 1-50 P.
29. Magyar reneszánsz írók. Ára 2— P.
30. Greguss Ágost: Írói arcképek. Ára 4— P.
31. Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Ára 1-50 P.
32. Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. Ára 2-50 P.
33. Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Emlékiratok. (Szemelvények.) Ára 1-50 P.
34. Szeged a régi magyar irodalomban. Ára 1-50 P.
35. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I. Ára 3-50 P.
36. Sopron a régi magyar irodalomban. Ára 2— P.
37. Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei. Ára 3— P.
38. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II. Ára 3-50 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1675. és 1703. III. Ára 350 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ára 1— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi bírálatai. Ára 2— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölcsey Ferenc. Ára 2— P.
43. Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Ára 2— P.
52. Bessenyei György: Galant levelek. Ára 80 fillér.
53. Bessenyei György Társasága. Ára 150 pengő.
54. Fáy András: Színészeti tanulmányai. Ára 150 pengő.
55. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása I. Ára 2— P.
56. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása II. Ára 150 P.
57. Bessenyei György: Magyarországnak törvényes állása III. Ára 150 P.
58. Dr. Molnár Pál: Debrecen a régi magyar irodalomban. Ára: 3— P.

59.

**BESSENYEY GYÖRGY:**  
**A TÁRSASÁGNAK EREDETE**  
**ÉS ORSZÁGLÁSA**

Kiadta a szatmárnémeti ref. gimnázium ifjúsága. Tanítványaival sajtó alá rendezte Nagy Béla tanár. **ÁRA: 3— P.**